

5 Utbildningsväsendet

5.1 Inledning

Forskning om strukturell diskriminering i utbildningsväsendet¹ måste förstås mot bakgrund av skolans särskilda roll i samhället. Skolan som institution har i det avseendet en roll i att skapa social utjämning och likvärdiga villkor, oavsett kön och sociokulturell bakgrund. I relation till etniska och religiösa minoriteter har utbildningsväsendet en viktig funktion i den integrationspolitik som strävar efter att uppnå likvärdiga rättigheter och möjligheter oavsett etniskt och kulturellt ursprung. Om det finns diskriminerande rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i utbildningssystemet som utgör hinder för etniska eller religiösa minoriteter är det därför särskilt alarmerande.

Skillnader i skolresultat får effekter för övergången till högre utbildning och i sin tur ut i arbetslivet. I och med att skolans uppdrag är att erbjuda en likvärdig utbildning för alla, utifrån de olika behov och förutsättningar som varje flicka eller pojke, kvinna eller man har, måste stora skillnader i resultat efter bl.a. etniska linjer delvis tolkas som ett uttryck för skolans oförmåga att uppfylla en av sina mest grundläggande uppgifter. Även fördelning av resurser och en frånvaro av satsningar skulle i det avseendet kunna tolkas som ett uttryck för strukturell diskriminering.

Utbildningsväsendet utgör också barns, ungdomars och vuxnas "arbetsmiljö" i vardagen. Utbildningsväsendet är den institution de vistas i och där de inte bara inhämtar kunskap utan också de attityder och värderingar som finns i samhället. Förekomsten av normer som rangordnar människor utifrån nationalitet, etnisk, religiös och kulturell tillhörighet och kön eller föreställningar om ras, samt synlig eller dold diskriminering riskerar i det avseendet att bli en del av barn och ungdomars socialisering i samhällets maktrelatio-

¹ Med utbildningsväsendet menas förskolan, skolan, vuxenutbildningen, SFI och högskolan.

ner. Det är viktigt att lyfta fram att förskolan, skolan och vuxenutbildningen i Sverige ska grundas på och utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar (se de tre läroplanerna Lpfö 98, Lpo 94 och Lpf 94). I 2 § och 9 § skollagen (1985:1100) slås fast att alla som verkar inom grund- och gymnasieskolan samt vuxenutbildningen ska ”främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö”. Det finns i skollagen också en särskild skrivning som innebär att skolan ska ”1. främja jämställdhet mellan könen, 2. aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.” Lag (1999:886).

Utbildningsväsendet omfattar också SFI-undervisning och högskoleutbildning vilka här redovisas för sig. Detta kapitel redovisar forskningsresultat gällande förskolan och skolan tillsammans. Trots skillnader mellan dessa institutioners uppdrag (till exempel i fråga om betygsättning) har diskussionen rörande dem många gemensamma aspekter. Båda är i första hand socialiserande aktörer. Särskilt högskola och universitet skiljer sig från skola och förskola eftersom de inte i första hand är socialiseringsinstitutioner (för ”fostran”), utan institutioner som förbereder ungdomarna för framtidens arbetsmarknad. På grund av färre platser i förhållande till antalet sökande finns inom högskolan en konkurrens som mer liknar arbetsmarknadens men som i stort saknas i förskolan och skolan.

5.2 Segregationen i skolan

I relationen mellan boende och barn och ungdomars skolgång finns ett av de tydligaste exemplen på hur kedjeeffekter av strukturell diskriminering uppstår. Bostadssegregationen, särskilt under de senaste decennierna, har lett till en omfattande segregation mellan skolor på ett sätt som innebär att fördelningen av elever mellan olika skolor och skolor med olika sociala och ekonomiska resurser på ett tydligt sätt följer etniska linjer. Bostadssegregationen är delvis resultatet av strukturell diskriminering på arbetsmarknaden och de begränsade möjligheter som finns för människor i arbetslöshet och osäkra anställningar att genom att byta boendeform bryta denna negativa spiral. Studier av svenskföddas flyttprocesser i segregerade städer visar att det sker en utflyttning av svenskfödda

från områden med hög andel utlandsfödd befolkning i hushåll där det finns barn i skolåldern (kapitel 7).

Bostadssegregationens effekter på skolor (och delvis på förskolor) i invandrartäta förorter har diskuterats av forskare från olika synvinklar. Nihad Bunar diskuterar dessa effekter i allmänna ordalag och menar att den multikulturella skolan i praktiken har kommit att förknippas med en rad negativa och stigmatiserande markörer och denna skola hjälper i stället till att upprätthålla segregationen och har i vissa avseenden i stort sett misslyckats med sin integrationsroll. Den multikulturella utbildningen är relaterad till de "icke-integrerade" eleverna och deras föräldrar. Detta har medfört att multikulturalismen och den multikulturella undervisningen i det närmaste har blivit synonymt med invandrartäthet och undervisning av många invandrarelever, vilket innebär språksvårigheter, kulturella skillnader, traditionsbundenhet och marginaliserade föräldrar, dvs. genomgående negativa karakteristika (Bunar 2000:33).

I flera multietniska förortsskolor råder, enligt Bunar (2000:43), en mycket hög elevomsättning, något som på olika sätt negativt påverkar skolans arbete. Han pekar även på ekonomiska faktorer, dvs. att rätten att välja skola och skolpengen gjort att vissa skolor med stort elevutflöde inte har fått nödvändiga resurser för att hantera situationen. Problemet med dålig ekonomi i skolor som har många elever med invandrarbakgrund har uppmärksammats också av andra forskare (Rubinstein Reich & Tallberg-Broman, 2000:22). En annan effekt som lyfts fram är att skolor med höga antagningskrav (betyg) koncentreras till den svensktäta innerstaden och skolor med lägre krav koncentreras till invandrartäta förorter (Bunar, 2002). De höga antagningskraven är delvis en konsekvens av ett högre söktryck.

Andra forskare har lyft fram bostadssegregationens negativa effekter för barnens motivation att utbilda sig. På grund av bostadssegregation samlas lågutbildade föräldrar i segregerade områden. Det är högutbildade personer som i första hand flyttar ut från invandrartäta områden enligt en enkätundersökning i Fittja (se Hosseini-Kaladjahi 2001) (se mer om detta fenomen i kapitel 7). I dessa områden samlas också högutbildade personer som stått utanför arbetsmarknaden i flera år eller fått ett arbete som inte passar till deras utbildning. Resultatet blir negativa förebilder och man hör argument som "Varför ska jag satsa på utbildning när jag vet att jag i alla fall kommer att hamna utanför arbetsmarknaden?" (Parszyk, 1999).

Enligt Rubinstein Reich & Tallberg-Broman är alla skolledare som arbetar i invandrartäta kommundelar bekanta med sådana fenomen. En skolledare som har intervjuats av dessa forskare säger:

Att ungdomarna förlorat en stor del av sin framtidstro, det är väl det värsta som kan hända en nation, då far och mor vill arbeta men är arbetslösa, då skolan har sagt att om jag jobbar och sköter mig, - men så finns det inget, vad skall det bli av mig?, ...Man kan ju inte motivera en elev att gå till skolan om han inte kan tro att det ger någon utdelning. (skolledare, gymnasieskola) (Rubinstein Reich & Tallberg-Broman, 2000:28).

5.3 Den formande skolan

Många forskare har i olika sammanhang ifrågasatt bilden av skolan som enbart en institution för lärande och pekat på några problematiska roller och funktioner som utbildningsväsendet också fyller. Att skolans roll i huvudsak var att fostra och sortera olika grupper i samhället är tämligen väldokumenterat. Som exempel kan nämnas att de s.k. läroverken (gymnasiet) skapades för pojkar från borgarklassen och det var först 1927 som flickor fick tillträde. Däremot finns inte mycket forskning om detta ur ett etnicitetsperspektiv, särskilt lite finns om (o)lika perspektiv som används samtidigt, t.ex. etnicitet och kön.

5.3.1 Segmentering och disciplinering

I kunskapsöversikten utgiven av Skolverket, *Likvärdighet i en skola för alla: Historisk bakgrund och kritisk granskning*, beskrivs hur skolan fungerat, inte bara som en institution för kunskapsinhämtning utan också som en institution för segmentering av eleverna:

Den skolhistoriska forskningen tydliggör hur eleverna fostrades till sina förutsedda platser i ett köns- klass och etnicitetsstrukturerat mönster. Kunskapsinnehåll, färdigheter och socialisering var tydligt och medvetet relaterad till köns- och klassfaktorer. Tydliga skillnader i skolornas innehåll och metoder illustrerar skolsystemets funktion att skapa och upprätthålla

det köns- och klassåskilda, ojämställda samhället. Forskning i ett kritiskt samhälleligt perspektiv av dagens skolsystem, av dess ideolo-

gier, strukturer, organisation och innehåll är begränsad. Individerna fokuseras snarare än systemet. (Tallberg Broman mfl., 2002:105)

Liknande resultat finns i forskning från Frankrike (Bourdieu & Passeron, 1977), Storbritannien (Willis, 1993) och USA (Dance, 2002).

Andra forskare har menat att skolan i stor utsträckning fungerar som en institution för disciplinering (se t.ex. Foucault, 1977; Ball, 1992; Baker & Heyning, 2004). I rapporten *Institutional Discrimination in Education* (Kamali, 2005) visar resultaten från intervjuer med lärare, elever och sykokonsulenter på detta. I flera av de studerade EU-länderna, däribland Sverige, uppger lärarna och annan skolpersonal att de ägnar *allt mer* av tiden i skolan på att ”hålla ordning” på eleverna; att hålla tider, sitta stilla, vara tysta m.m., liksom att fler och fler skolor anställer ”vakter” som patrullerar skolområdet för att hålla ordning på rasterna. Ibland samarbetar vakterna med polis för att kartlägga bråkiga och obekväma elever.

Psykologen Ingela Bel Habib (2002) visar i sin undersökning av särskolan, att elever med utländsk bakgrund bedöms och placeras i särskolan på olika grunder. De flesta elever med svenska föräldrar har medicinskt dokumenterade funktionshinder (syn/höreskadorna, CP-skada m.m.), medan elever som placerats i särskola p.g.a. koncentrationssvårigheter nästan uteslutande hade invandrabakgrund. Det förklarar varför elever med utländsk bakgrund placeras i särskola i dubbelt så ofta som barn med svenska föräldrar. Bel Habib drar slutsatsen:

...att särskoleplaceringen av elever med invandrabakgrund snarare har en disciplinär karaktär vars syfte är att korrigera oönskade beteenden i stället för att tillgodose deras integrationsrelaterade eller pedagogiska behov. (Ibid:18)

Att skolan är en viktig samhällsarena för socialisering i sociala ordningar som även finns i andra delar av samhället har lyfts fram i Integrationsverkets *Rapport Integration 2003*, avsnittet om ”Barn och ungdomars uppväxtvillkor”:

Skolans praktik kan i likhet med andra institutionella praktiker sägas omges av en social ordning, en uppfattning av ”hur saker ska vara”, som skapas och upprätthålls via regler, vanemässighet och rutiner. (Integrationsverket, 2004:188)

Här pekar man på att det i det dagliga arbetet uppstår en mängd situationer, problem och krav på beslut som lägger grunden för att olika praktiker och för-givet-tagna förhållningssätt för "hur man ska göra" utvecklas. Vid sidan om de intentionerna och direktiv som formellt styr skolans verksamhet finns med andra ord en social ordning som hänger samman med "normer, föreställningar och värderingar i det omgivande samhället." (Ibid:189).

Författaren beskriver också en händelse där några av de duktigaste eleverna från "Svenska 2" (svenska som andraspråk) av organisatoriska skäl tillfälligt flyttades till den "ordinarie" svenskundervisningen. Detta resulterade i starka reaktioner från läraren som uttryckte farhågor om att eleverna efter den tillfälliga placeringen bland de "bättre" eleverna kanske inte skulle vilja återvända till "Svenska 2". Risken fanns, menade läraren, att det skulle krävas en massa övertalning och argumentering för att de tillfälligt placerade eleverna skulle återvända och ordningen skulle bli återställd (Ibid.).

Myndigheten för skolutveckling (2004) menar också att uppdelningen i svenska som modersmål och svenska som andraspråk kan tolkas som att skolan är enspråkig och monokulturell och att andraspråks eleven är ett undantag. De poängterar också att statusen på "Svenska 2" är låg och att grunderna till vem som placeras i "Svenska 2" och varför är oklart.

Teun van Dijk menar att skolan och utbildningsväsendets roll ofta kan vara ännu mer inflytelserik än till exempel massmedier i att skola in barn och ungdomar i rådande maktstrukturer. Detta på grund av att barn och ungdomar i skolvärlden är i en tidig utveckling av sina kognitiva förmågor och att skolorna i det avseendet har en större auktoritet än massmedia.

In many respects, schools and universities may even be more influential than the mass media, because they affect the early development of social cognition and do so with even more authority than the mass media./.../ For children the role of schooling in societal reproduction is forceful because of a relative lack of alternative modes of influence. (van Dijk, 1993:197)

5.3.2 Assimilering och exkludering

Annan forskning har visat att skolan fyller en assimilatorisk roll. Historiskt sett skedde detta på ett mycket tydligt sätt gentemot de nu erkända nationella minoriteterna, (kapitel 2). I dag handlar det framför allt om uttalade normer och praxis i utbildningsväsendet som pekar ut och stänger ute.

Svenskhet som norm och att göra ”invandrarskap”

Flera forskare pekar på hur svenskhet utgör en ofta uttalad men genomgripande norm i skolan. Detta visar sig bland annat i att skolan blir en arena för ”reproduktion av invandrarskap”, vilket lyfts fram i Integrationsverkets Rapport Integration 2003, avsnittet om ”Barn och ungdomars uppväxtvillkor” (Integrationsverket, 2004:188).

Några forskare har pekat på tolkningen av begreppet ”jämlighet” i svenska politiken som ”likhet”. I stället för att sträva efter jämlighet genom olikhet som rekommenderats av forskningen internationellt (se till exempel Cummins, 1996) stöper man i svenska skolan/förskolan alla i samma form och strävar efter jämlighet genom likhet (Runfors, 1996:50). Enligt etnologen Annick Sjögren är den svenska skolan en institution präglad av strävan efter språklig och värdemässig homogenitet. Skolan kännetecknas av en kompensatorisk inställning gentemot elever med utländsk bakgrund. Trots uttalade intentioner om att arbeta utifrån en gemensam värdegrund som tar vara på elevernas kunskaper och erfarenheter, är det majoritetssamhällets uppfattningar som väger tyngst i skolvärlden. Ur detta perspektiv associeras invandrarstatusen automatiskt med ett socialt och kunskapsmässigt underläge:

Den svenska skolpolitiken är kompensatorisk, ett drag den har gemensamt med skolsystemen i de flesta välfärdstaterna. Normen förblir det svenska och följaktligen uppfattas avvikelser som brister vilka behöver kompenseras (Introduktion till Bigestans & Sjögren 2001:11).

Samma fenomen har etnologen Ann Runfors diskuterat i sin avhandling om skolan (2003) och i en annan studie om förskolan (1996). Runfors undertitel på avhandlingen är ”En studie i hur invandrarskap formas i skolan”, vilken tydligt pekar på skolans marginaliseringseffekt på elever med invandrarbakgrund. Genom att jämföra och mäta elever mot en ofta uttalad norm av ”svenskhet”

skapas också bilden av elever med invandrarbakgrund som avvikande. Runfors belyser en process varigenom skolans arbete med elever med invandrarbakgrund konstruerar en hierarki där invandrare får en underordnad position, där inte bara synen på eleverna utan även föräldrarna ingår. I sin strävan efter att forma elever med invandrarbakgrund mot bakgrund av skolans ideal av jämlikhet och individualism sågs ofta föräldrarna och deras bakgrund som ett problem som de skulle frikopplas ifrån. Denna process beskriver hon i tre steg, nämligen att "frikoppla, forma och infoga invandrarelever" i det som de uppfattade som "det svenska". För en liknande diskussion om förskolan se Norén (2002).

I en studie i Rapport Integration pekar Sabine Gruber (Integrationsverket, 2004) på hur den sociala ordning som råder i skolan bygger på en rutinmässig kategorisering av eleverna i olika grupper. Det kan handla om kategorier som "franska-eleverna" och "åttorna" som också sågs som bärare av vissa egenskaper: flitighet respektive skoltrötthet. Elever med invandrarbakgrund var i det avseendet kategoriserade som "invandrarelever", en kategori som omgavs av en rad föreställningar om egenskaper, vilka sammanfattas på följande vis:

Kring eleverna med utländsk bakgrund på skolan fanns en social ordning som bland annat kategoriserade dessa elever som stökiga, bråkiga och skoltrötta med också livliga och spontana. Dessa föreställningar styrde lärarnas uppfattningar om vilken hjälp "invandrarelever" behöver och de därpå följande åtgärderna. (Integrationsverket, 2004:189)

I rapporten sammankopplas dessa föreställningar med mer allmänt rådande föreställningar om "invandrare" som grupp i massmedier.

Studier visar att även inom vuxenutbildningen finns en outtalad norm som bygger på svenskhet och som resulterar i ett tvivelaktigt bemötande av studenter med invandrarbakgrund. Sociologen Jeanette Hägerström har studerat etnicitet, genus och klass i samspel på Komvuxutbildningen och efter ett års närvarostudie på två Komvux i Skåne funnit att:

Föreställningar kring *vi* och *dom* och *dom andra andra* är kopplade till en normativ, om än inte alltid synlig, svenskhet, som är dold bakom allt det som skolan består av, dvs. lärarnas upplägg, läroplaner och allmänna föreställningar om hur man beter sig eller framför allt inte gör. Svenskheten handlar om oss, de Etablerade, som gör på rätt sätt och därmed blir överlägsna medan de andra blir annorlunda(gjorda). Svenskheten dominerar och existerar som en normalitet vilken dock sällan synliggörs medan dom handlar om avvikelser, skillnader och

kulturer – det sistnämnda något som de intervjuade svenska eleverna, lärarna, studievägledarna eller kuratorerna sällan eller aldrig säger att svenskar har. (Hägerström, 2004:176)

Pedagogen Ali Osman har i sin avhandling också studerat Komvuxutbildningen och har funnit liknande resultat, nämligen att utlandsfödda studenter upplever att de blir socialt marginaliserade och att de bemöts utifrån idén att de skulle sakna ”social kompetens” på grund av deras upplevda kulturella skillnad (Osman, 1999:206).

En monokulturell utbildning

Diskussionen om skolans roll hänger samman med politiska strävanden att forma en ”mångkulturell utbildning”. Nihad Bunar har studerat den ”mångkulturella utbildningen” i Sverige och funnit att den i praktiken är monokulturell. Trots att de integrationspolitiska målen slår fast att alla människor oavsett etnisk och kulturell bakgrund ska ha ”lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter” så är utgångspunkten i utbildningssystemet monokulturell, snarare än mångkulturell. Även andra forskare har uppmärksammat monokulturalismen i det svenska utbildningsväsendet, särskilt i skolor och förskolor. Trots att man betonar multikulturalism på politisk nivå används i praktiken en pedagogik som strävar efter att assimilera barn med invandrarbakgrund (Se t.ex. Lahdenperä, 1997, 1999; Tesfahuney, 1999; Parszyk, 1999).

Bilden av vad mångkulturell utbildning innebär påverkar även den politiska debatten. Enligt Bunar får debatten om mångkulturalism i utbildningssystemet inte plats på den allmänna politiska arenan när frågan om rättighet, ansvar, och ömsesidiga plikter diskuteras. Snarare blir mångkulturalismen en fråga som enbart får plats i integrationspolitiken och associeras med ”icke-integrerade” elever och deras föräldrar (Bunar, 1999:115; se även Bunar, 2001).

Samma problem på en mer praktisk och vardaglig nivå diskuteras av pedagogen Camilla Hällgren m.fl. (2005) i en kunskapsöversikt om mångkulturella och antirasistiska frågor i det svenska klassrummet. I inledningen av översikten skriver författarna att mångkulturella frågor i de allra flesta fall inte får den uppmärksamhet de förtjänar och framför allt behöver. Det tycks som om frågorna, då de berörs, ofta presenteras som ett slags andrahandsfrågor. De beskrivs som *viktiga* i en mängd sammanhang; politiska dokument

och styrdokument för skolan, men det finns en hel del som talar för att mångkulturella frågor i skolans vardag inte är tillräckligt prioriterade (Hällgren m.fl, 2005:3). Detsamma gäller för jämställdhetsfrågor enligt flera utvärderingar (Regeringens skrivelse 2002/03:140, s. 46)

Det finns forskare som kopplar ihop den dominerande monokulturalismen i svenska skolan/förskolan med en dominerande nationalistisk ideologi i svenska samhället. Skolan har varit ett mycket nationellt projekt, enligt dessa forskare, konstruerad för sammanhållning och medborgarfostran samt delaktig i skapandet av den nationella identiteten och ett kollektivt gemensamt kunnande och tänkande, som kan sägas ha tydliga klass-, etnicitets- och könsdimensioner. (Rubinstein Reich & Tallberg-Broman 2000: 22).

Kulturgeografen Mekonnen Tesfahuney (1999) ger en historisk bakgrund till den "monokulturella" skolan. Han går tillbaka till upplysningens huvudfilosofiska verk och visar hur dessa präglades av – och grundlade – en rasistisk tankegång. Europa gjordes till synonym för det rum där fantasi, kreativitet och upptäckter frodades, medan Afrika och Asien blev synonyma med avsaknaden av förnuft och abstrakt tänkande. Tesfahuney menar att dagens monokulturella utbildning grundlades redan i och med upplysningen, och vilar därför på en delvis rasistisk grundval:

För att förstå dagens monokulturella utbildningssystem och möjligheterna att forma en verkligt mångkulturell utbildning, menar jag att det är avgörande att sätta sig in i de grundvalar som västerländsk utbildning vilar på, grundvalar som formades under influenser av upplysningens utbildningsfilosofi och det moderna projekt. Trots universalism och humanism utvecklades västerländska utbildningssystem som *monokulturella institutioner*, färgade av det moderna och med ett eurocentriskt perspektiv och en expansionistisk syn på kunskap och världen. Västerländsk utbildning utvecklades därför inte som en universell och humanistisk institution i egentlig mening, utan var snarare exklusiv och partikulär (Ibid:70).

Synen på tvåspråkighet och modersmål

Ett av de områden där monokulturalism i svenska skolan/förskolan har lyfts upp till diskussion är i synen på flerspråkighet och synen på invandrarelevernas modersmål. Man har menat att monokulturalismen innebär att lärare strävar efter att forma klassrums- eller

förskolekulturer med en gemensam referensram och överföra vad de uppfattar som den svenska kulturen som en inträdesbiljett till samhället. Detta gäller särskilt för det svenska språket. Lärare ser sig som bärare av "det svenska" och fungerar som "gränspoliser" för svenska språket. De övervakar en språklig ordning som innebär "en plats, ett språk"; dvs. i klassrummet bör man tala svenska (Ehn, 1986; Evaldsson, 2000).

Jag tror att betoningen på "bra svenska" (utan brytning och grammatiskt korrekt med ett bra ordförråd och språkbruk) riskerar att underbygga känslan av utanförskap hos dem som trots att de dagligen talar svenska löper risk att bli marginaliserade och få stöd-undervisning i svenska.

Etnologen Annick Sjögren menar att förskolan och skolan ser tillgången till två eller flera språk som en brist i stället för något berikande. Hon skriver:

[Skolan]... ser tillgången till flera språk som ett problem och en brist. I den svenska skolan tycks enspråkighet vara norm. Normen förblir det svenska och följaktligen uppfattas avvikelser som brister vilka behöver kompenseras. Det blir modersmålsundervisning utanför schemat, svenska som andraspråk, specialpedagogik, individuella program, förberedelseklasser eller språkförskolor (2001:21).

Ajagán-Lester (2001) menar att elever som placeras i särskilda kategorier eller grupper utestängs från det (som uppfattas som) "normala". Elever med utländsk bakgrund blir föremål för "välvilja" och (sär)åtgärder för att åtgärdas och hjälpas för att bli "normala", men görs genom detta till "onormala", till omyndiga eller patienter. Ajagán-Lester illustrerar detta med ett exempel, ett till synes harmlöst uttalande från dagispersonalen: "Vi bor i Sverige och här talar vi svenska" (Ibid:127). Han menar att detta kan tolkas som att:

...hon uppenbarligen inte [vill] upplysa dessa föräldrar att *vi bor i Sverige*. Hon *vet* att de i sin tur vet att de bor i ett land som kallas Sverige. Hon vill inte *informera* dem heller, att i detta land talas ett språk som kallas svenska. Hon *vet* att de i sin tur vet att i detta land talas ett språk som kallas svenska. Hur skall vi då förstå detta yttrande? /.../ [det] kan tolkas som ett förbud som lyder: "*Du skall inte använda ditt eget språk här. Här skall du bara tala svenska. Du skall använda ditt språk hemma!*" (Ibid.)

(Jfr förbudet för tornedarlingar att prata Mienkelä så sent som 1965, i kapitel 2)

Hyltenstam och Toumela (1996) som har granskat hemspråkundervisningen i svenska skolor och är skeptiska till påståendet att hemspråkundervisningen tas så mycket på allvar i skolan som det hävdas i officiella dokument. Enligt dessa forskare måste införandet av hemspråkundervisningen uppfattas mer som en symbolhandling inom ramen för en av majoritetsbefolkningens ytligt uppfattade och grunt kända pluralistiska ideologi – något som ser bra ut utåt – än som ett steg mot äkta pluralism.

I en forskningsöversikt som Toumela (2002) har gjort på uppdrag av Skolverket om modersmålsundervisning i Sverige pekar han på många problem och hinder för modersmålsundervisningen. Det finns enligt Toumela ett tydligt glapp mellan samhällets intentioner med modersmålundervisning och det praktiska genomförandet. Den finns också, i samhället i stort och även lokalt på vissa skolor, negativa attityder till modersmålsundervisningen. I översikten diskuterar han också olika hinder för att genomföra verksamheten: olämplig schemaläggning, modersmålläraernas arbetssituation och brist på lämpliga läromedel. Att skolan i praktiken inte verkar för att elever ska kunna bevara sitt modersmål har uppmärksammats tidigare (Skutnabb-Kangas, 1981).

Sabine Gruber har i en studie redovisad i *Rapport Integration 2003* (2004:188ff) studerat hur ämnet svenska som andra språk omgärdas av en social ordning. Hon har visat att uppdelningen mellan ämnena svenska och svenska som andraspråk i hennes observationer gjordes utifrån att eleverna som läste svenska som andraspråk betraktades som bristande utifrån den självklara normen att ha svenska som modersmål. Samtidigt fanns i indelningen i grupper en självklar praktik: att placera alla elever med ett annat modersmål i gruppen för ”Svenska som andraspråk”, utan att en individuell bedömning gjordes.

Genom den kollektiva indelningen med utgångspunkt i utländsk bakgrund snarare än behov av särskild svenskundervisning framstår exemplet, menar jag, som ett uppenbart exempel på strukturell diskriminering av elever med utländsk bakgrund.

5.4 Erfarenheter av utanförskap, diskriminering och bristande stöd

I sin studie baserad på intervjuer med minoritets elever i grundskolan pekar Ing-Marie Parszyk på en mer subtil och osynlig aspekt av lärares diskriminerande attityd gentemot invandrarelever. Det vill säga, uttryckt med Parszyks ord: ungdomarna anar fientlighet utan att kunna bemöta den. Hon skriver:

Ständigt återkommer minoritets eleverna också till det osynliga som styr hur lärarna behandlar dem i skolan. Man känner med läraren även om de inte säger någonting att de inte gillar invandrare. Liknande yttranden kom från flera ungdomar som sa att lärare inte tycker om muslimer. (Parszyk, 1999:183).

Parszyk ser även underlåtelsen hos lärarna att aktivt stävja etnisk uppdelning som en form av diskriminering:

De svenska kamraternas tysta avståndstagande genom att hålla sig för sig själva på lektionerna är inte enbart tecken på kamraternas inställning. Sanktionerat av läraren, som inte ingriper för att uppmuntra kommunikation mellan elevgrupperna, kan detta ses som ytterligare ett exempel på det osynliga i lärarens pedagogik. (Parszyk, 1999:183)

I en artikel av Camilla Hällgren presenteras liknande resultat. Det visar sig att många barn och ungdomar med invandrarbakgrund utsätts för rasistisk mobbning genom skolåren och att lärare inte sällan blundar för de problemen (Hällgren, 2005).

Flera enkätstudier visar att erfarenheter av rasism och rasistiska kränkningar är relativt vanliga bland elever med utländsk bakgrund. Skolverket har i samverkan med Göteborgs universitet (2001) genomfört en enkätundersökning som vände sig till 3400 elever i både fristående och kommunala skolor (148 skolor i 86 kommuner). I den ställdes frågor om elevernas erfarenheter av diskriminering. Studien visar på omfattande erfarenheter av diskriminering och stödjer Parszyks slutats. Erfarenheter av att kränkas på ett sätt som är kopplat till utländskt ursprung är vanliga. 25 procent av eleverna med utländsk bakgrund upplever att de utsätts för kränkningar kopplade till deras ursprung. 14 procent upplever att skolans personal kränker dem med nedsättande ord. Elevernas missnöje med vuxna i skolan ökar parallellt med deras ålder och pojkar med utländsk bakgrund känner sig utsatta för mobbning mer än andra elever.

Denna kvantitativa undersökning har kompletterats med intervjuer med ett antal elever, lärare och rektorer. Enligt intervjuerna får barn med utländsk bakgrund, särskilt pojkar, mindre stöd från lärare än barn med svensk bakgrund. Barn med utländsk bakgrund har också färre möjligheter till samtal med vuxna i skolan än barn med svensk bakgrund. 16 procent av rektorerna uppger att det finns rasism på deras skolor. Rasism anges, näst efter fysiska angrepp och utfrysning, som den vanligaste formen av kränkning. Var tionde elev rapporterar också om att det är vanligt att det bärs nazistiska symboler och att Hitlerhälsningar, rasistiskt material och vitmaktmusik förekommer. Var tredje elev uppger dessutom att det är vanligt med nazistiskt klotter på skolan. Rapporten visar även på ett samband mellan ovannämnda kränkningar och diskriminering och den högre nivån av frånvaro bland barn med utländsk bakgrund, särskilt bland pojkar.

Resultatet från undersökningen om rasismen i skolan överensstämmer med andra liknande studier. Enligt en enkätundersökning riktad till 856 ungdomar i åldern 16–25 år har två tredjedelar av ungdomarna utsatts för rasistisk propaganda (Ungdomsbarometern, 2003). En annan enkätundersökning riktad till 8 000 elever i årskurs 6 till 9 som gjorts av Lange m.fl. (1997) har 3 procent av eleverna (av alla elever, notera att personer med utländsk bakgrund utgör ca 20 procent av befolkningen) under en tidsrymd av 12 månader utsatts för minst en våldsam, rasistisk, etnisk eller politiskt² relaterad händelse (dvs. möjligen 15 procent av elever med utländsk bakgrund). 7 procent har utsatts för verbala hot. 13 procent har rapporterat orättvis behandling på grund av etnisk bakgrund. 23 procent har erfarit rasistiska eller etniska trakasserier. 17 procent har åtminstone en gång blivit kontaktade av en rasistisk organisation. 11 procent har medgivit att de minst en gång läst en rasistisk tidskrift. Samma undersökning visar att 11 procent i målgruppen anser att "rasblandning" är mot naturlagarna. 12 procent tycker att judar har för mycket inflytande i världen i dag. 29 procent anser att det är för mycket prat i Sverige om nazismens onda och Förintelsen. 34 procent håller helt eller delvis med uttalandet att icke-européer skulle åka hem igen.

I en senare rapport av Brottsförebyggande rådet (2004) med delvis samma utgångspunkter som tidigare av Lange refererad ovan, ställdes frågor till högstadie- och gymnasieelever om utsatthet för

² Politisk händelse kan dock inte nödvändigtvis tolkas som kopplat till etnicitet.

bl.a. kränkningar och orättvis behandling under de senaste 12 månaderna.³ 38 procent av elever med utländsk bakgrund har blivit utsatta för att någon skrikit ”jävla svartskalle/turk/blatte” jävla neger/svarting, jävla kines/guling, jävla jude/judesvin och jävla muslim. Av utlandsfödda med utrikes födda föräldrar har 40 procent blivit retade på grund av sitt ursprung, medan motsvarande siffra för svenskfödda med svenskfödda föräldrar är 9 procent. Elever med sydeuropeiskt och utomeuropeiskt påbrå utsattes oftast; 36 procent respektive 32 procent.

Av pojkar med utländsk bakgrund har 35 procent känt sig orättvist behandlade på grund av sin etniska bakgrund av myndighetspersoner och/eller lärare, med motsvarande för pojkar svensk födda med svensk födda föräldrar är 5 procent. Vad gäller religions-tillhörighet har 21 procent av muslimska elever erfarit något av följande; retad, utfrys, hotad eller slagen. Motsvarande siffra för elever som betraktar sig som kristna är 5,5 procent och 15,5 procent med någon övrig tro.

Forskning⁴ från Finland (Lahelma, 2004) visar att elever i skolan blir konstruerade som annorlunda i vardagliga situationer mellan elever och mellan lärare–elev. Författaren menar att detta skapande av ”De Andra” låg till grund för rasistiska och sexistiska kränkningar. Forskarens observationer visar att lärarna i motsats till vad flera själva hävdade, inte på ett bra sätt förmådde hantera dessa situationer.

Erfarenheter av aggressiva uttryck för rasism och rasistiska kränkningar i skolmiljöer är allvarliga i sig. En oförmåga att från skolledningars och lärarkårens sida att agera för att förhindra dessa tyder i så fall på en bristande förmåga att förstå allvaret i denna form av kränkningar för elever med utländsk bakgrund. Att sexistiska kränkningar också drabbar kvinnor med utländsk bakgrund i kombination med rasistiska gör denna oförmåga särskilt allvarlig och behovet av förändring särskilt stort.

³ 10 599 ungdomar svarade. Svarsfrekvensen på klassnivå var 76,2 procent. I de klasser som deltog var svarsfrekvensen på individnivå 82 procent

⁴ deltagande observationer och intervjuer med elever och lärare

5.5 Bilder av "De Andra" i undervisningsmaterial

Läromedel och den information som förmedlas i läromedel kan sägas spegla vad ett samhälle vid en viss tidpunkt anser vara en lämplig kunskap att lära ut till barn och ungdomar. Ofta förutsätts denna kunskap vara neutral och fri från sådana värderingar som på något sätt skulle stå i motsats mot skolans jämlikhets- och lika-behandlingsideal. Tvärtemot denna syn har dock forskare hävdade att även skolans läromedel och de uttalade och underliggande bilder de förmedlar och bygger på både till sitt urval och till sitt innehåll ofta på en etnocentrisk världsbild. Detta innebär att kunskap om människor, etniska grupper, religioner, platser och andra saker som ligger utanför det som uppfattas som den egna kultursfären ofta är stereotypa samt sporadiskt belysta och bristfälliga till sitt innehåll.

Studier som fokuserar läroboksgranskning ur ett etnicitetsperspektiv och ett historiskt perspektiv bekräftar denna bild. Studierna visar att rasistiska och koloniala diskurser genomsyrade den svenska pedagogiken, läroplaner och läroböcker från slutet av 1800-talet fram till 1980-talet (Teshuney, 1999). Som sådana exempel kan nämnas Ajagán-Lester (2000), Europarådet mot rasism (1997), Olsson (1986). Se även kapitel 2 samt kapitel 3.

Det finns dock när det gäller moderna förhållanden ett antal forskningsrapporter, böcker och artiklar som ger en bild av att subtila fördomar fortfarande finns kvar i svenska läromedel trots en positiv förändring och en mer nyanserad bild av folk från andra delar av världen (jämfört med andra utbildningskanaler och massmedier) under de senaste åren. Flera forskare ser i läromedlen, särskilt läroböckerna, uttryck för stereotypa och diskriminerande bilder i utbildningsväsendet. Genom visuella bilder, utsagor och andra pedagogiska material ger läroböckerna inte neutral information utan (också) information om vem som finns var i den sociala hierarkin (Rydgren m.fl., 2005).

Efter en historisk genomgång av hur muslimer framställs i läroböcker menar Kjell Härenstam (1993) att den stereotypa bilden av en muslim har gått från "fanatisk muslim" via "exotisk muslim" till "kvinnoförtryckande muslim". Det som är konstant, och fortfarande finns kvar, är en muslim som är inte "normal". Mai Palmberg (2002) påvisar i artikeln "Den koloniala baksmällan – Afrikabilden i våra läromedel" att omedvetna fördomar ofta kryper in i texterna. Stephan Bruchfeld (1998) konstaterar i sin bok "...om

detta må ni berätta...” att skolans läroböcker sällan ger en fullständig bild av antisemitismen.

Rydgren m.fl. (2004) har gjort en genomgång av forskning om bilder av andra folk och deras livsstilar i svenska läroböcker och sammanfattar resultatet från sin genomgång genom med att hävda att den genomgånga litteraturen visar att läromedlen, både historiskt och i nutiden, har presenterat en bild av afrikaner, muslimer och judar som i ”värsta fall är rasistiskt och i bästa fall bristfällig”. De menar också att man sammanfattningsvis kan se att även om de kategorier som har använts för att beskriva olika grupper av människor som olika har skiftat finns en konstant hierarki av platser och folk:

What can generally be seen is that schoolbook images mirror the ideological climate in Sweden and Europe at particular historical moments; though the categories used to describe and evaluate difference shift throughout historical time period a hierarchization of place and people remain constant (Rydgren m.fl., 2004:42).

Samma hierarkiseringsmönster återfinns inom en rad områden och situationer i samhället, se kapitel 3, 4, 6, 7, 8 och 10.

5.6 Brister i arbetsmetoder

Flera studier framhåller att innehåll och arbetssätt i förskolan och skolan på olika sätt behöver relateras till barnens tidigare erfarenheter och kulturella bakgrund (Johansson, 1996; Jerström & Johansson, 1997). Man har påstått att även abstrakta ämnen som matematik och biologi är sociokulturellt betingade (Rönnerberg & Rönnerberg, 2001). Trots detta undervisar lärarna ofta som om alla elever vore helt svenska även i invandrartäta områden där majoriteten av elever har annat ursprung än svenskt (Runfors, 1996).

Vissa forskare har tagit upp att det är stor skillnad att läsa skolämnen på det egna språket eller på ett språk som man lärt sig som andraspråk (Viberg, 1996). Det tar lång tid - flera år - att uppnå en språknivå på andraspråket som inte bara ger ett kommunikativt språk utan även ett akademiskt, kontextberoende klassrumspråk. Det innebär därför att ett abrupt språkbyte vid skolstarten påverkar barnets möjligheter till ett normalt kunskapsinhämtande.

Det finns inte så många studier i Sverige som diskuterat denna fråga. Men det finns ett antal studier i Norge som visar att minori-

tetselever där har problem i matematik och naturvetenskap på olika sätt, särskilt med öppna uppgifter. De har svårt att uttrycka sig på norska och de förstår inte uppgiftstexten på grund av att de inte har lärt sig de fackord som används i ämnena (se Heesch m.fl., 1998). En studie i Sverige visar också att minoritetselever har betydligt svårare med texttalsuppgifter än elever med svenska som förstaspråk (Rönnerberg & Rönnerberg, 2001).

God läsförmåga och läsförståelse är av stor betydelse för studier i olika ämnen eftersom texter har ett stort utrymme i undervisningen. OECD:s omfattande studier av 15-åringars kunskaper och färdigheter i 32 länder (PISA, 2000) visar att hela 76 procent av skillnaderna mellan elevprestationerna i naturvetenskapliga ämnen och nästan lika mycket på matematikprov kan förklaras av prestationer på ett ordkunskapsprov och PISA:s läsförståelseprov.

Liberg (2001) har studerat andraspråkläsarens möjligheter att uppnå god läsförståelse. Hon pekar på flera faktorer som har betydelse för detta: textinnehållet, läsarens förkunskaper inom ämnesområdet och kunskaper om den kulturella basen för detta, läsarens förhållningssätt till ämnet och den kulturella basen för ämnet och de sociala levnadsvillkor han/hon lever under (för internationell forskning om betydelsen av den sociokulturella kontexten i inlärningsprocessen se Gröning, 2001).

Att det finns lite forskning på detta område i Sverige, och att arbetsmetoder inte förändrats sedan 1970-talet, har vissa forskare förklarat med att svenskar är blinda för den egna etniciteten (Tallberg-Broman m.fl., 2002:154). Det finns också, enligt andra forskare (se till exempel Hosseini-Kaladjahi, 2002:87), en tendens i Sverige att tro att om man översätter lärobokstexter till andra språk eller anpassar metoderna till sociokulturella kontexter försvårar man integrationen.

Som en effektiv lösning på problemen ovan har forskare uppmärksammat metoden som är känd som *cooperative learning* i internationell forskning. Denna metod har sin grund i socio-kulturella teorier där kontexten, det interaktiva samspelet och lärandet som förhandlingsprocess står i centrum (se Gröning, 2001). I denna sorts undervisning tillägnar sig inlärnarna språklig och social kompetens genom att delta i inlärningsaktiviteter där en gemensam konstruktion av social och språklig kunskap skapar kontexter för utveckling.

Metoden är vanlig för undervisning i heterogent sammansatta smågrupper. Därför lämpar sig metoden mycket bra, enligt forskare och

pedagoger, just i klasser med minoritets elever där språk- och kunskapsnivån ofta varierar. Metoden har också visat sig vara effektiv i arbete med 6-7 åringar som har testats i Sverige (Hagberg-Persson, 2001).

5.7 Lärarkåren

Lärarkåren och hur den är utbildad har en avgörande betydelse för hur skolans arbete formas i praktiken.

5.7.1 En homogen lärarkår och överrepresentation av "svenska" lärare

Problemet med den etniska homogeniteten i läraryrket har diskuterats i andra länder (se t.ex. Tabachnik & Zeichner, 1993; Wideen m.fl., 1998). Tendensen är att redan i dag och framför allt i framtiden kommer en homogen lärarkår att undervisa en alltmer heterogen grupp elever. Även inom lärarkåren i Sverige råder en överrepresentation av "svenska lärare" och en underrepresentation av invandrare.

Underrepresentationen är problematisk dels för att lärare med invandrarbakgrund i skolor och förskolor kan utgöra bra förebilder för barn med invandrarbakgrund och dels för att lärare *utan* invandrarbakgrund saknar egna erfarenheter av t.ex. migration och rasism/diskriminering (Bredänge, 2000:57).

5.7.2 Intolerans mot brytning och diskriminering av utrikes födda lärare

Resultaten från ett antal studier tyder på att strukturell diskriminering av sökande till läraryrket med invandrarbakgrund kan vara en orsak till underrepresentationen. En studie har studerat vilka faktorer som fokuseras i bedömningen av en utländsk lärare och vad som krävs för man ska få anställning som lärare. I den konstateras att skolledarna i sin bedömning tenderar att inte kunna hålla isär språkfärdighet och allmän lärlämplighet. De bedömer snarare att bra svenska är lika med bra lärarfärdigheter och dålig svenska och brytning är lika med dålig lärarfärdighet (Bredänge, 2000). I en studie av Rubinstein Reich & Tallberg-Broman (2000) finns följande citat från en skolledare:

Vi har haft ute specialpedagogtjänster som skall vara stöd i läs - och skrivutvecklingen. Vi har fått många av de här hemspråklärarna, som gått special påbyggnadskurs som sökande. Men jag har fått en känsla att våra fördomar har tagit över. Vi har inte tagit in dem, och jag har ställt frågan varför? Ja, men det är ju så viktigt med svenskan. Det kan ju också vara viktigt att få ett identifikationsobjekt och finna andra vägar för det, men det har inte funnits någon förståelse för det i lärarkollegiet. (skolledare, förskola- grundskola) (Ibid:38).

Det finns också indikationer på att lärare som talar svenska med brytning upplevs som ett särskilt problem i relation till elever som inte har svenska som modersmål. Här uttrycks tanken att skolor med många "invandrarelever" inte har "råd" att ha invandrade lärare som bryter, eftersom skolledarna måste kunna hävda att eleverna enbart möter "korrekt svenska" på skolan. Detta belyses i ett citat från en skolledare som återfinns i Rydgren m.fl. (2005), från en undersökning av Bredänge m.fl. (1998):

Swedish dialects are *ok*. I will never hire a teacher, as a *Teacher*, at the school if he or she does not have Swedish as a mother tongue, because we have too many children who *do not* have Swedish as a mother tongue here. We have to be able to say that in our school you can only hear correct Swedish (Ibid:17).

Detta kan sammankopplas med en bristande tolerans mot bruten svenska som finns i samhället i stort och som har diskuterats av Sjögren (1996). Sjögren menar att detta tenderar att dölja en systematisk exkludering av minoriteter vilket sker i det svenska samhället i allmänhet och i svenska skolor/förskolor i synnerhet. Den mer utbredda intoleransen mot bruten svenska kan belysas med följande citat som redovisas i Hosseini-Kaladjahi (1998). Det är en förskolelärare som i all välvilja kämpade med att lära barnen "perfekt" svenska:

...svenska är ett tonspråk och infödda svenskar orkar därför inte lyssna på en person som inte talar med svensk språkmelodi, vilket försvårar tillträde till arbetsmarknaden för vuxna invandrare. (Ibid:61).

5.7.3 Modersmåslärares status

En yrkesgrupp inom skolan som i hög utsträckning utgörs av utlandsfödda lärare är modersmåslärarna. I skillnaderna i arbetsvillkor mellan de ”vanliga lärarna” och modersmåslärarna finns starka belägg för strukturell diskriminering.

Lilja (2000) har granskat modersmålsundervisning i skolan och särskilt fokuserat på modersmåslärares status i skolorna. Lilja ser modersmåslärares status och arbetsvillkor i skolorna som ett exempel på institutionell diskriminering. Hon pekar att deras undervisningstid ofta ligger utanför skolans normala schema, att organisationen av modersmålsundervisningen har bristande kontakter med de ”ordinarie lärarna”, till exempel genom att modersmåslärarna inte deltar i personalmöten och konferenser. Som yrkesgrupp har de också bristande möjligheter till fortbildning och bristande möjligheter att påverka sin framtid.

Modersmålsundervisningen och modersmåslärares ojämlika position i förhållande till andra lärare i skolan återspeglas i barnens uppfattning av sitt modersmål och sin kultur. De uppfattas som mindre värdefulla än svenska språket och den svenska kulturen. Det finns forskning om förskolan som visar att modersmåslärares status i förskolan påverkar barnens uppfattning om modersmålets värde (Tingbjörn, 1981; Andersson & Naucélér, 1987)

5.7.4 Attityder bland lärare

Enkätstudier som gjorts av lärares inställning och attityder i frågor som rör invandring och det mångkulturella samhället kan på olika sätt ge en inblick i generellt förekommande attityder i lärarkåren. Här pekar resultaten i samma riktning som ovan redovisade intervjustudier: lärarkåren uppfattar i hög grad invandrade elever som ett problem och ser den ”kulturella” eller etniska bakgrunden som en huvudorsak till detta.

En enkätundersökning riktad till 5 494 lärare i grund- och gymnasieskolor runt om i Sverige som genomförts av Lange och Hedlund (1998) visar att lärarnas inställning till det mångkulturella samhället är mer positiv än den är hos motsvarande ålderssegment av Sveriges befolkning. Ändå är en stor andel av lärarna negativt inställda till invandring och invandrare. 41,5 procent av lärarna i studien instämmer i påståendet ”Vissa kulturer kan knappast an-

passa sig till det svenska samhället” och 47,3 procent instämmer i ”Invandrare som tänker stanna i Sverige borde i sitt eget intresse bli så lika svenskarna som möjligt”.

I Pirjo Lahdenperäs avhandling *Invandrarbakgrund eller Skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund* (1997) som är baserad på ca 80 lärares egna beskrivningar av problembilden i skolan framkommer att lärarnas attityder mot elever med utländsk bakgrund är diskriminerande och dysfunktionell för praktisk pedagogik. 70 procent av dessa lärare anser att vissa aspekter av invandrabarnens bakgrund är negativ för deras skolarbete. 83 procent kategoriserade invandrarelever som bärare av svårigheter i skolan. Endast 16 procent ansåg att problemen är ett grupproblemm kopplat till utbildningssvårigheter i skolan, ofullkomligheter i skolans administration och kulturella konflikter i skolan (1997:178). Inte mindre än 55 procent anser att invandrar- elevernas beteende och bakgrund i stället är orsaker till problemen i skolan.

Dessa undersökningar stärker med andra ord resultatet i de undersökningar som visat det finns särskiljande och diskriminerande praktiker inom skolan som utgår från en grundläggande normativ uppdelning mellan ”svenska elever” och ”invandrarelever”. Det stärker ovan redovisade studiers slutsatser att de särskiljande praktikerna i hög grad är del av en slags ”common sense”-uppfattning som delas av många. Att en mycket liten andel av respondenterna i Lahdenperäs undersökning förlade problemen till skolans värld tyder på en oförmåga att se skolan och det egna arbetet som en del av problemet (jfr resonemanget om ”blaming the victim” som förs i kapitel 3, 4 och 6).

5.7.5 Brister i lärarutbildningen

De resultat som presenterats ovan i avsnittet om diskriminerande undervisningsmetoder tyder på brister i lärarutbildningen som gör att den passar dåligt till den nya verklighet som har formats av migrationsflöden under de senaste decennierna. Denna bristande anpassning av lärarutbildningen till den nya mångkulturella verkligheten har undersökts i andra länder i västvärlden (Lortie, 1997; Tabachnik & Zeichner, 1993; Batelaan, 1998).

I Sverige finns ett par studier som specifikt granskat lärarutbildningen som ger stöd för denna bild. Rubinstein Reich &

Tallberg-Broman (2000) finner att flera skolledare i invandrantäta kommuner ger en sådan bild av lärarutbildningen som dåligt anpassad till ett mångkulturellt klassrum. Skolledarna har mångårig erfarenhet av utbildning i dessa områden och har även erfarenhet av att ordna praktikplatser för blivande lärare. Som ett resultat från denna studie skriver författarna att skolledarna uttrycker att lärarstudenterna är dåligt och felaktigt förberedda på den verklighet de möter i skolan. "...lärarstudier under visade som om fortfarande alla elever var helt svenska." (Ibid:58).

Uttalandet bekräftas av tidigare erfarenheter (Högskoleverket, 1996; UHÄ, 1992). Dessa erfarenheter visar enligt Rubstein Reich & Tallberg-Broman att lärarutbildningarna inte motsvarar de krav som dagens lärare ställs inför och i för liten utsträckning tar upp etnicitets- och könsperspektiv. De pekar även på brister i lärarstudenternas handlingsberedskap och kompetens när det gäller att omvandla teoretisk kunskap till pedagogiska överväganden. (Rubstein Reich & Tallberg-Broman, 2000:5)

Enkätundersökningar med lärare stödjer dessa resonemang och tyder på att lärare i hög utsträckning också upplever att deras kunskap och kompetens brister. En attitydundersökning genomförd av Skolverket (1998) visar att enbart var tredje lärare anser sig ha tillräcklig kunskap att arbeta med olika kulturer i skolan. Enligt en annan undersökning (Skolverket, 2000) anser många av lärarna att det alltför saknas kompetens att bemöta elever med olika social och kulturell bakgrund. Samma slutsats framkommer i kunskapsöversikten av Hällgren m.fl. (2005).

Inom forskningen har också pekats på en spänning mellan kraven som ställs på lärarna i det nya Sverige, särskilt i de invandrantäta områdena, och lärarstudenternas förberedelse att möta dessa krav. Lärare får ofta en roll som mer liknar socialarbetarens än den traditionella lärarens. De behöver bredare kunskap om samhället och sociala förhållanden samt stor flexibilitet och förmåga till perspektivbyten (se Berg, 1996; SOU 1996:143).

5.8 Utbildning särskilt riktad till invandrare

Sociologen Marie Carlson (2003) har studerat undervisningen i Svenska för invandrare (SFI). Efter att ha intervjuat studenter och lärare samt analyserat utbildningsmaterial och policydokument ställer hon frågan om SFI snarare är att betrakta som en tydlig *gränsmarkör* än den ”*brygga till livet i Sverige*” som det uttrycks i kursplanen för SFI. SFI präglas enligt Carlson av ett påtagligt välfärds- och nyttotänkande med ett utpräglat uppifrånperspektiv trots alla anvisningar om att utgå från deltagarnas behov och förutsättningar. Exempelvis tycks lärare ofta se studenterna ur ett ”barnperspektiv” i den meningen att man talar om deltagarna just som om de vore barn. SFI-utbildningen tycks ha tagit på sig en ”fostrande” roll i ”svenskhet” (Ibid:81). Undervisningen ger mycket små möjligheter till påverkan och medbestämmande. Över huvud taget tycks ömsesidiga samtal på lika villkor vara sällsynta – både i och utanför undervisningspraktiken. Styrdokumenten för SFI betonar vikten av ett kritiskt reflekterande förhållningssätt – vilket uppfattas som en ”svensk utbildningstradition” – men Carlsons analys visar i stället på en i praktiken många gånger ”icke-reflektiv utbildningsform”.

I text och tal *om* och *i* sfi-utbildningen är organiserade begrepp som ’nivå’, ’eget ansvar’ och ’autonomi’ allmänt förekommande. Och de synsätt som anläggs på kursdeltagarna präglas i stor utsträckning av att man från ’svenskt’ utbildningshåll fokuserar på vad man uppfattar som brister – egenskaper som inte passar in i en föreställd ’svensk’ modell förankrad i ett generellt välfärdstänkande. Kursdeltagarna kan beskrivas som svaga, osäkra och okunniga. Utbildares tal, liksom andra tjänstemäns tal, texter i olika dokument och i viss forskning och debatt bär gemensamt upp ett antal ’bristdiskurser’, vilka leder till en korrikeringssträvan, ett slags utvecklingstänkande och en mer eller mindre implicit fostrande och socialiserande inställning till de människor man möter. Om man drar detta resonemang till sin spets skulle man kunna hävda att ’sfi-deltagare’ har rollen av och konstrueras som ’okunniga elever’, medan ’svenskar’ framför allt utbildare i detta sammanhang, blir de som kan och har något att ge och som också bestämmer vad som är ’kunskap’ och hur man lär bäst. Sammantaget framträder ett tydligt uppifrånperspektiv, där överheten vet mest och bäst. (Ibid:227)

Aram & Bildt har genomfört en studie av nyanlända invandrarungdomar som gick i en föreberedelseklass på ett gymnasium i Stockholm (tidigare ITK-klasser, numera Individuellt program, Introduktionskurs för invandrarelever, IVIK). Förutom eleverna inter-

vjuades även den pedagogiska personalen. Av resultaten framgår att eleverna har höga ambitioner inför framtiden, både när det gäller högre studier och framtida yrkesverksamhet. Lärarens förväntningar på eleverna är dock låga, elevernas framtidsambitioner överstiger lärarens föreställning om var och en av dem. Många av eleverna har drömmar om ett akademiskt yrke, men dessa avfärdas av läraren som säger sig bara kunna se dem som aktiva i mer okvalificerade yrken. En pojkes tankar om polisycket viftas bort på grund av att han i dag har rastafrisyr: ”det blir kanske svårt med mössan men det kanske går att fixa på något sätt. De kanske får ha rasta med mössa och skärm” (Aram & Bildt, 2004:10)

De ’kapitalfattiga’ invandrareleverna i denna studie har utsatts för symboliskt våld, och de elever som inte får stöd och uppmuntran från annat håll kommer snart att ha internaliserat lärarens bild av sig och börjat betrakta den som rimlig och naturlig och kommer att anpassa, med andra ord sänka sina insatser till förväntningarna. (Ibid:12)

Eleverna i studien talade inte om sig själva i termer av invandrare, utan utgick från att de exempelvis är iranier nu, men att de kommer att vara både iranier och svenskar när de blivit svenska medborgare. Tillfrågad om elevernas möjligheter att bli svenska svarade läraren

– Det är ingen som kommer att bli svensk av dem här. Men att bli integrerad i samhället så tror jag att några kommer att bli det, medan några kommer hela tiden att vara utanför och inte förstå så mycket vad som händer omkring dem och inte kunna ta del av samhällsinformation heller. (Intervjusvar, Ibid:19)

När läraren tillfrågades varför denne trodde det skulle bli så svarade läraren:

– Ja, det är den låga utbildningsnivån till att börja med och bristen på nyfikenhet på det nya landet. Om jag jämför med mig själv vilket man kanske inte ska göra, så när jag åker till ett annat land så är jag nyfiken. Är jag där kort tid vill jag se så mycket som möjligt, lära mig så mycket som möjligt. Är jag där längre tid försöker jag förstå mer men det upplever jag ABSOLUT inte här. (Intervjusvar, Ibid:20)

5.9 Skillnader i betyg och avklarade studier

Stora statistiska skillnader i betyg för barn och ungdomar med olika etnisk bakgrund är en av flera möjliga indikatorer på en omfattande strukturell diskriminering. Dock är det en viktig indikator eftersom betygsskillnader i grundskolan får avgörande kedjeeffekter. Stora skillnader i hur stor andel av olika grupper i samhället som skolan förmår rusta för fortsatta studier på gymnasiet är en alarmerande indikator på att skolan inte lyckas leva upp till sina föresatser och att en diskriminerande fördelning av resurser och utbildningsinsatser (eller frånvaro av insatser) föreligger. Detsamma gäller vid övergången från gymnasium till högskole- och universitetsutbildning samt till arbetslivet.

Statistiken över betygsskillnader mellan barn med svensk bakgrund och barn med utländsk bakgrund är särskilt tydlig när man jämför mellan flickor och pojkar. Pojkar med utländsk bakgrund har sämre skolresultat jämfört med pojkar med svensk bakgrund och flickor med utländsk bakgrund har sämre resultat jämfört med flickor med svensk bakgrund. Tabell 5.1 visar de genomsnittliga meritvärdena för elever som slutade grundskolan år 2002/2003. Vad som är anmärkningsvärt är att även elever som är födda i Sverige med utrikes födda föräldrar hade lägre betyg. Tendensen över tid är att betygen ökade för både elever med utländsk bakgrund och med svensk bakgrund. Gapet består alltså över tid.

Tabell 5.1 Genomsnittliga meritvärdena för elever som slutade grundskolan år 2002/2003

Kön och bakgrund	Meritvärde
Flickor med svensk bakgrund	218,9
Flickor med utrikes födda föräldrar	208,4
Flickor med utländsk bakgrund	199,4
Pojkar med svensk bakgrund	198,0
Pojkar med utrikes födda föräldrar	187,5
Pojkar med utländsk bakgrund	178,0

Källa: Integrationsverket, 2005.

Det finns också skillnader i hur många elever som kvalificerade sig för att fortsätta på gymnasieskolan. Tabell 5.2 visar statistiken från läsåret 2002/2003. Förändringarna sedan 1998/1999 är inte an-

märkningsvärda. Vad som däremot är anmärkningsvärt är att även elever som är födda i Sverige med utrikes födda föräldrar i lägre utsträckning var kvalificerade. Tendensen över tid är att pojkar närmar sig den grad av kvalificering som flickorna har.

Tabell 5.2 Andelen elever kvalificerade att fortsätta på gymnasieskolan läsåret 2002/2003 (procent)

Kön och bakgrund	Kvalificerade (%)
Flickor med svensk bakgrund	92,3
Pojkar med svensk bakgrund	90,2
Flickor med utrikes födda föräldrar	85,7
Pojkar med utrikes födda föräldrar	84,1
Flickor med utländsk bakgrund	80,1
Pojkar med utländsk bakgrund	77,4

Källa: Integrationsverket, 2005.

Bland elever kvalificerade för gymnasieutbildning har elever med utländsk bakgrund i genomsnitt lägre betyg jämfört med elever med svensk bakgrund (Skolverket, 2002).

Situationen ser något bättre ut på gymnasiet. Similä har gjort en statistisk undersökning av elever på gymnasiet (1994) vilken visar att barn till invandrare lika ofta som andra går igenom en 3- eller 4-årig gymnasielinje eller tar en högskoleexamen. Enligt Lindmark (1998) och Arai, Schröder & Vilhelmsson (2000) är den sammantagna bilden när det gäller betygsnivåer att personer födda i Sverige, med en eller två utrikes födda föräldrar, uppnår lika höga eller högre betyg både i genomsnitt och i flera enskilda ämnen jämfört med personer vars båda föräldrar är födda i Sverige.

Elever med invandrabakgrund är dock överrepresenterade på gymnasiets individuella program (26,5 procent jämfört med 13,1 procent på alla program), samt överrepresenterade bland dem som hoppar av sina studier (10 procent jämfört 5 procent för elever med svensk bakgrund) (Hellsten m.fl., 1998).

Enligt färskare uppgifter från Integrationsverket (2005) är dock bilden inte lika ljus. Av elever som började gymnasiet läsåret 1998/1999, så finns stora skillnader i hur många som hade fullföljt utbildningen fem år senare (tabell 5.3). Även elever födda i Sverige

med utrikes födda föräldrar hade en lägre andel avslutat studierna än elever med svensk bakgrund. Här finns en viss skillnad i betyg.

Tabell 5.3 Elever med avslutad gymnasieutbildning fem år efter starten 1998/1999 (procent)

Kön och bakgrund	Avslutad utbildning (%)
Flickor med svensk bakgrund	70,8
Pojkar med svensk bakgrund	65,9
Flickor med utrikes födda föräldrar	63,0
Flickor med utländsk bakgrund	55,6
Pojkar med utrikes födda föräldrar	50,9
Pojkar med utländsk bakgrund	45,1

Källa: Integrationsverket, 2005.

Om man jämför tabell 5.2 och 5.3 med tabell 5.1, visar det sig att etnisk bakgrund är ”viktigare” för att kvalificera sig samt att erhålla en gymnasieutbildning.

5.9.1 Diskriminerande betygssättning?

Frågan om det inom skolan finns en strukturell diskriminering när det gäller betygssättning är knappast alls undersökt. Det finns dock några studier som ger anledning att tro att det förekommer, men också att detta är en angelägen forskningsuppgift för framtiden. I en intervjustudie med minoritets elever finner Parszyk (1999) att eleverna uppfattar det som att lärarna ger dem lägre betyg än de andra.

Det är också relevant att se till hur mycket arbete varje grupp satsar för att uppnå önskat resultat. Den studief framgång som redovisats ovan hos flickor har ofta sitt pris i hårt arbete och sämre hälsa. Enligt uppgifter från Barnombudsmannen (1995) rapporteras huvudvärk, magont och stressrelaterade problem oftare av flickor jämfört med pojkar. Samma sak gäller barn med utländsk bakgrund. Dessa resultat (samt lägre trivsel) bekräftas av Myndigheten för skolutveckling (2004). En möjlig tolkning av detta är således att barn med utländsk bakgrund på gymnasiet måste arbeta hårdare än svenska barn för att uppnå samma betyg.

En studie⁵ i USA visar att det finns ett samband mellan erfarenheter av rasistisk diskriminering (från lärare och elever) och minskad tro på den egna akademiska förmågan (Wong m.fl., 2003).

Myndigheten för skolutveckling (2004) menar att en stor del av skillnaderna i resultat kan förklaras av socioekonomisk bakgrund, dvs. föräldrars förankring på arbetsmarknaden, ekonomi samt utbildningsbakgrund. Liksom i ovan nämnda rapport av Integrationsverket (2005) poängteras att vistelsetid i landet för elever som själva invandrat också spelar in. Det senare kan dock inte förklara varför svenskfödda elever med invandrade föräldrar får lägre resultat.

Elever på skolor med hög andel elever med utländsk bakgrund (s.k. svenskglesa skolor) har i genomsnitt lägre betyg än skolor med hög andel elever med svensk bakgrund. Enligt Skolverket (2005) beror dock detta inte på att det skulle finnas negativa effekter med att gå i en ”svenskgles” skola, t.ex. vad gäller svårigheter att lära sig svenska eller att skolan utsätts för en högre ”belastning”. Det är i stället (återigen) den socioekonomiska bakgrunden (föräldrarnas utbildningsnivå, sysselsättningsgrad och inkomst) som förklarar betygsskillnaderna.

Kunskapsöversikten av Tallberg-Broman m.fl. (2002) konstaterar att skillnaderna i prestationer mellan barn med utländsk bakgrund och med svensk bakgrund uppträdde först efter det att s.k. målrelaterade betyg infördes i skolan.

Enligt Skolverket (2004) finns inget som tyder på att elevernas motivation eller föräldrarnas engagemang skulle vara lägre hos elever med utländsk bakgrund än hos elever med svensk bakgrund.

Enligt en enkätundersökning genomförd av Rädda Barnen (2002) har invandrade föräldrar snarare högre krav och förväntningar på sina barn än svenska föräldrar. Resultaten stämmer överens med internationell forskning, som visar att bristande resurser (till exempel sämre ekonomi och avsaknad av ”rätt” socialt nätverk) gör att föräldrar som invandrat jämfört med infödda barns föräldrar satsar mer tid och energi på sina barns utbildning. Ett skäl är att de ser det som ett medel för sina barn att komma in på arbetsmarknaden i nya landet (se Ghabra, 1987; Dunning, 1989; Whitemore m.fl., 1989).

Förtroendet för utbildningssystemet är också enligt SOM-undersökningarna⁶ avsevärt mycket högre bland invandrare från Eu-

⁵ studien omfattar 629 afro-amerikanska flickor och pojkar i högstadietåldern

ropa och allra högst bland utomeuropeiska invandrare. (Bilaga 3, Antoni, 2005). Detta är också intressant mot bakgrund att utbildning lönar sig generellt, men det lönar sig i mindre grad för invandrare (kapitel 6). En möjlig förklaring är att utbildning trots allt är en viktig del i en överlevnadsstrategi.

5.10 Högskoleutbildningen

5.10.1 Underrepresentation av utlandsfödda i högskolevärlden

En klar underrepresentation av personer med utländsk bakgrund har kunnat konstateras på svenska högskolor. Denna underrepresentation förefaller dock till största del vara resultatet av social bakgrund. Erikson och Jonsson fann exempelvis att när man tar hänsyn till den sociala bakgrunden fortsätter invandrabarn sin utbildning på högskolan i högre grad än barn till infödda svenskar. Samtidigt bör påpekas att variationen mellan olika grupper med utländsk bakgrund är stor. Till exempel gick år 2000/01 21 procent av alla personer mellan 18–29 år med iransk bakgrund på någon grundutbildning på högskolan. Motsvarande siffra för personer med somalisk bakgrund var 4 procent (Högskoleverket och SCB, 2002; SOU 2000:47; Hosseini-Kaladjahi, 1992:29-39; Similä, 1994; Erikson & Jonsson, 1993; Ålund, 1996).

Vad gäller anställda vid universitetet (lärare, forskare och andra), så konstaterade *Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan* i sitt slutbetänkande (SOU 2000:47) en viss överrepresentation av människor med utländsk bakgrund. Inom denna grupp fanns dock en stor europeisk dominans. Såg man till andelen födda i Asien och Afrika var dessa underrepresenterade bland högskolepersonalen jämfört med befolkningen som helhet. Fördelningen av personer med utländsk bakgrund på olika tjänstekategorier inom högskolan är också ojämn. Den största andelen med utländsk bakgrund finns inom forskningstjänster, medan andelen är mindre inom undervisningstjänster och minst i administrativa tjänster:

Forskningen är internationell, undervisningen är mera 'svensk' och administration är påfallande 'svensk' (Ibid., s. 72).

⁶Antalet personer i vissa grupper i denna undersökning är lågt. Därför har beräkningarna gjorts genom att slå ihop alla undersökningar mellan 1996-2004. Det kan uppfattas som tvivelaktigt att slå ihop resultat på detta sätt, men inga markanta skillnader över tid antyds i materialet. Det totala antalet tillfrågade uppgår då till 40 800 personer.

Jämfört med grundskola, gymnasium och förskolan är forskning om diskriminering inom högskolan bristfällig. Vissa studier finns dock som granskar området.

5.10.2 Erfarenheter av diskriminering

Ekonomihistorikern Paulina de los Reyes har genomfört en studie bestående av intervjuer med sjutton akademiker – såväl anställda som studenter – med invandrarbakgrund. Intervjusvaren vittnar om utbredd diskriminering inom högskolan. Problemen rör allt från nedsättande kommentarer från studenter eller kollegor, till diskriminering vid ansökan om forskningsmedel eller köp av statistik.

Akademiker och forskare med invandrarbakgrund återkommer ofta till det faktum att de sällan tillfrågas när det gäller att vara med i ett projekt eller att vara medförfattare till en vetenskaplig artikel... Välmeriterade seniora forskare med flera års erfarenhet berättar att de aldrig tillfrågas när det gäller handledning av doktorander, sakkunniguppdrag, att opponera en avhandling eller att sitta i en betygsnämnd. (de los Reyes, 2004:20)

Mohammad Fazlhashemi (2002) har intervjuat ett tjugotal studenter med utländsk bakgrund på Umeå universitet. Här framträder en bild av uteslutning från gemenskapen och förutfattade meningar bland de svenska studiekamraterna. Som ett typiskt exempel kan nämnas följande:

Informant nummer 13 säger att hon upplevde kontakterna med infödda svenska studenter och lärare på så sätt att hon på grund av sin hudfärg och sin tro tillskrevs en rad stereotypa identiteter. Dessa pendlar mellan exotiska föreställningar om den svarta kvinnan och de värsta populärorientalistiska föreställningarna om den muslimska kvinnan. Resultatet var att hon framstod som annorlunda och att hon exkluderades från gruppssamhörigheten (Ibid:36)

Även om studien fokuserar på bemötandet av andra studenter framkommer även vittnesmål om diskriminerande bemötande från lärare. En student beskriver hur han kände sig motarbetad vid intervjun som anordnades i samband med antagningen. Han blev hårt ansatt av intervjuaren som ville undersöka om hans kunskaper i svenska var så bra som det framgick av uppsatsen:

Jag vet inte vad de ville ha fram. De ställde en hel del för mig irrelevanta frågor. Det kändes som att jag inte var där som vem som helst utan jag var svartskallen som försökte ta sig in (Intervjusvar, Ibid:46)

Diskriminerande antagningsintervjuer är något som uppmärksammas även på annat håll. Inför höstterminen 2003 reserverades 30 av 300 nybörjarplatser på juristutbildningen i Uppsala till personer med två föräldrar födda utomlands. Studenterna valdes ut efter betyg, men fick också genomgå en särskild intervju genomförd av en psykolog och en lärare vid den juridiska institutionen (vilket inte krävdes av de andra eleverna). Flera av de intervjuade upplevde dessa intervjuer som mycket kränkande. Intervjuerna verkar enligt dessa vittnesmål inte ha handlat om deras möjligheter till att bli bra jurister utan i stället handlat om de huruvida var ”bra” invandrare.

När Maria, som var en av de intervjuade, träffade psykologen fick hon frågan om hur hon som ’invandrare’ skulle reagera om hennes mamma blev diskriminerad.

- Jag skulle bli förbannad svarade jag, men det var tydligen fel svar. Jag frågade psykologen samma fråga tillbaka, men då började hon sitt snack om att ’ja, invandrare är så temperamentsfulla’. Sådär fortsatte det. Hon frågade mig flera frågor om hur jag som invandrare skulle reagera i olika fall.”

Sara, som fick bland annat svara på ifall hon får ha pojkvän och om det är så att hennes bröder bestämmer över henne.

- Trots att jag medvetet inte skrev mycket om mitt etniska ursprung i presentationsbrevet som universitetet fick så handlade intervjuerna till åttio procent om det. Jag fick också diskutera ett fall om hedersvåld. Och det tycker jag inte är viktigt för om jag ska få komma in på juristutbildningen eller hur jag kan tänkas klara av den.

Daniel, som också studerar första året på juristutbildningen, fick under ena intervjun diskutera det så kallade Tumbafallet, som handlar om en gruppvåldtäkt...

- Jag förstår inte varför jag fick diskutera just det fallet. För att jag är invandrarkille kanske? Jag sa det jag trodde att de ville höra utan att problematisera fallet. (Intervjusvar med namnen fingerade. Gringo, 2005).

5.11 Slutsatser

Strukturell diskriminering mot etniska minoriteter i utbildningsväsendet är, liksom på andra sociala arenor, ett komplicerat fenomen. Det handlar om arbetsmetoder, arbetsorganisation, attityder, kursinnehåll, utbildningsmaterial, representation, osv. Komplexiteten visar sig mer om man tänker på relationen mellan utbildningsväsendet och andra sociala arenor. Det är utbildningsinstitutioner som socialiserar barn och ungdomar för framtidssamhället och förbereder dem för framtidens arbetsmarknad. Utbildningsinstitutioner är inte isolerade öar i samhället, de är kollektiva aktörer med en intensiv interaktion med de andra institutionerna. Det visar sig ännu mer om man tar hänsyn till kopplingen mellan etnicitet, klass, kön osv. Diskriminering på dessa områden liknar varandra i somliga situationer och skiljer sig åt i andra. Vissa mekanismer/faktorer har överskridande karaktär, till exempel bilder av etniska grupper i svenska massmedier liksom boendesegregationens effekter på utbildningen.

I utbildningsväsendet kan jag identifiera några områden där strukturell diskriminering är mer välbelagt.

1. Fördelningen av resurser och bristande tilldelning av resurser till olika skolor som i segregerade städer har mycket olika förutsättningar och effekterna i form av kunskapsskillnader och skillnader i betyg.
2. Svenskhet som norm och en monokulturell utbildning påverkar lärarnas och skolledningens förhållningssätt och beteende gentemot elever med utländsk bakgrund, dels i pedagogiska förhållningssätt och dels i mer allmänna bemötandet av elever och deras föräldrar.
3. Lärarnas inbördes roller och status: det finns indikationer på att lärare med utlandsfödd bakgrund diskrimineras i rekryteringsprocessen. Modersmållärarnas situation och status tyder på strukturell diskriminering.
4. I samspelet mellan elever är det förekomsten av kränkningar och rasistiska attityder och handlingar tillsammans med ett icke-agerande från skolledningens och lärarnas sida som är alarmerande.
5. Att lärarna saknar kunskap om "olika kulturer" och hur de ska hantera rasism/diskriminering i skolan är tämligen välbelagt. Samtidigt som flertalet forskare, särskilt pedagoger, tydligt poängterar vikten av sådan kunskap i framtidens lärarkår tycks

andra normer i skolan (särskilt om språk) begränsa möjligheten att anställa lärare med egna erfarenheter och kunskap om ”multikulturella” frågor och rasism/diskriminering.

5.11.1 Kunskapsluckor

Det går på basis av den redovisade kunskapen inte att fastställa om, i vilken utsträckning eller hur strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet drabbar kvinnor och män olika. Hur ska man t.ex. tolka att elever med utländsk bakgrund i genomsnitt har lägre betyg och att kvinnor i genomsnitt har högre betyg? Män (med utländsk bakgrund) tycks oftare definieras som problematiska, vilket kan förklara en del av skillnaderna.

Man kan dock anta att kvinnor med invandrarbakgrund utsätts för exkluderande praktiker som är rasistiska *samtidigt som de är* sexistiska, t.ex. i relationen mellan elever och i relationen mellan lärare och elever. Studier i USA visar att afro-amerikanska kvinnors erfarenheter av trakasserier ofta inte kan särskiljas i etniska/rasistiska och köns-/sexistiska trakasserier. Författarna kallar detta ”racialized sexual harassment” – rasifierade könstrakasserier (Buchanan & Ormerod, 2002). Författarna hänvisar till flera studier som också visar att färgade kvinnor (women of color) oftare upplever sexuella trakasserier än vita kvinnor (caucasian women) (Ibid:107), samt att vita kvinnor också tillhörde förövarna (Ibid:117).

Det är därför angeläget att empiriskt undersöka de samverkande maktdimensionerna av över- och underordning, främst genom etnicitet, kön och klass. Samtidigt är det viktigt att inte bara undersöka de som drabbas negativt utan också syna de privilegierade positionerna.

Jag ser att det saknas kunskap om relationen mellan lärare och elever i klassrummet. Det finns några intervjustudier med både lärare och elever, men det saknas observationsstudier om lärarnas agerande, t.ex. hur läraren fördelar ordet, hur mycket uppmärksamhet eleverna får och hur läraren hanterar situationer och konflikter som uppstår i klassrummet. Här finns mycket att lära av den feministiska forskning som studerat lärares (olika) agerande gentemot pojkar och flickor.

Frågan huruvida lärarnas normer och syn på elever med invandrarbakgrund resulterar i diskriminering i betygssättning är inte klarlagt. Det finns indicier som antyder att det skulle kunna vara så. Man kan utgå ifrån att i situationer där subjektiva bedömningar förekommer finns det ett större utrymme att diskriminera, varför detta är en särskilt angelägen fråga för den kommande forskningen.

Jag ser också att det saknas kunskap om relationen mellan skolan och familjen, liksom att innehållet i läromedel, särskilt skolböcker, utförligare måste granskas ur ett diskrimineringsperspektiv så som gjorts i USA och andra länder i Europa (Tallberg Broman m.fl., 2002:154).

Den befintliga kunskapen om situationen för lärare med invandrarbakgrund tyder på stora hinder för etablering. Det är viktigt att undersöka detta liksom de mekanismer som ligger bakom den låga representationen.

Situationen för forskare med invandrarbakgrund är i princip helt outforskad. Här behövs mer kunskap om hur strukturell diskriminering uppträder i antagningsprocesser, arbetsvillkor och finansiering.

En annan viktig forskningsuppgift är att undersöka relationen mellan retorik och praktik. Det finns uttalade mål och ambitioner att erbjuda utbildning på lika villkor, men detta till trots så visar forskningen att detta inte uppfylls.

Jag har genom forskningsresultaten förstått att vissa av mekanismerna som leder till strukturell diskriminering i utbildningsväsendet är begränsade till själva institutionerna, och har att göra med till exempel kursinnehållet, läromedlen, organisationen av lärarutbildningen, eller lärarens attityder till etniska grupper. Andra faktorer hänger ihop med vidare och mer samhällsomspännande mekanismer. Det behövs ytterligare forskning för att belysa de dimensioner som hittills har negligerats. Som Rubinstein Reich & Tallberg-Broman skriver:

I sökandet efter vad som bidrar till skolframgång, i form av betyg, meritvärden, och till marginalisering och uteslutning krävs studier av en omfattande kombination av faktorer. Här måste beaktas de strukturella faktorerna kön, social klass, etnicitet hos såväl eleven, familjen och skolans lärare och ledning, och till dessa faktorer relaterade attityder till lärande och skola samt den enskilda skolans innehåll, verksamhet, arbetssätt fångat i skolkodstermer. (2000:84).

Litteraturförteckning

- Ajagán-Lester, L. (2000) *"De Andra": afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768-1965)*. Stockholm: HLS.
- Ajagán-Lester, L. (2001) "Etniska friskolor och mångkulturell utbildning" Utkast för en diskussion. I *Utbildning i det mångkulturella samhälle*, red. G. Bredänge m.fl. (IDP-rapporter, 02) Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborg universitet
- Andersson, A.-B. & Naucmér, K. (1987) *Språkmiljö och språkinläring: slutrapport från projektet Hemspråket i förskolan*. Göteborg.
- Arai, M., Regner, H. & Schröder, L. (1999) *Är arbetsmarknaden öppen för alla?* Bilaga 6, Långtidsutredningen 2000. Fritzes.
- Arai, M., Schröder, L. & Vilhelmsson, R. (2000) En svartvit arbetsmarknad: en ESO-rapport om vägen från skola till arbete, Ds 2000:47.
- Aram, N. & Bildt, C. *Osynliga framtidsdrömmar? – Nyinvandrade ungdomars möte med den svenska skolan*, Arbetslivsinstitutet, 2004
- Baker, B. & Heyning, K. (red.) (2004) *Dangerous coagulations?: The Uses of Foucault in the Study of Education*. New York: Peter Lang.
- Ball, S. (red.) (1992) *Foucault and Education: Disciplines and Knowledge*. London: Routledge.
- Barnombudsmannen (1995) *Upp till 18. Fakta om barn och ungdom*. Stockholm.
- Batelaan, P. (1998) "Teacher training for intercultural education: a reflection on IAIE's "Cooperative Learning in Intercultural Education Project (CLIP). I: *The European Journal of Intercultural Studies* (9) 21-34.
- Bel-Habib, I. (2002) "Disciplinering i stället för pedagogik" I: *Invandrare och minoriteter* 29(2) 16-20.
- Berg, M. (1996) "För lite kyla i skolan?" i: *Den mångkulturella skolan*, Hultinger, E. S. & Wallentin, C. (red.) Lund: Studentlitteratur.
- Bigestens, A. & Sjögren, A. (RED.) (2001) *"Lyssna". Interkulturella perspektiv på multietniska skolmiljöer*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1977) *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.

- Bredänge, G. (2000) *Interkulturell kompetens i skolan. Utvärdering av ett EU-projekt för invandrade personer intresserade av att arbeta med barn och ungdom.* (IPD-rapport 2000:22) Göteborg: Göteborg universitet.
- Bredänge, G., Boyd, S. & Dorriots, B. (1998) *Kriterier för bedömning av utländsk lärare, som utövar sitt yrke i det svenska skolväsendet*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bruchfeld, S. & Levine, P. A. (1998) *...om detta må ni berätta...* Stockholm: Regeringskansliet.
- BRÅ (2004) *Intolerans: Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Buchanan, N. T. & Ormerod, A. J. (2002) "Racialized Sexual Harassment in the lives of African American Women" s. 105-121. The Haworth Press.
- Bunar, N. (1999) "Multikulturalism är död, leve multikulturalism! Om den svenska skolans (multikulturella) möjligheter och begränsningar," i: *Utbildning och Demokrati* 8(3): 113-136.
- Bunar, N. (2000) *Exkurs: kulturellt medborgarskap och multikulturell skola (partnerskap för Multietnisk Integration)* Umeå: Umeå universitet.
- Bunar, N. (2001) *Skolan mitt i förorten: fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism.* Växjö: Växjö universitet.
- Bunar, N. (2002) "De andra(s) skolor(na) – från pedagogisk experimentverkstad till sociala problem" I: *Det slutna Folkbemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild.* Stockholm: Agora.
- Carlson, M. (2003) *Svenska för invandrare – brygga eller gräns?* Lund: Studentlitteratur.
- Cummins, J. (1996) *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society.* Ontario: California Association for Bilingual Education.
- Danes, J. (2002) *Tough Fronts*, New York: RoutledgeFalmer
- de los Reyes, P. (2004) *Att segla i motvind – En intervjuundersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden* (opublicerat manuskript)
- Dunning, B. B. (1989) "Vietnamese in America: the adaptation of the 1975-1979 arrivals" I: *Refugees as immigrants: Cambodians,*

- Laotians, and Vietnamese in America*, red. D. W Haines. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- Ehn, B. (1986) *Det otydliga kulturmötet: om invandrare och svenskar på ett daghem*. Malmö: Liber.
- Erikson, R. & Jonsson, J.O. (1993) *Ursprung och Utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. Utbildningsdepartementet 1993: 85
- Europarådet mot rasism (1997) *Lärarytelse med ett interkulturellt perspektiv*. Stockholm: Rapport från en konferens i Kungälv, 15-17 december 1997
- Evaldsson, A. C. (2000) ”För jag är bäst på svenska”. Om sociala och språkliga ordningar i en mångkulturell skola.” *Utbildning och Demokrati* 9(2) 29-48.
- Fazlhashemi, M. (2002) *Möten, myter och verkligheter – Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsmiljön*, Universitetspedagogiskt centrum, Umeå universitet.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and punish: the birth of the prison*. London: Allen Lane.
- Fuller, M. L. (1994) ”The monocultural graduate in the multicultural environment: a challenge for teacher educators” I: *Journal of Teacher Education*. 45 (4) 269-278.
- Ghabra, S. N. (1987) *Palestinians in Kuwait: The family and the Politics of Survival*, London: Westview Press.
- Gringo (2005) ”Förnedrande kvotering i Uppsala” 2005-02-07, <http://www.gringo.se/articles.asp?id=68>
- Gröning, I. (2001) ”Elevsamarbete i klasser med språklig och kulturell mångfald. Forskningsperspektiv från området cooperative learning” I *Organisation, lärande och elevsamarbete i skolor med språklig och kulturell mångfald* Axelsson, I., Gröning, I., & Hagberg-Persson, B. (red.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Hagberg-Persson, B. (2001) ”Interaktion och samarbete i heterogena smågrupper. En studie av smågruppsaktiviteter med fokus på yngre tvåspråkliga barns språkanvändning.” I *Organisation, lärande och elevsamarbete i skolor med språklig och kulturell mångfald*, Axelsson, I., Gröning, I., & Hagberg-Persson, B. (red.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Heesch, E. J., Storaket, T. & Lie, S. (1998) *Språkliga minoriteters prestasjoner i matematikk og naturfag. En komparativ studie av TIMSS-resultatene i matematik og naturfag til språklige*

- minoriteter og barn av norske foreldre*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hellsten, J. O. & Pérez Prieto, H. (1998) *Gymnasieskola för alla: en studie om marginalisering och utslagning i gymnasieskolan*. Stockholm: Skolverket.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (1998) *Fåglar i vattenspegel – utvärdering av integrationsprojektet i Botkyrka kommun*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2001) *Tusen röster om Fittja. Integrationsfrågan betraktad utifrån en enkät bland de boende*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2002) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (1992) *Iranians and the Swedish labour market*. Stockholms universitet, Sociologiska institutionen.
- Hyltenstam, K. & Toumela, V. (1996) "Hemspråkundervisningen" i: *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, Hyltenstam, K (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Hägerström, J. (2004) *Vi och dom och alla dom andra andra på Komvux – Etnicitet, genus och klass i samspel*, Lund Dissertations in Sociology 59.
- Hällgren, C. (2005) 'Working harder to be the same': *Everyday racism among young men and women in Sweden*, kommande publicering i *Race, Ethnicity and Education*.
- Hällgren, C., Granstedt, L. & Weiner, G. (2005) *Överallt och ingenstans: Mångkulturella och antirasistiska frågor i svensk skola; en kunskapsöversikt*. Umeå: Umeå universitet.
- Härenstam, K. (1993) *Skolboksislam, Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Högskoleverket (1996) *Grundskollärautbildningen 1995. En utvärdering*. Högskoleverkets rapportserie 1996: IR.
- Högskoleverket och SCB (2002) *Utländsk bakgrund för studerande i grundutbildning 2001/02 och forskarutbildning*. Rapport 2000/01.
- Integrationsverket (2004) *Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2005) *Statistikrapport 2004: Statistisk uppföljning av Rapport integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.

- Jerström, E. & Johansson, H. (1997) *Kulturen som språngbräda*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, H. (1996) Intercultural learning in a multicultural society. *The European Journal of Intercultural Studies*, 2 (7) 12-15
- Kamali, M. (2005) Rapport om workpackage 4: *Institutional Discrimination in Education*, inom EU-projektet "The European Dilemma: Institutional Patterns of 'Racial' Discrimination," Uppsala Universitet. Under utgivning.
- Lahdenperä, P. (1997) *Invandrarbakgrund eller Skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lahdenperä, P. (1999) "Från monokulturell till interkulturell pedagogisk forskning" I: *Utbildning och Demokrati* 8(3): 43-63.
- Lahelma, E. (2004) "Tolerance and Understanding? Students and Teachers Reflect on Differences at School" i: *Educational Research and Evaluation* 2004, Vol. 10, No. 1, pp. 3-19.
- Lange, A. & Hedlund, E. (1998) *Lärare och den mångkulturella skolan. Utsatthet för hot och våld samt attityder till "mångkulturalitet" bland grundskole- och gymnasielärare*. Stockholm: Ceifo.
- Lange, A., Löow, H., Bruchfeld, S. & Hedlund, E. (1997) *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat våld, hot m.m., spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokrati m.m. bland skolelever*. Stockholm: Ceifo.
- Liberg, C. (2001) "Läromedelstexter i ett andraspråkperspektiv – möjligheter och begränsningar" I: *Symposium 2000 – ett andraspråkperspektiv*, Naclér, K (red.) (Nationellt centrum för sfi och svenska som andra språk). Halmstad: Sigma förlag.
- Lilja, S. J. (2000) *Den mångkulturella skolan. Ideal kontra verklighet*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lindmark, E. (1998) *Olika ursprung – skilda resultat? En analys av invandrarungdomars betyg i den svenska skolan*, C-uppsats i sociologi, sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lortie, D. (1977) *School teachers. A sociological study*. Chicago: The University Chicago Press.
- Myndigheten för skolutveckling (2004) *Nationell skolutveckling – fem utvecklingsområden*, rapport nr 2.

- Norén, E. (2002) *Språkbygge på bräcklig grund – utvärdering tema utbildning och språk, förskolan*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Olsson, L. (1986) *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*. Akademisk avhandling. Göteborg: Liber.
- Osman, A. (1999) *The "Strangers" Among us. The Social Construction of Identity in Adult Education*. Linköping: Linköping Studies in Education and Psychology.
- Palmberg, M. (2002) "Den koloniala baksällan – Afrikabilden i våra läromedel" *Kritisk utbildningstidskrift*, nr. 105.
- Parszyk, I. (1999) *En skola för andra – Minoritetslevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*, Stockholm: HLS Förlag.
- PISA (2000) *Svenska femtonåringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap*. Skolverket.
- Regeringens skrivelse 2002/03:140 *Jämt och ständigt – Regeringens jämställdhetspolitik med handlingsplan för mandatperioden*.
- Rubinstein Reich, L. & Tallberg Broman, I. (2000) *Den svenska skolan i det mångkulturella samhället – Konsekvenser för lärarutbildningen*. Malmö: Malmö högskola.
- Runfors, A. (1996) "Skolan, mångfalden och jämlikheten. En diskussion om strukturerande principer vid hantering av olikhet" I: *En "bra" svenska? Om språk, kultur och makt*, Sjögren, A., Runfors, A. & Ramberg, I. (red.) Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Runfors, A. (2003) *Mångfald, motsägelser och marginalisering*. Stockholm: Prisma.
- Rydgren, J., Sawyer, L., Kamali, M. & Burns, T. R. (2004) *Mapping Discriminatory Landscapes in Sweden: ethnic discrimination in the labor market and in the educational system*. Under utgivning. Uppsala: Uppsala University.
- Rädda Barnen (2002) *"Några hakkors bakom gymnasalen" Om främlingsfientlighet och rasism i svenska skolor*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Rönnerberg I. & Rönnerberg L. (2001) *Minoritetslever och matematikutbildning – en litteraturöversikt*. Stockholm: Skolverket.
- Similä, M. (1994) "Andra generations invandrare i den svenska skolan" I: *Sortering i skolan: studier av snedrekrytering och*

- utbildningens konsekvenser*. Erikson, R. & Jonsson, J. O. (red.) Stockholm: Carlsson.
- Sjögren, A. (1996) "Föräldrar på främmande mark". I: *Den mångkulturella skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjögren, A. (2001) "Introduktion" I: *Lyssna. Interkulturella perspektiv på multietniska miljöer*, Bigestans, A. & Sjögren, A. (red.) Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Skolverket (1998) *Vem tror på skolan? Attityder till skolan*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2000) *Attityder till skolan*. Lund: Liber läromedel
- Skolverket (2001) *Attityder till skolan*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2002), *Compulsory school results and grades*.
- Skolverket (2004) *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003*. Rapport 250. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2005) *Elever med utländsk bakgrund: En sammanfattande bild*.
- Skutnabb-Kangas, T. (1981) *Tvåspråkighet*. Lund: Liber läromedel.
- SOU 1996:143, *Krock eller möte. Om den mångkulturella skolan*. Delbetänkande av Skolkommittén. Stockholm: Fritze.
- SOU 2000:47, *Mångfald i högskolan*, Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Tabachnick, B. R. & Zeichner, K. M. (1993) "Preparing teachers for cultural diversity" i *Journal of Education for Teaching* 19 (2): 113-125.
- Tallberg-Broman, I., Rubinstein Reich, L. & Hägerström, J. (2002) *Likvärdighet i en skola för alla - Historisk bakgrund och kritisk granskning*. Stockholm: Skolverket.
- Tesfahuney, M. (1999) "Monokulturell utbildning". I: *Utbildning & Demokrati* 8 (3): 65-84.
- Tingbjörn, G. (1981). *Invandrarbarnen och tvåspråkigheten*. Stockholm: Liber.
- Toumela, V. (2002) *Modersmålsundervisningen - en forskningsöversikt*. Bilaga till rapporten Fler språk - fler möjligheter. Utveckling av modersmålsstöd och modersmålsundervisning - ett regeringsuppdrag, 2002, Dnr 2001:2751.
- UHÄ (1992) *Interculturalism in Swedish Teacher Education: An Evaluation of the Intercultural, Bilingual and International Dimensions*. Rapport 1992:18, Stockholm: UHÄ.

- Ungdomsbarometern (2003) "Två av tre unga utsatta för rasistisk propaganda" Resultat presenterade på SSU:s hemsida 2005-04-03, <http://www.ssu.se/index.php?p=68&a=383>
- van Dijk, T. (1993) *Elite Discourse and Racism*. London: Sage.
- Whitemore, J. K., Trautmann, M. & Caplan, N. "The socio-cultural basis for the economic and educational success of Southeast Asian Refugees" in Haines, D. W. & Hyltenstam, K. (Red.), *Refugees as immigrants: Cambodians, Laotians, and Vietnamese in America*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- Viberg, Å. (1996) "Svenska som andraspråk i skolan" I: *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, Hyltenstam K (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Wideen, M., J. Mayer-Smith & B. Moon (1998) "A critical analysis of the research on learning to teach: Making the case for an ecological perspective on inquiry" I: *Review of Educational Research* 68 (2): 130-178.
- Willis, P. (1993) *Learning to labour : How working class kids get working class jobs*. Hampshire: Ashgate
- Wong, C.A. m.fl. (2003) "The influence of ethnic discrimination and ethnic identification on African American adolescents' school socioemotional adjustment" I: *Journal of Personality* 2003; 71(6): s. 1197-1232.
- Ålund, A. (1996) "Etniska ungdomar och den sociala krisen" I: *Den mångkulturella skolan*, Hultinger, E. S. & Wallentin, C. (red.) Lund: Studentlitteratur.

6 Arbetsmarknaden och arbetslivet

6.1 Inledning

Forskning på arbetsmarknaden avseende arbetslivets diskriminerande praktiker har länge varit lågt prioriterad bland svenska forskare. Forskningen har i stället fokuserat på analyser av arbetsmarknadsstatistik som beskrivit skillnader i arbetskraftsdeltagande, sysselsättning och arbetslöshet mellan den infödda befolkningen och olika kategorier av invandrade personer. Förklaringar till arbetsmarknadens etniska ojämlikheter har tagit fasta på etniskt definierade eller kulturella egenskaper alternativt till brister på så kallade Sverige-specifika kunskaper. Ett argument som framhållits av forskare för att inte ta upp frågan om diskriminering har handlat om metodologiska svårigheter att empiriskt belägga förekomsten av diskriminering. För en kritik av detta se de los Reyes (2001), de los Reyes & Wingborg (2002:74).

När skillnader i arbetsmarknadssituationen mellan svenskfödda och utlandsfödda uppmärksammas har man oftast bortsett från de samhälleliga processer av över- och underordning som ideologiskt bär upp indelningen i 'vi' och 'dom'. En indelning som manifesteras i strukturell diskriminering och där en normativ 'svenskhet' ställs mot ett 'invandrat avvikande'.

Nyare forskning som genomförts inom ramen för ett flertal vetenskapliga discipliner, bland annat sociologer, kulturgeografer, etnologer och ekonomhistoriker, har emellertid riktat sökljuset på orsakerna till den strukturella diskrimineringen och de diskriminerande processerna på arbetsmarknaden. De har bland annat inriktat sitt forskningsintresse på och analyserat grunderna till de rasifierande hierarkier som inskränker olika gruppers möjligheter på arbetsmarknaden. Även frågor om hur arbetsmarknadens institutionella aktörer, däribland arbetsförmedlingen och fackföreningsrörelsen, hanterar och förhåller sig till etnisk segregering och diskriminering har under senare år tilldragit sig forskarnas intresse

och flera pågående studier håller på att fördjupa kunskapen om dessa aktörers betydelse för situation på arbetsmarknaden för människor med utländsk bakgrund.

Jag ska här ge en överblick över den forskning som på ett eller annat sätt har studerat den etniska segregeringens uttryck på arbetsmarknaden. Först redovisar jag den forskning som undersöker det uppdelade arbetslivet, främst statistiska undersökningar av sysselsättningsgrad, typ av arbete, löner m.m. Sedan redovisar jag hur forskare försökt förklara dessa skillnader. Därefter redovisar jag den forskning som undersöker och söker förklara de mekanismer och processer som leder till arbetsmarknadens exkludering och segregering. Sist redovisar jag forskning om metoder och behovet av att i större utsträckning använda andra metoder än de som hittills använts.

6.2 Etnisk delning på arbetsmarknaden och i arbetslivet

6.2.1 Den etniska arbetsdelningen

I flera studier undersöks den etniska arbetsdelningen i arbetslivet, bland annat ifråga om arbetstider, löner och karriärmöjligheter. Den etniska arbetsdelningen är av gammalt datum. Under perioden av stor arbetskraftsinvandring, från början av 1950-talet till några år in på 1970-talet, hamnade många välkvalificerade arbetare i lågkvalificerade arbeten. Detta innebar en inlåsnings effekt i monotona arbeten, vilket ofta ledde till utslitning och arbetsskador.

En studie som behandlar denna fråga är *Arbetets etniska delning*, av Schierup och Paulson (1994). Författarna bygger sitt material på en enkätundersökning av anställda vid Volvos bilfabrik i Torslanda (VTV). Vid enkät tillfället fanns totalt 2 777 personer med utländsk bakgrund anställda vid fabriken (30 procent). Forskarna menar att möjligheten till karriär ofta avgörs av tillgången till informella nätverk. Dessa nätverk är i sin tur ett uttryck för ojämlika maktstrukturer på arbetsplatserna i och med att olika gruppers sociala nätverk och informella kontakter i hög grad är etniskt specifika. Därmed avgörs den enskilda individens möjligheter i stor utsträckning av vilken status och maktposition gruppen ifråga har i företaget, vilket ofta också speglar deras status i samhället i stort. Av forskarnas intervjuer framgår att de jugoslaviska arbetarnas nätverk

främst bestod av andra jugoslaver i företaget, vilket begränsade deras möjligheter med avseende på internutbildning och bättre jobb. Liknande slutsatser finns i Augustsson (1996).

När Schierup och Paulson jämför långtidssjuka jugoslaviska och svenska arbetare finner de att de jugoslaviska arbetarnas högre sjukskrivning i huvudsak förklaras av att de oftare än svenskarna blivit kvar i monotona och ensidiga arbeten. De svenska arbetarna hade fått möjlighet att byta arbete efter betydligt kortare tid. De jugoslaviska arbetarnas interna kontaktnät som begränsades till den egna gruppen gjorde det svårare för dem att byta till ett nytt arbete. Fastlåsningsen till samma slitsamma arbete betydde större risk för arbetsskador. För Schierup och Paulson leder detta till slutsatsen att skillnader i arbetsförhållanden mellan svenskar och många invandrargrupper är en viktig orsak till skillnaderna i sjuktal mellan olika medborgargrupper.

Samma slutsats finns i studien *Mapping Discriminatory Landscapes in Sweden: Ethnic Discrimination in the Labour Market and in the Educational System*, av Jens Rydgren, m.fl. (2004):

Some immigrant groups have to stay longer in heavy monotone manual jobs than other groups, because they are discriminated against when decisions of internal recruitments etc, are being taken. As a consequence, these groups will be worn out quicker than others, and will have higher rates of sickness-related absence. This, in turn, contributes to further discriminations. (Rydgren, 2004:21-22)

I forskningsrapporten *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad – Skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer* (Rapport Integration 2003, Bilaga) ger Jan Ekberg en statistisk beskrivning av det uppdelade arbetslivet. Med hjälp av olikhetsindex analyserar han skillnader i yrkesfördelning för utrikes födda gentemot infödda. Undersökningen visar att tjuugoåtta procent av den manliga utrikes födda populationen och tjugotvå procent av den kvinnliga måste byta yrke för att ha samma yrkesfördelning som infödda av samma kön. Enligt Ekberg speglar olikhetsindex skillnaden i socioekonomisk status på yrkena. Detta förklaras av att utrikes födda har en högre andel med lågt kvalificerade yrken och en lägre andel med högt kvalificerade yrken.

I studien beräknas även olikhetsindex för olika grupper utrikes födda efter födelseregion och vistelsetid:

Män som är födda i länder utanför Europa uppvisar en betydligt större skillnad i yrkesfördelning gentemot infödda jämfört med den utrikes

födda gruppen som helhet. Speciellt är detta fallet för dem med en vistelsetid i Sverige som är kortare än sexton år. Fyrtioen procent av denna grupp skulle behöva byta yrke för att erhålla samma yrkesfördelning som infödda. Samma mått för den kvinnliga motsvarigheten är trettiofyra procent. Denna skillnad verkar inte bero på skillnader i genomsnittlig ålder eller genomsnittligt antal år i utbildning vilket är ungefär desamma som för infödda svenskar. (Ekberg, 2003:22)

Studien ger dock ingen förklaring till varför det finns en större andel personer med invandrarbakgrund i lågkvalificerade yrken och inte heller till det som orsakar skillnaderna mellan olika ursprungs-länder.

6.2.2 Skillnader i anställningsformer

Jonsson och Walette (2001) har studerat andelen utländska medborgare som finns i atypiska arbeten. Med atypiska arbeten menas arbeten med kontrakt som skiljer sig från ett traditionellt arbete med avseende på arbetstid och/eller kontraktets bindningstid. Nackdelarna med otrygga anställningar är bl.a. att tillgången till företagshälsovård är sämre, att de anställda mera sällan blir delaktiga i internutbildning och går miste om sociala rättigheter som semester etc.

Av studien framgår att utomnordiska medborgare i alla åldersgrupper har en högre sannolikhet än både svenska och övriga nordiska medborgare att ha en tillfällig anställning. Att det ofta gäller ungdomar i åldern 16 –24 kan förklaras av att de är på väg att etablera sig på arbetsmarknaden, även om överrepresentation av ungdomar med utländskt medborgarskap i atypiska arbeten kan inge farhågor. Allvarligare är att utländska medborgare i den mest yrkesaktiva åldersgruppen (25 – 54 år) finns i tillfälliga anställningar mer än dubbelt så ofta som svenska medborgare, 17 respektive 8 procent. Vidare framgår att andelen med tillfälliga anställningar är högre bland kvinnor i alla åldersgrupper än män, både utländska medborgare (30 procent) och svenskar (17 procent). Författarna konstaterar att sannolikheten att utländska medborgare med tillfälliga anställningar övergår till fast anställning är lägre än motsvarande för svenska medborgare som är tillfälligt anställda under ett övergångsstadium medan utländska medborgare i större utsträckning tenderar att bli kvar i denna anställningsform.

Enligt Neergaard (2002) visar flera studier på en generell tendens mot en ökad andel tidsbegränsade anställningar under 1990- och början av 2000-talet. Utvecklingen gäller inte bara Sverige utan även i andra EU-stater. Samtidigt visar forskningen att olika former av tidsbegränsad anställning medför olika slags karriärvägar. Neergaard hävdar att rasifierade grupper av män befinner sig i en mer utsatt situation, med en större andel tidsbegränsade anställningar, än gruppen kvinnor födda i Sverige. I LO-studien *Anställningsformer och arbetstider* (2001) konstateras att tillfälliga ”behovsanställningar” är vanliga bland kvinnor generellt, men i synnerhet bland invandrade kvinnor från länder utanför Europa. Vidare har objekts- eller projektanställningar, dvs. en form av tillfälliga anställningar ökat. Under perioden 1997–2001 fördubblades denna form av jobb; särskilt snabb var ökningen bland utomeuropeiska invandrare med en vistelsetid i Sverige på högst 9 år.

I LO:s rapport *Integration 2004* (2004) finns statistik över andel av arbetskraften som har en tidsbegränsad anställning. Av svenskfödda med svenskfödda föräldrar har 15 procent av männen och 9 procent av kvinnorna en tidsbegränsad anställning. Av personer födda utanför Europa och som varit bosatta högst 9 år i Sverige har 31 procent av kvinnorna och 27 procent av männen en tidsbegränsad anställning. (Statistiken bygger på uppgifter från SCB.)¹

Håkansson (2001) visar att sannolikheten för att utländska medborgare med tillfällig anställning senare får en fast anställning är lägre än för motsvarande grupp svenskar. Det finns inget stöd för att detta skulle vara en fråga om preferenser hos de arbetssökande. Aronsson m.fl. (2000) visar i en studie att de flesta önskar en fast anställning. Liknande resultat framgår av utredningen DELTA (1999) som visar att de flesta med tidsbegränsad anställning hellre skulle vilja ha en fast anställning.

Även i studien *Språngbräda eller segmentering?* (2001) påvisar Kristina Håkansson att behovs- och säsongsanställningar, sällan leder till en fast anställning. Invandrare med tillfälliga anställningar riskerar därför att permanent hamna i en otrygg anställningsform. De tillfälliga anställningarna har inte visat sig vara en effektiv inkörsport till en fast anställning för denna kategori. Tankar om att införandet av fler tillfälliga jobb skulle skapa en språngbräda in på arbetsmarknaden kan mot bakgrund av dessa forskningsresultat ifrågasättas. Av samma skäl hävdar Hjerm (2002) att en försvag-

¹ Ovanstående statistik finns presenterad i *Integration 2004*, OH-bild 6, som finns tillgänglig på LO:s hemsida (www.lo.se).

ning av anställningsskyddet skulle riskera att ytterligare försämra invandrarnas ställning på arbetsmarknaden. Fler invandrare skulle kanske få tillfälliga jobb, men det skulle inte vara en väg till fasta jobb utan många skulle mer eller mindre permanent hamna i en rundgång mellan tillfälliga arbeten.

Catarina Calleman har undersökt hur LAS påverkar arbetsmarknadssituationen för invandrare. Också här konstateras att utrikes födda i större utsträckning har en tidsbegränsad anställning. Hon drar slutsatsen att turordningsreglerna (principen sist in-först ut) visserligen verkar leda till att utrikes födda personer som bott i Sverige en kort tid och varit anställda en kortare tid, oftare än svensk födda sägs upp, men att det sannolikt är så att turordningsreglerna ändå gynnar (alla) arbetstagare mot arbetsgivarnas godtycke (Calleman, 2003:58). Det finns däremot inget som talar för att utrikes födda skulle anställas (fast eller tidsbegränsat) i högre grad eller klara sig från uppsägningar bättre än svenskar om reglerna togs bort.

Ytterligare belegg för att invandrare är överrepresenterade i atypiska arbetsformer, som dessutom sammanfaller med en utsatt position i arbetslivet, finns i Nelander och Lönnros (2000). Författarna drar slutsatsen att LO-anställda som är födda utanför Norden arbetar kortare arbetstid än vad de önskar. En kompletterande undersökning av (LO, 2001) visar att utsattheten är särskilt påtagligt bland kvinnor på arbetsmarknaden. Detta gäller hela gruppen kvinnor, men i ännu högre grad invandrade kvinnor; nästan 50 procent av de tillfälligt anställda kvinnorna har enligt undersökningen en utomnordisk bakgrund. Dessa siffror understryker behovet att uppmärksamma hur kön och etnicitet påverkar individernas arbetsvillkor och i synnerhet hur kombinationen av köns- och etnisk diskriminering skapar underordning i arbetslivet.

Liknande resultat återfinns i Wadensjö (1997) där författaren konstaterar att invandrare oftare än andra arbetar inom yrken som kräver en lägre utbildningsnivå och som i flera fall har en hög andel atypiska arbeten. För en översikt av forskningsresultat om invandrades anställningsformer se Integrationsverket (2002, 2004c).

6.2.3 Branschsegregering

Inom flera branscher och sektorer av arbetslivet råder en stark övervikt av utrikes födda, och arbetena är ofta lågkvalificerade och lönerna lägre än inom arbetslivet i stort. I Sten Höglunds antologibidrag (Höglund, 2002) återfinns följande tabell.

Tabell 6.1 Branscher där utrikes födda utgör större andel av de anställda än sin andel i totalbefolkningen. Andel utlandsfödda i procent av de förvärvsarbetande inom branschen. År 1999.

Industri	Procent
Textil-, beklädnads- och lädervaruindustri	18,2
Gummi- och plastindustri	15,8
Industri för el- och optikprodukter	14,1
Metallvaruindustri	13,2
Transportmedelsindustri	13,2
Livsmedels-, dryckesvaru- och tobaksindustri	12,7
Kemisk industri	12,1
Maskinindustri	10,8
Övrig tillverkningsindustri	10,8
Transport- och magasineringsföretag, resebyråer, speditörer	10,3
Service, vård och omsorg	
Hotell och restaurang	25,0
Annan personlig service, i vilken bl.a. tvätteri verksamhet, hudvård, hår- och skönhetsvård m.m. ingår	13,9
Annan företagsservice, inom vilken bl.a. lokalvård ingår	11,9
Servicehus, ålderdomshem, hemtjänst, dagcenter	11,1
Hälsa- och sjukvård, veterinärer	10,0
Forsknings- och utvecklingsinstitutioner (FoU)	14,3

Källa: Höglund (2002:416) (som bearbetat mtrl. från SCB:s statistikdatabaser.)

Ingen tabell i ovan rapport redovisar könsskillnader, men Höglund konstaterar att kvinnor från Afrika och Asien i större utsträckning (runt 10 procent) än andra grupper invandrade kvinnor arbetar inom hotell- och restaurangbranschen. Av svenska män arbetar endast 1 procent i samma bransch (Ibid: 417).

Branschskillnader är också analyserade i Aguilar & Gustafsson (1994), Wadensjö (1995 och 1997), Ekberg (1994), Schröder (1999), Berggren (2000), Knocke (2000), Bygren (2001) samt Edin &

Åslund (2001). Augustssons (1996) forskningsrapport visar hur en förändrad arbetsorganisation vid teknologisk förnyelse kan användas för att skapa en etniskt diskriminerande arbetsdelning. Det etniskt uppdelade arbetslivet ur ett tjänstemannaperspektiv behandlas också av de los Reyes (1997).

6.2.4 Arbetsmiljö och olyckor

Det finns stora skillnader i arbetsmiljö mellan svenskfödda och utlandsfödda. En omfattande redogörelse för skillnaderna finns i *Ohälsa och olycksfall bland arbetstagare med utländsk bakgrund som kan bero på olika villkor i arbetslivet. Arbetarskyddsstyrelsens rapport till regeringen om Arbetarskyddsverkets erfarenheter på området*, (Rosenqvist Hedler, 2000). I studien sammanfattas situationen i följande att-satser:

- (a) Att relativt sett fler invandrare upplever att de har problem med sin arbetsmiljö jämfört med jämnåriga svenskar,
- (b) Att enformigt arbete är betydligt vanligare bland invandrarna än bland svenskarna,
- (c) Att det är betydligt ovanligare för invandrarna än för svenskarna att ha deltagit i en kurs på arbetstid,
- (d) Att invandrarna är kraftigt överrepresenterade bland icke fackutbildade arbetare,
- (e) Att andelen tidsbegränsade anställningar är hög bland utomnordiska medborgare,
- (f) Att såväl den fysiska som den psykosociala arbetsmiljön är sämre för kvinnor med utländskt medborgarskap än för svenska kvinnor,
- (g) Att de studerade invandrargrupperna uppger mindre problem än svenskfödda när det gäller jäktigt respektive psykiskt ansträngande arbete. (Rosenqvist Hedler, 2000:1-2)

I studien redovisas en undersökning där födda i Chile, Iran, Polen och Turkiet jämförs med en grupp svenskfödda. Relativt sett fler inom invandrargrupperna upplever problem med sin arbetsmiljö än vad som gäller för jämnåriga svenskfödda. Studien visar att olycksfall i arbetet förekommer i de fyra grupperna i ungefär samma omfattning som bland motsvarande grupp svenskfödda. Däremot är enformigt arbete vanligare bland invandrargrupperna. Särskilt vanligt var enformigt arbete bland dem från Chile och Turkiet, där

andelen var tre gånger högre än genomsnittet. Orsaken till detta är, enligt studiens författare, att invandrare oftare än andra har arbetsuppgifter av rutin- eller 'löpande band'-karaktär.

Även när det gäller vanliga åkommor som ont i rygg och nacke uppvisas stora skillnader:

Såväl bland män som kvinnor har sysselsatta med utländsk bakgrund större andel besvär av olika slag än svenska medborgare – ont i rygg eller nacke, axlar och armar, höfter och ben. Detsamma gäller problem som kliande ögon. Även om det givetvis finns flera bidragande faktorer beror problemen delvis på att utländska medborgare i många fall har sämre arbetsmiljö än svenskar. (Ibid:9)

Vidare bekräftar studien andra forskningsresultat när det gäller rättigheter knutna till tidsbegränsade anställningar. Tidsbegränsade anställningar innebär exempelvis en sämre tillgång till företagshälsovård och mindre möjlighet till internutbildning.

I kapitlet om välfärdstjänster refereras forskning om diskriminering och ohälsa i ett generellt perspektiv.

6.2.5 Etnicitet och kön i arbetslivet

Ett exempel på hur kön och etnicitet samspelar är att invandrade kvinnor under åren för arbetskraftsinvandringen förblev osynliga såväl i samhällsdebatten som i forskningen (Knocke, 1991, 1993; de los Reyes, 1998), trots att kvinnorna fram till mitten av 1950-talet utgjorde en majoritet av de invandrade. Det handlade i synnerhet om kvinnor från Finland, Norge och Tyskland, som rekryterades eller kom till Sverige för bland annat husligt arbete (Lundh & Ohlsson, 1999:53). I den offentliga debatten räknades dock kvinnorna till en början som i hemlandet kvarvarande familjemedlemmar och som beroende av en manlig försörjare (Riksdagsprotokoll I:24:2, 1947). Framåt 1960-talet definieras kvinnor som medföljande familjemedlemmar, eftersom endast vuxna män räknades i förhållande till Sveriges behov av arbetskraft (SOU 1974:69, s. 53) trots att många av kvinnorna invandrade själva eftersom de visste att det fanns arbete för dem i Sverige (Leiniö, 1984; Knocke, 1986).

I statliga utredningar (SOU 1967:18; SOU 1974:69) presenterades visserligen statistiska uppgifter om invandrade kvinnors arbetskraftsdeltagande som jämfört med svenska kvinnor var mycket högt, liksom att invandrade män arbetade i högre utsträckning än svenska män. I utredningsrapporten från 1967 anges att av de

utländska kvinnorna fanns till exempel år 1966 hela 44,0 procent inom yrkesområdet tillverkningsarbete, maskinskötsel med mera (utrikes födda män 61,8 procent)² mot 14,7 procent av totalantalet yrkesverksamma kvinnor. Men både i det offentliga samtalet och i den gängse föreställningen var invandrare antingen en könlös kategori alternativt var den dominerande bilden att "invandraren" var man och arbetare.

Osynliggörandet av kvinnorna under åren för arbetskraftsinvandringen har bidragit till den sociala konstruktionen av negativa stereotyper och bilden av 'invandrarkvinnan' som bärare av problematiska egenskaper (Knocke, 1991; Ålund, 1989). Problembilden konstruerades utifrån föreställningar om kulturell bakgrund, brist på utbildning och arbetslivserfarenhet och traditionella könsroller. Dessa stigmatiserande bilder har bidragit till deras marginella placering i arbetslivets hierarki. Såväl folk- och bostadsräkningarna som forskningen har bekräftat kvinnornas överrepresentation i monotona och förslitande låglöneyrken. Det främsta yrket för bland annat kvinnor från Finland, Jugoslavien, Grekland och Turkiet har varit städning. Biträdesyrken i den offentliga sektorn har varit vanliga arbeten för dessa grupper, liksom att de varit överrepresenterade i industriernas mest okvalificerade jobb, vilket mest påtagligt gällt kvinnorna från före detta Jugoslavien (Ålund, 1985; Leiniö, 1986; Knocke, 1986, 1993). De utgjorde, som bland annat Paulina de los Reyes (1998) menar, en komplementär arbetskraft och fick ta de arbetsuppgifter som varken svenska kvinnor eller män ville ha.

I SOU 1997:137 *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*, granskar Eskil Wadensjö överrepresentationen av invandrare i olika yrkesgrupper, uppdelade på kvinnor och män och på ursprungsländer. För invandrade kvinnor visar rapporten att det råder en överrepresentation jämfört med kvinnor födda i Sverige i industriarbetaryrken som verkstadsarbete, tekoarbete (textil och konfektion) och kemiskt processarbete. Författaren konstaterar att invandrade kvinnor förekommer oftare än svenska kvinnor i "typiska mansyrken". Invandrade män är i jämförelse med svenska män framför allt överrepresenterade inom städarbete, hotell- och restaurangarbete samt tekoarbete, yrken med en traditionell hög andel kvinnor.

² att jämföra med 33,9 procent av den totala befolkningen i arbetskraften.

Under 1990-talets krisår drabbades de invandrade kvinnorna mycket hårdare än svenska kvinnor av arbetslöshet. Från att 1988 ha haft en sysselsättningsgrad på 67,3 procent, jämfört med 80,4 procent för svenska kvinnor, sjönk den fram till 1993 till 47,3 procent mot 70,7 procent för de svenska. Ett talande exempel är kvinnorna från före detta Jugoslavien som 1988 hade en arbetslöshet på 0,8 procent, men som 1992, innan flyktingarna från inbördeskriget var aktuella på arbetsmarknaden, uppvisade en arbetslöshet på 12,1 procent. Den drastiskt försämrade arbetsmarknadssituationen kan bland annat förklaras av följande utslagings- och marginaliseringsprocesser:

- Lågkonjunkturen drabbade först den industriella sysselsättningen. Invandrade kvinnor, inte minst de från före detta Jugoslavien, har varit koncentrerade till tillverkningsyrken, vilket gjorde dem särskilt sårbara för den sjunkande sysselsättningen i denna bransch.
- Ny teknik har ersatt många arbetsuppgifter. Kvinnorna har inte blivit delaktiga i utbildning i samband med införandet av ny teknik eller för de krav som det nya arbetslivet ställer.
- Neddragningar och besparingar i den offentliga sektorn. Städning på sjukhusen har lagts ut på entreprenad, vårdbiträdesyrket försvann nästan helt och undersköterske-kåren decimerades. I denna process blev invandrade kvinnor förlorare.
- Åratal, till och med årtionden av fastlåsning i monotona, repetitiva och snedbelastande arbeten har lett till utslagning genom långa sjukperioder och förtidspensioneringar (Knocke, 1999:50).

En genomgång av löneskillnader på svensk arbetsmarknad finns i le Grand och Szulkin (1999). Utifrån omfattande empiriskt material drar de en rad viktiga slutsatser. En första är att genomsnittslönen för män födda i Sverige är högre än genomsnittslönen för män födda utomlands. Motsvarande skillnad för kvinnor är däremot något mindre. En annan slutsats är att löneklyftan mellan svenskfödda kvinnor och invandrade kvinnor minskar dramatiskt när hänsyn tas till den tid som de senare vistats i Sverige. Däremot minskar inte skillnaderna mellan svenskfödda män och invandrade män om männen vistats länge i Sverige.

Manliga invandrare som vistats i Sverige mer än tjugo år har fortfarande betydligt lägre löner än svenska män med likvärdig utbildningsnivå och generell erfarenhet. (le Grand & Szulkin 1999:104)

Löneskillnader mellan män och kvinnor missgynnar dock såväl svenskfödda som invandrade kvinnor. Ytterligare en slutsats, som sätter fingret på skillnaden i behandling av invandrare med olika ursprungsland, är att personer som flyttat till Sverige från Nord- eller Västeuropa eller från något utomeuropeiskt industriland har ungefär samma lönenivåer som jämförbara svenskar. På motsatta änden av skalan återfinns män från utomeuropeiska länder i den så kallade tredje världen. Dessa har en lönenivå som är långt lägre än för motsvarande grupp av män födda i Sverige. När det gäller utlandsfödda personer som invandrat till Sverige i unga år och som gått i svensk skola har dessa ungefär samma lönenivå som svenskfödda personer.

Flera undersökningar har bekräftat att de invandrade kvinnorna i mycket liten utsträckning har fått del av internutbildning eller karriärutveckling (Knocke, 1986; Schierup & Paulson, 1994).

I Rapport *Integration 2002* (Integrationsverket, 2003) konstateras att det skett mycket få förskjutningar under de senaste 15 åren när det gäller vilka branscher de utrikes födda arbetar i. För kvinnornas del finns de högsta andelarna inom industrin, hotell – och restaurang samt övrig privat service. När det gäller arbetets kvalifikationsnivå konstateras att fler utrikes födda kvinnor än män har ett arbete utan några som helst kvalifikationskrav (Integrationsverket, 2004c). Nyare forskning bekräftar att arbetsvillkoren för invandrade kvinnor i okvalificerade yrken, bland annat lön och yrkesstatus, fysisk och psykisk arbetsmiljö samt diskriminering, har en negativ inverkan på deras hälsa (Akhavan & Bildt, 2004).

Viktiga landvinningar har under senare år gjorts av forskare för att vidga den teoretiska förståelsen av hur kön och etnicitet påverkar möjligheterna i arbetslivet. Genom begreppet intersektionalitet har forskarna tagit fasta på de interagerande maktdimensionerna av över- och underordning i termer av kön, etnisk tillhörighet och klass för att analysera och klarlägga grunderna för segregering och diskriminering på arbetsmarknaden (de los Reyes, 2001; de los Reyes, Molina & Mulinari, 2002; de los Reyes & Mulinari, 2005).

6.2.6 Skillnader vid inträdet på arbetsmarknaden

I den politiska debatten är det framför allt frågor om arbetskraftsdeltagande och sysselsättning som har framhävts som en förutsättning för integrationen av Sveriges utrikes födda invånare och svensk födda med utrikes födda föräldrar. Arbetsmarknadssituationen är också ett av de områden som studerats främst av nationalekonomer över ett stort antal år.

I studien *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad – skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer* visar Jan Ekberg och Dan-Olof Rooth (2004) att det trots ett förbättrat konjunkturläge jämfört med 1990-talets krisår fortsätter att finnas stora skillnader i sysselsättningsgrad och arbetslöshet mellan svenskfödda och utlandsfödda:

Högst andel sysselsatta och lägst andel arbetslösa har infödda, följt av födda i övriga Norden och födda i Västeuropa. Även män födda i Latinamerika kan räknas till denna senare kategori. Lägst andel sysselsatta och högst andel arbetslösa finner vi bland personer födda i Mellanöstern och Afrika. Skillnaden gentemot infödda i sysselsättningsgrad är i dessa fall över trettio procentenheter medan skillnaden i andelen arbetslösa uppgår till över tio procentenheter. (Ekberg & Rooth, 2004: 9)

I sin studie påvisar Ekberg och Rooth att den etniskt baserade exkluderingen på arbetsmarknaden består. De konstaterar att utrikes födda som andel av sysselsatta och arbetslösa inte förbättrats nämnvärt mellan slutet av 1990-talet och 2001. Utrikes födda, och framför allt utomeuropeiska har en fortsatt låg sysselsättningsgrad och hög andel inskrivna vid arbetsförmedlingarna.

Flera studier påvisar att utrikes födda i högre grad än födda i Sverige är beroende av den rådande konjunkturen för att komma in på arbetsmarknaden. När det råder brist på arbetskraft har arbetsgivare ett litet utrymme att välja mellan arbetssökande. Som Sehlstedt och Schröder (1991) konstaterar "kan till och med den som står längst bak i kön få ett arbete". Dessa forskare fastslår att konjunkturvariationerna främst påverkar kraven på kvalifikationer. Vid lågkonjunkturer, när det råder brist på arbetstillfällen, finns större möjlighet för arbetsgivare att välja och vraka mellan arbetssökande. Då blir också etnisk diskriminering vanligare genom att kraven på språkkunskaper och utbildning höjs, vilket medför att sökande med utländska namn sällas bort. Ett tydligt exempel på det redovisas i artikeln *Welfare and the unemployment crisis: Sweden in the 1990s*, (Bergmark och Palme, 2003). Författarna beskriver hur de utrikes

föddas position försämrades på arbetsmarknaden i takt med att lågkonjunkturen under 1990-talet blev djupare.:

...we can see that this relative disadvantage became even more manifest during the decade that followed. (Bergmark & Palme, 2003:120)

Även i studien *Välfärd, ofärd och ojämlikhet* (Fritzell och Lundberg, 2000:41) analyseras ökningen av arbetslösheten under 1990-talet. De två forskarna konstaterar att den svenska sysselsättningskrisen under 1990-talet var generell. I alla kategorier av medborgare var det en lägre andel som hade jobb vid decenniets slut än vid decenniets början; uppdelade på kön, ålder, sammanboende, ensamboende, arbetare, tjänstemän, företagare, utrikes födda etc. Men nedgången var mer markant inom vissa kategorier än andra, dels den yngsta åldersgruppen 16-24 år, men mest markant för de utrikes födda.

Den andra kategori med en enormt kraftig nedgång i sysselsättningsnivå är personer som är födda utanför Sverige. Denna grupp hade förvisso en betydligt lägre förvärvsfrekvens redan före krisen men avståndet till de inrikes födda har ökat markant och vid den sista mättidpunkten saknar knappt varannan person född utanför Sverige i åldrarna 16-64 år arbete. (Fritzell & Lundberg, 2000:40)

Även internationella forskare som Cohn har visat att den etniska diskrimineringen vid inträdet på arbetsmarknaden ökar betydligt i tider av arbetslöshet. Enligt studien *Race, Gender, and Discrimination at Work* (Cohn, 2000) gäller detta samband många länder, inte minst i Sverige. Under 1950-, 1960- och början av 1970-talet rådde arbetskraftsbrist i Sverige, vilket innebar att den utländska arbetskraften var överrepresenterad bland dem som hade ett arbete. Invandring under perioder av lågkonjunktur kan till och med försämra de invandrades möjligheter på arbetsmarknaden för lång tid framöver. Enligt Rooth m.fl. (2003) innebär mötet med en "hög lokal arbetslöshet efter invandringen" att de invandrade kommer att få "lägre inkomster och sysselsättning under åtminstone tio år". Detta betyder dock inte att den etniska diskrimineringen som sådan skulle försvinna vid högkonjunkturer, tvärtom hävdar Cohn och andra forskare (t.ex. Knocke, 2003).

Ett annat sätt att uttrycka samma observation är att utrikes födda betraktas som "reservarbetskraft" som fungerar som en buffert på arbetsmarknaden som mobiliseras vid arbetskraftsbrist. Det synsättet presenteras i en rad rapporter, däribland av Anders Neer-

gaard i artikeln *Arbetsmarknadens mönster - om rasifierad segmentering* (2002), där en del av det empiriska materialet bygger på intervjuer med arbetsförmedlare:

Det finns lite svensk forskning som närmare undersökt hur rasifierade segmenteringsprocesser på arbetsmarknaden fungerar. En viss förståelse växer fram ur intervjuerna med arbetsförmedlare. Det är en komplex process, men den tycks utgå från ett grundantagande – rasifierad arbetskraft är reservarbetskraft. (Neergaard, 2002:130)

Joakim Palme har i en studie påtalat arbetsmarknadens styrande funktion för segregation och etnisk diskriminering. I stencilen *Dokumentation från forskarmöte med referensgruppen i utredningen om strukturell diskriminering* (2004) påpekar Palme:

När vi arbetade med välfärdsbokslutet framstod arbetsmarknaden som central ur ett välfärdsperspektiv när man tittade på 1990-talet som helhet. När arbetslösheten var hög generellt gick det ner för invandrargrupper med ursprung utanför OECD. När sysselsättningen började gå uppåt, ja, då innebar det en kraftig förbättring för dem. (Dokumentation från forskarmöte, 2004: 17)

Liknande samband menar sig Cohn (2000) ha funnit för USA.

Ett försök att direkt mäta de skilda möjligheterna att få ett arbete finns återgivet i forskningsöversikten *Mapping Discriminatory Landscapes in Sweden: Ethnic Discrimination in the Labour Market and in the Educational System* (Rydgren m.fl., 2002):

...the risk of being unemployed in 1999 was 410 procent higher for immigrants that had lived less than 10 years in Sweden, and 230 percent higher for immigrants that had lived 10-19 years in Sweden, when education, gender, age and age for immigration, were being controlled for. (Rydgren mfl, 2002: 14)

Den forskning som hittills refererats visar på avsevärda svårigheter för de invandrade befolkningsgrupperna att få likvärdiga chanser att komma in på arbetsmarknaden. Vad resultaten tyder på är att invandrare inte uppfattas som en självklar del av den svenska arbetskraften utan betraktas som en reservarbetskraft.

6.2.7 Sysselsättningskillnader i andra länder

Sverige är inte det enda landet i Europa där man finner stora skillnader i arbetsmarknadssituationen för utrikes födda personer och framför allt för dem som har sitt ursprung i ett utomeuropeiskt land. I Muus (2002) finns en genomgång av arbetslöshetsnivåerna för personer som lever inom EU men har ett medborgarskap i ett icke-EU-land³. I jämförelse med dem som är medborgare i de egna länderna är medborgare från länder utanför EU två till fem gånger så ofta arbetslösa. Ett undantag är dock Spanien där arbetslöshetsnivån endast är obetydligt högre bland medborgare i icke-EU länder jämfört med arbetslösheten bland dem som är medborgare i Spanien. Störst skillnad i arbetslöshetsnivån återfinns i Danmark, där 6,3 procent av medborgare i Danmark mot 25,0 procent av medborgare i ett icke-EU-land är arbetslösa. Någon statistik för arbetslöshetsnivåerna i Sverige redovisas inte i studien, men annan motsvarande statistik (se ovan) visar att skillnaderna i Sverige i arbetslöshetsnivå mellan svenska medborgare och medborgare från icke-EU-länder hör till de högsta inom EU.

I Muus (2002) analyseras även skillnaden i arbetslöshetsnivån mellan män och kvinnor från icke-EU-länder. Denna statistik är dock svårtolkad, i flera är andelen kvinnor i arbetskraften betydligt lägre än andelen män. Skillnaden i arbetslöshetsnivå ger därför ingen bild av hur stor andel kvinnor respektive män som har ett arbete. Med denna reservation kan det konstateras att statistiken påvisar stora skillnader mellan olika länder. I en majoritet av länderna är arbetslösheten högre bland kvinnor från icke-EU-länder än bland män från icke-EU-länder, men det finns flera undantag mot regeln, som i Tyskland, Holland, Österrike, och Storbritannien. Mest remarkabel är skillnaden i Portugal, där endast en procent av manliga medborgare från icke-EU-länder är arbetslösa, jämfört med 31,3 procent för kvinnor som är medborgare i ett icke-EU-land.

En del av Muus studie (2002) består av jämförelser mellan de politiska åtgärder som EU-länderna tagit initiativ till för att öppna arbetsmarknaden för icke-EU-medborgare. En slutsats är att länder med lång erfarenhet av invandring har utvecklat en mer utarbetad politisk policy:

³ Arbetslöshetsnivåerna mäter andelen arbetslösa i arbetskraften och är därför något annat än andelen som saknar sysselsättning.

...countries with a longer experience with immigration tend to have developed a more extensive policy. (Muus, 2002: 19)

De åtgärder som dominerar är olika former av arbetsmarknadsutbildningar och språkträning. I Sverige har olika typer av arbetsmarknadspolitiska åtgärder, utöver språkutbildning, riktats såväl till den invandrade äldre generationen som till den unga generationen för att få dem i arbete. Som forskningen visar har åtgärder som dessa grupper deltagit i mer sällan än för svenskfödda lett till anställning (Franzén & Johansson, 2004). Under 1990-talets krisår utnyttjades till exempel ungdomar som hade praktikarbete som billig arbetskraft (Knocke och Hertzberg, 2000: 56-58).

Fredrik Hertzberg (2003: 63) diskuterar i sin avhandling de arbetsmarknadspolitiska förändringarna för invandrare som kom på 1980-talet. Dessa nya perspektiv utgick inte enbart från den besvärliga arbetsmarknadssituationen, utan syftade också till att åtgärda de skillnader i utbildning, yrkeskunskaper och industrivana man menade att 1980-talets flyktingar hade i förhållande till kraven på den svenska arbetsmarknaden. Ytterst sällan har dock stat eller arbetsmarknadens parter utformat konkreta program eller åtgärder för att motverka etnisk diskriminering i arbetslivet och när sådana finns spelar de ofta en undanskymd roll.

I några studier analyseras effekterna av den etniska diskrimineringen vid inträdet på arbetsmarknaden. Bergmark och Palme (2003) argumenterar för att den etniskt grundade uteslutningen i arbetslivet förstärker diskriminering och segregation i andra delar av samhällslivet. De konstaterar framför allt att boendesegregationen förstärktes under 1990-talet parallellt med att allt fler utlandsfödda trängdes ut från arbetsmarknaden:

Another trend during the 1990s was rising ethnic and socio-economic segregation. Ethnic segregation in housing rose in Sweden's three main urban areas in the first half of the decade. (Bergmark & Palme, 2003:120)

6.2.8 Skillnader i sysselsättning för adopterade och barn till invandrare

Dan Olof Rooth (2001) har använt forskningsmetoder för att rensa ut faktorer som kan skapa etnisk diskriminering. Därför har han valt att studera villkoren på arbetsmarknaden för utlandsadopterade

personer och för andra generationens invandrare. Både adoptivbarn och andra generationens invandrare har växt upp i Sverige och lärt sig svenska språket sedan barnsben. För adoptivbarn är svenska också i allmänhet det första språket. Utifrån detta konstaterar Rooth:

Den enda observerbara skillnaden mellan adopterade och infödda svenskar, till exempel vid en anställningsintervju, är deras utseende. Därför kan en jämförelse av situationen på arbetsmarknaden (arbetslöshet) mellan infödda och adopterade till viss del ses som ett naturligt experiment där det konstanthålles för de viktigaste individuella egenskaperna förutom utseende. Om skillnader existerar mellan adopterade och infödda efter att det tagits hänsyn till 'alla' andra observerbara egenskaper kan vi inte utesluta förekomsten av etnisk diskriminering på svensk arbetsmarknad. (Rooth, 2001: 536)

Rooth delar upp de adopterade i två kategorier; de som har ett utseende som förmodas vara lika "svenskar" och de som har ett utseende som kan förmodas vara "utländskt". Den senare gruppen delas i sin tur in i ytterligare tre kategorier: adopterade från Asien, från Latinamerika samt en sammanslagen grupp bestående av adopterade från Mellanöstern och Afrika. Rooth påvisar att jämförelsegruppen av personer födda i Sverige har den lägsta graden av arbetslöshet. Men arbetslösheten bland adopterade med "svenskt" utseende var endast en procentenhet högre. Adopterade med "utländskt" utseende hade dock en arbetslöshet som var avsevärt större. I jämförelse med de infödda svenskarna hade dessa adopterade en arbetslöshetsnivå som var tio procentenheter högre.

Högst var arbetslösheten bland adoptivbarn födda i länder i Latinamerika. Bland barn födda i Mellanöstern/Afrika var arbetslösheten nästan hälften så stor. Minst var arbetslösheten bland barn födda i Asien.

När Rooth undersöker villkoren på arbetsmarknaden för den s.k. andra generationens invandrare framkommer ytterligare belegg för förekomsten av etnisk diskriminering. Rooth konstaterar att arbetslösheten är betydligt högre bland dem jämfört med personer födda i Sverige. Skillnaderna kvarstår även när eventuella olikheter i utbildningsnivå vägs in i resultatet. Högst är arbetslösheten i gruppen andra generationens invandrare i de fall där båda föräldrarna är födda utanför Europa. Därefter är arbetslösheten högst om båda föräldrarna är födda i Sydeuropa, Finland eller i Östeuropa. Arbetslösheten är klart lägre om en av föräldrarna är född i Sverige (i synnerhet är den lägre om mamman är född i Sverige). Samman-

taget är arbetslösheten för andra generationens invandrare åtta procentenheter högre, i de fall där båda föräldrarna är födda utomlands, jämfört med om en av föräldrarna är född i Sverige.

Rooths slutsats blir att diskriminering på grund av hudfärg leder till omkring sex procentenheters större sannolikhet för arbetslöshet i jämförelse med dem som inte blir utsatta för etnisk diskriminering. I ett pågående forskningsprojekt vid IFAU (Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering) studeras internationellt adopterade som har en "svensk uppväxt" för att kartlägga diskrimineringens karaktär. Enligt projektets ansats är det belagt att personer med utländsk härkomst i genomsnitt har lägre inkomster och svårare att finna arbete än personer med svensk härkomst, även om man jämför personer som exempelvis har lika lång utbildning och arbetslivserfarenhet. Däremot är det, enligt projektstudiens uppläggning, oklart hur diskrimineringen uppkommer. En annan möjlighet är att personer diskrimineras på grund av utseende. Projektledare är professor Anders Björklund⁴.

6.2.9 Högutbildade

I studien *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad – Skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer, Rapport Integration 2003, Bilaga* (Ekberg, 2003) granskas situationen på arbetsmarknaden för dem med en akademisk examen:

För utlandsfödda akademiker finner vi att andelen av de sysselsatta som har ett arbete i nivå med sin utbildning, det vill säga har ett kvalificerat arbete, är lägre än för infödda. /.../ Lägst andel med kvalificerat arbete, femtio respektive sextio procent, finner vi för män som invandrat från Afrika respektive Latinamerika. (Ekberg, 2003: 22)

Trots höga utbildningsmeriter har akademiker som flyttat till Sverige från länder utanför Europa haft svårt att få ett arbete och många inom denna grupp anser att de blir utsatta för diskriminering (Sabuni, 2001) och (Wingborg, 1998).

Studien *Högutbildad, men diskvalificerad - Några invandrars röster om den svenska arbetsmarknaden och vägen dit*, av kulturgeografen Linda Helgesson (2000) bygger det empiriska materialet på intervjuer med ett tiotal högutbildade invandrare, tre personalre-

⁴ För mer information om projektet, se www.ifau.se

kryterare, ett par handläggare på arbetsförmedlingen och några personer som varit aktiva i så kallade invandrarprojekt.

Det framkommer olika förklaringar till att högt utbildade invandrare utestängs från arbetsmarknaden. Enligt studien framhåller de intervjuade arbetsförmedlarna bland annat följande:

- Att många invandrare missgynnas på grund av att de inte är lika kända på arbetsmarknaden eller i samhället som personer födda i Sverige. Det i kombination med att de flesta jobb förmedlas via informella kontakter och inte via arbetsförmedlingarna förstärker exkluderingen. Ett stöd för denna uppfattning är en undersökning som genomförts av AMS och som visar att bara 34% av lediga arbeten anmäls till arbetsförmedlingen, trots att det finns en lagstadgad skyldighet att anmäla lediga tjänster. (AMS, 2003:8).
- Att flera arbetsgivare ställer höga krav på kunskaper i svenska, vilket kan utestänga akademiker födda utanför Sverige. Orimligt höga krav på kunskaper i svenska i förhållande till vad arbetsuppgifterna kräver utgör en form av diskriminering och likaså kan utslutning p.g.a. bruten svenska ses som diskriminering.
- Fall av uppenbar etnisk diskriminering förekommer beroende på namnet:

En del arbetsgivare kallar inte ens personer med utländska namn till anställningsintervju. (Helgesson, 2000:17)

En annan faktor som arbetsförmedlarna hänvisar till är att allt fler arbetsgivare kräver att de anställda ska vara ”bra på kundkontakter” (Ibid: 17). Men när invandrare generellt sorteras bort av detta skäl är det fråga om diskriminering. Bakom uttalandet finns ofta en föreställning om att enbart personer födda i Sverige har den specifika sociala kompetens som skulle krävas. De intervjuade arbetsförmedlarna vänder sig dock mot denna föreställning:

... man kan varken koppla social kompetens till någon särskilt etnicitet eller säga att det finns en generell brist i social kompetens bland dem som har invandrat till Sverige. (Ibid: 17)

Håkan Martinssons använder sig i sin studie *Högt utbildade invandrarers inkomster åren 1985 och 1990* (1998) av SCB:s arbetskraftsstatistik och undersöker och jämför medelinkomsten för invandrare - vilket i detta sammanhang betyder första eller andra generationens invandrare - för åren 1985 och 1990. Uppgifterna jämförs

sedan med medelinkomsten för "svenskar" för samma år. Ytterligare en variabel i undersökningen är utbildningsnivå.

Martinssons resultat visar att invandrare inte kommer upp i samma inkomstnivåer som infödda svenskar oavsett vilken utbildning man har, vilken kommun man arbetar i, om det är kvinnor eller män, eller om man har flyttat. Vidare framkommer det av studien att invandrare med svenskt medborgarskap har högre genomsnittsinkomster än de med utländskt medborgarskap. Av detta drar Martinsson slutsatsen att:

... likvärdig formell kompetens har inte varit tillräcklig för högutbildade invandrare för att nå samma inkomstgrupper som svenskfödda personer /.../ skillnaderna har inte kunnat relateras till att dessa invandrare skulle vara kulturellt främmande eller sakna andra typer av efterfrågad kompetens /.../ Detta betyder dock inte att dessa faktorer kan ligga till grund för arbetsgivares agerande, men om detta varit fallet, så är det fråga om diskriminering, då det inte rör sig om några individuella brister. (Martinsson, 1998: 27)

Slutsatsen är entydig:

Invandrare "... har överlag lägre medelinkomster och undersökningen har tydliggjort att människor med samma formella kunskaper som svenskar inte behandlas likvärdigt på den svenska arbetsmarknaden." (Ibid: 27)

Särskilt utsatta är ofta de högutbildade invandrarna:

Den här undersökningen visar att dessa högutbildade invandrare inte fått samma möjligheter som svenskar på den svenska arbetsmarknaden. Vad som framkommit är att invandrare diskrimineras på den svenska arbetsmarknaden och att skillnaden i medelinkomster ökat från 1985 till 1990. (Ibid: 27)

I studien *Invandrade akademiker som lärare i den svenska skolan* (Jönsson & Rubinstein Reich, 2004) analyseras hur en grupp arbetslösa invandrade akademiker som genomgått en tvåårig kompletteringsutbildning för att få svensk lärarbehörighet, uppfattade mötet med den svenska skolan och hur deras arbetssituation såg ut ett år efter att de hade avslutat utbildningen. 25 procent av de som genomgått utbildningen saknade fortfarande lärarjobb, de hade inte ens tillfälliga vikariat, trots behörighet. De intervjuade skolledarna ansåg att de invandrade lärarna ofta kunde fungera som brobyggare mellan hem och skola för elever med utländsk bakgrund. De problem som skolledarna förknippade med en mångetnisk lärarkår

var bland annat "kulturbetingade problem" som kunde "försvåra samarbetet". Det finns skäl att misstänka att dessa föreställningar om kulturella skillnader byggde på stereotypa föreställningar.

I AMS rapport *Rätt man på fel plats* (Berggren & Omarsson, 2001) undersöks arbetsmarknadssituationen för utomeuropeiska invandrare med högskoleutbildning i jämförelse med personer födda i Sverige. Resultaten visar att endast 39 procent av utomeuropeiska invandrare hade ett arbete som motsvarar högskoleutbildningens kompetensnivå och 64 procent för de som studerat på högskola i Sverige, att jämföras med 85 procent av Sverige födda. De som fått sin utländska högskoleutbildning formellt "godkänd" (validerad) av Högskoleverket hade i något större utsträckning ett arbete som motsvarade sin kompetens. De högsta siffrorna återfinns i de yrken där det rådde brist på arbetskraft. En intressant slutsats är att de som har arbete som ligger under sin kvalifikationsnivå ofta finns i rätt bransch, men alltså på fel plats.

I TCO:s rapport *Sist i kön Faride - Invandrare på svensk arbetsmarknad* (2005) konstateras att av alla 166 000 som ingick i undersökningen (16 000 var födda utanför Sverige) fanns det några områden (t.ex. forskollärare och läkare) där inte en enda av de utlandsfödda var chefer. Bland de civilingenjörsutbildade som ingick i urvalet hade 15,7 procent av de svensk födda en chefsbefattning, medan motsvarande siffra för utlandsfödda var 1,8.

6.2.10 Ungdomar

Lena Schröder och Roger Vilhelmsson undersöker i artikeln "*Sverigespecifikt*" *humankapital och ungdomars etablering på arbetsmarknaden* (1998) villkoren på arbetsmarknaden för ungdomar med utländsk bakgrund:

Sammanfattningsvis har ungdomar med utländsk bakgrund lägre sannolikhet att arbeta och högre sannolikhet att vara arbetslösa och att studera jämfört med helsvenska ungdomar. Skillnaderna i dessa avseenden avtar med vistelsetiden i Sverige och därmed även med åldern vid invandring. (Schröder & Vilhelmsson, 1998: 600)

Schröder och Vilhelmsson avfärdar tesen om "Sverigespecifikt humankapital" som förklaring till varför invandrare missgynnas på arbetsmarknaden. Om tesen vore riktig så borde invandrare med goda kunskaper i svenska etc. ha en lika god position på arbets-

marknaden som svenskfödda. Men Schröder och Vilhelmsson konstaterar tvärtom att stora och oförklarade skillnader finns kvar även efter att de har kontrollerat eventuella skillnader i svenska språket, utbildningsnivå, bostadsort och familjebakgrund:

Speciellt anmärkningsvärd är situationen för de ungdomar med utländsk bakgrund som är födda i Sverige och således borde ha tillgång till samma 'Sverigespecifika' humankapital som andra svenskar. För ungdomar som är födda i Sverige ökar risken att vara arbetslös med en dryg tredjedel om någon av föräldrarna är född utomlands. För de ungdomar som invandrat före skolstart är arbetslöshetsrisken ännu högre, trots att dessa ungdomar gått igenom samma skolsystem som helsvenska ungdomar. (Ibid: 600)

Av detta drar Schröder och Vilhelmsson slutsatsen att kunskaper i det svenska språket har viss betydelse för ungdomars etablering på arbetsmarknaden, men att förklaringarna till de skilda positionerna på arbetsmarknaden till en stor del "... måste sökas på annat håll". En tänkbar sådan förklaring är, enligt författarna, förekomsten av etnisk diskriminering riktad mot ungdomar med utländsk bakgrund.

Katarina Mattsson ifrågasätter på andra grunder starkt de forskare som anser att 'investering i svenskhet', dvs. 'svenskt humankapital' är en förutsättning att minska arbetslösheten. Hon hävdar att kravet på 'investering i svenskhet' uttrycker ett starkt assimilatoriskt budskap: "De Andra har en plats i det moderna arbetslivet, under förutsättning att de blir svenskar". Den strukturella uppdelningen i en tänkt gemensam svenskhet och 'de avvikande andra' blir uppenbar i ljuset av krav på 'svenskt humankapital' (Mattsson, 2001:166-168).

Ekbergs artikel *Hur är arbetsmarknaden för den andra generationens invandrare?* (1997) analyserar situationen på arbetsmarknaden för ungdomar med föräldrar födda i ett annat land. För ungdomar födda efter 1970 målar Ekberg en dyster bild. Positionen på arbetsmarknaden är visserligen bättre än för gruppen utrikes födda men den är klart sämre än för personer födda i Sverige med föräldrar födda i Sverige. Särskilt alarmerande är situationen om föräldrarna är födda i ett land utanför Europa:

Detta gäller med avseende på samtliga undersökta variabler. Sysselsättningen är lägre, arbetslösheten högre och årsarbetsinkomsten lägre. Mycket av arbetsmarknadsskillnaderna mellan andra generationens invandrare med europeisk respektive icke europeisk härkomst åter-

finns också i föräldragenerationen. I den meningen finns en överföring mellan generationerna. (Ekberg, 1997:16)

Slutsatser som även inbegriper villkoren för invandrarungdomar (med föräldrar födda utanför Sverige) som fått ett arbete återfinns i Alireza Behtouis artikel *Unequal Opportunities for Young People with Immigrant Backgrounds in the Swedish Labour Market* (2002):

Children of immigrants have consistently lower annual labour income, lower probability of having income more than zero, and lower probability of being regularly employed, regardless of educational attainment, gender, marital status, having children, and living in a big city, vis-à-vis our reference group. (Behtoui, 2002:22)

Samtidigt framgår att skillnaden mellan andra-generationen och svenskfödda är mer påtaglig när det gäller inträdet till arbetsmarknaden än skillnader i lön och villkor för dem som har ett arbete:

Annual wage income differences among children of immigrants who have a job (individuals on the labour market) and the reference group are not as significant as among all children of immigrants (regardless of having a job or not) and the reference group. This result indicates that not entering the labour market is more important than wage discrimination - to explain the inferior status of children of immigrants in the Swedish labour market. (Ibid: 22)

Det finns alltså omfattande forskningsresultat som visar på att den strukturella diskrimineringen, utan hänsyn till individuell kompetens, sorterar och utsorterar arbetskraften beroende på etniskt ursprung.

6.2.11 Offentliga arbetsgivare

Ett fåtal studier belyser huruvida offentliga arbetsgivare diskriminerar vid inträdet till arbetslivet. En av de få som gör det är *Invandrare på den svenska arbetsmarknaden. En delrapport från LO-projektet Ökad Sysselsättning* (1999).

När myndigheter har andra mål än vinstmaximering kan man inte härleda en efterfrågefunktion på samma sätt som för privata företag. Vad blir då konsekvenserna för minoriteten av monopolmakten som utövas av statliga myndigheter? Fördomar som finns överallt i samhället finns även här bland dem som rekryterar till den offentliga sektorn. Nepotism är minst lika vanlig här som i andra delar av arbetsmarknaden. Vissa enheter i den här sektorn (exempelvis UD och större delen av

försvarsorganisationen) är helt stängda för icke infödda på grund av säkerhetsskäl eller eventuell 'dubbel lojalitet'. Det är därför inte förvånande /.../ att man ser att antalet individer från etniska minoriteter i myndigheter och statliga verk är mindre jämfört med den konkurrensutsatta privatsektorn. (Invandrare på den svenska arbetsmarknaden..., 1999: 18)

I Integrationsverkets rapport *Den kommunala sektorn som förebild? Om mångfald i ord och siffror i 42 av Sveriges kommuner* (2004b) finns en omfattande redovisning av svenska kommuners benägenhet att anställa personer med utländsk bakgrund. Med utländsk bakgrund menas i denna studie antingen att personerna själva är födda i ett annat land än Sverige eller att båda föräldrarna är födda i ett annat land än Sverige. Av de 42 särskilt granskade kommunerna är det bara en där andelen anställda med utländsk bakgrund överstiger andelen i befolkningen, nämligen Nacka. I många kommuner är underrepresentationen av anställda med utländsk bakgrund särskilt påfallande. Det gäller Eskilstuna, Gotland, Halmstad, Jönköping, Kalmar, Karlskrona, Kristianstad, Landskrona, Lidköping, Lund, Malmö, Norrköping, Nässjö, Uddevalla, Växjö och Örebro.

Intressant är att personer födda i Afrika – det vill säga den ursprungsgrupp som oftast är exkluderad från arbetsmarknaden i stort – inte generellt är underrepresenterade bland kommunalt anställda. Variationen var emellertid stor mellan de olika kommunerna och särskilt stark var underrepresentationen i Helsingborg, Landskrona, Linköping, Trollhättan, Kalmar, Uddevalla och Sigtuna.

En förklaring till att underrepresentationen av personer med utländsk bakgrund är relativt liten, och obefintlig när det gäller personer födda i Afrika, är att de utrikes födda grupperna återfinns i de mindre kvalificerade arbetena inom den kommunala sektorn:

Av samtliga ledningstjänster i alla av Sveriges kommuner innehas endast 5,4 procent av anställda med utländsk bakgrund. /.../ En konsekvens av detta är att de utomeuropeiskt födda grupperna i allmänhet och födda i Afrika, men också i Nord- och Sydamerika i synnerhet saknas i ledande funktioner i en absolut majoritet av de undersökta kommunerna. Intressant nog saknas dessa ursprung även i de kommuner som har en avsevärd överrepresentation av födda i Afrika samt i Nord- och Sydamerika bland sina anställda. (Ibid: 133)

Personer födda utanför Sverige och i synnerhet utanför Europa får inte tillträde till ledande befattningar inom kommunerna utan är enligt rapporten starkt representerade inom arbeten inom den

kommunala sektorn som kräver kort utbildningstid. En relativt hög andel av anställda med utländsk bakgrund återfanns inom yrkesgrupper som inte kräver mer än gymnasieutbildning, i genomsnitt hade 14 procent sådana tjänster i landets samtliga kommuner. Eller uttryckt på ett annat sätt:

Den starkaste indikationen på bristande mångfald finner man vid en närmare analys av olika yrkesområden. I de undersökta kommunerna uppgår antalet ledningstjänster till 12 639. Av dessa innehas endast 110 tjänster av anställda födda utanför Europa. (Ibid:11)

Detta betyder färre än en procent av ledningstjänsterna. I rapporten från Integrationsverket (2004b) visas också att vistelsetiden i Sverige och utbildningsnivån bland dem med utländsk bakgrund inte kan förklara underrepresentationen bland kommunalt anställda och framför allt inte snedvridningen när det gäller yrken och vilka arbetsuppgifter som utförs av personer födda utanför Sverige och i synnerhet av personer födda utanför Europa.

När utbildningsnivån bland dem som är utrikes födda i kommunerna studeras visar det sig tvärtom att kommunerna har ett rekryteringsunderlag som de inte har utnyttjat.

I Integrationsverkets rapport diskuteras även hur kommunerna använder mångfaldsplanerna för att motverka etnisk diskriminering. Genomgången visar att mycket återstår att göra. Enligt rapporten består det konkreta antidiskrimineringsarbetet främst av dokument som innehåller direktiv om att "ingen får diskrimineras" eller att huvudansvaret för åtgärder vid till exempel etniska trakasserier på arbetsplatsen läggs på förvaltningscheferna. Men nästan ingen kommun uppger vad som skulle hända om någon diskrimineras. Kalmar är den enda kommun som i sin mångfaldsplan förordar hot om uppsägning om någon diskrimineras eller trakasserar andra personer. Tre kommuner föreslår positiv särbehandling av sökande med utländsk bakgrund givet att kandidaterna har likvärdig kompetens.

Författaren till Integrationsverkets rapport understyrker att ytterligare åtgärder måste till om kommunernas arbete med att motverka etnisk diskriminering ska ta några steg framåt. I ett särskilt kapitel i rapporten finns därför ett förslag till åtgärdsprogram.

6.3 Förklaringar till skillnad i sysselsättning

Den finns ytterligare en mängd studier som påtalar och försöker förklara skillnader i sysselsättning mellan utrikes födda och svenskfödda. Genomgående medger man att etnisk diskriminering kan vara en del av förklaringen, även om det finns skillnader i vilken grad diskriminering betonas och hur karaktären av diskrimineringen beskrivs. Många forskare söker emellertid också andra förklaringar vid sidan av etnisk diskriminering. Ofta förklaras den lägre sysselsättningsgraden och den högre arbetslösheten av olika "bristande" egenskaper hos invandrarna själva. Till sådana bristande egenskaper hör bland annat kunskaper i svenska, tillgång till kontaktnät, utbildningsnivå, vistelsetidens längd och sökaktivitet. En närmare granskning av dessa faktorer visar dock att ingen av dem ger en tillräcklig förklaring till skillnader i sysselsättningsnivå och arbetslöshet.

6.3.1 Svenska språket

En samlad forskning visar att ofullständiga kunskaper i svenska knappast är en tillräcklig förklaring till skillnader i villkor på arbetsmarknaden mellan utrikes födda och svenskfödda.

En utförlig forskaröversikt och analys av språkets betydelse vid inträdet på arbetsmarknaden återfinns i *Rapport Integration 2002*, (Integrationsverket, 2003). Slutsatsen är klagörande:

Även om kunskaper i svenska är en viktig faktor, så kvarstår att goda kunskaper i svenska inte är tillräckligt för att utrikes födda ska ha samma chanser på arbetsmarknaden som infödda. (Rapport Integration, 2003:46)

Vidare påpekas att kraven på kunskaper i svenska rimligen bör variera beroende på arbetsuppgifter:

Nivån på vad som anses vara tillfredsställande borde skilja sig mellan olika yrken, t.ex. mellan en journalist och en kemist eller mellan en sjukskötare och en djurskötare. (Ibid:38)

Eller uttryckt på ett annat sätt: I vissa fall kan krav på goda kunskaper i svenska och att skriftligt kunna uttrycka sig på svenska vara ett relevant krav. I andra fall kan krav på perfekta kunskaper i svenska vara ett uttryck för etnisk diskriminering.

En fråga av stor vikt gäller hur personer bedöms som kan uttrycka sig muntligt och skriftligt på god svenska, men som har en viss brytning i uttalet. När dessa personer, på grund av brytningen, missgynnas är det rimligen en fråga om etnisk diskriminering. En slutsats som delas av en rad forskare och skribenter, se särskilt Bjärvall (2001).

I Fredrik Hertzbergs avhandling *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet - Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad* (2003:7) konstateras att kraven på kunskaper i svenska språket uttrycks som om det vore en nästan osynlig aktör som artikulerade dem.

Det var viktigt att kunna det svenska språket, och att vara kommunicerbar. Frågan om vem det var som ställde dessa krav omtalades inte i dessa utsagor, och inte heller hurdan den svenska var beskaffad som ansågs vara tillräcklig. (Hertzberg, 2003: 163)

Det empiriska underlaget i Hertzbergs avhandling består av intervjuer med 16 arbetsförmedlare. Många av intervjupersonerna framhåller att kraven på språkkunskaper hårdnade under 1990-talet. Den svenska som accepterades för inträde på arbetsmarknaden under 1970- och 80-talen blev ofta otillräcklig under 1990-talet. Orsaken till de högre kraven är enligt Hertzberg inte framför allt förändringar av arbetenas innehåll, utan att den högre arbetslösheten ökat konkurrensen om jobben.

Förändringen beskrivs som en effekt av relationen mellan 'utbud och efterfrågan'. I och med att arbetslösheten har ökat så mycket som den har gjort, har utbudet på arbetskraft ökat och efterfrågan minskat. (Ibid, 2003: 163)

Integrationsverket (2001) kopplar samman frågan om kunskaper i det svenska språket med föreställningen att det finns kulturella skillnader mellan svenskfödda och invandrare som förklarar skillnader vid inträdet på arbetsmarknaden. Slutsatsen är att förklaringar som har att göra med utbildningsnivå, sökaktivitet och "kulturellt avstånd" kan avfärdas:

De slutsatser som förespråkare av det 'kulturella avståndets' betydelse drar i dag är att kunskaper i svenska språket samt beteenden som ansluter till svenska normer, attityder och värderingar är allt mer väsentliga för en effektiv produktion. Enligt dem är mångfald inte produktiv utan personer från 'kulturellt avlägsna' länder har växande svårigheter att finna sin plats på svensk arbetsmarknad, ju mer avlägset desto större svårigheter. Det finns några få studier som empiriskt har

försökt att bevisa denna teori. Ingen av dem har dock kunnat påvisa att personer från avlägsna länder, enbart på grund av sin födelseort har lägre produktivitet på svensk arbetsmarknad. (Integrationsverket 2001: 47)

Integrationsverket drar i sin rapport slutsatsen att förklaringarna inte primärt bör sökas på utbudssidan utan på efterfrågesidan:

De huvudsakliga förklaringarna till de utrikes föddas svårigheter på arbetsmarknaden ligger på efterfrågesidan, det vill säga i arbetsgivares och fackförningars uppfattning och värderingar av personer från andra länder och deras kompetens. (Ibid: 46)

Att hänvisningar till ”dåliga kunskaper i svenska” används för att sortera ut utrikes födda på arbetsmarknaden kan tyda på att det finns personer på den svenska arbetsmarknaden som accepterar och har förståelse för svenska dialekter, men inte för en utländsk brytning. Dessutom kan en sådan behandling leda till att invandrarna tappar tillit till systemet, vilket i sin tur kan spä på effekterna och skapa en negativ spiral. För en analys i linje med detta se Bjärvall (2001)

Att över huvudtaget anse att uppdelningen i dialekter och språklig brytning har relevans för inträdet på arbetsmarknaden bör i sig betraktas som en diskriminerande inställning. Den relevanta faktorn är i stället om det finns språkliga hinder till en fungerande kommunikation och vilken kommunikation som är nödvändig för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Den diskriminerande attityden kan i själva verket delas upp i två element. För det första åtskillnaden mellan å ena sidan ”dialekter av det svenska språket” och ”brytningar på främmande språk”, en uppdelning som förvandlas till diskriminering när dialekter anses mer ”acceptabla” än brytningar. För det andra den hierarki som finns mellan brytningar på olika språk, där flera forskare påpekat att det är mer ”acceptabelt” att bryta på norska, engelska eller tyska än på turkiska, arabiska och somaliska. Flera forskare har ytterligare preciserat dessa slutsatser. Se särskilt Mattsson (2001), men även Kós-Dienes (1998), Sjögren (1996), Herlitz (1991), Herlitz (1989) och Rooth (2001:b). Luyinda (1998) behandlar specifikt svenska språkets betydelse för invandrare från länder i Afrika.

I en rapport från SIV (Statens Invandrarverk) (1997) *Invandrare och arbete - Åtta rapporter om hinder och möjligheter för invandrare att få arbete* ifrågasätts överbetoningen på språkkunskaper i förhål-

lande till vad arbetet kräver samtidigt som man kommer med ett konkret förslag med avseende på svenskundervisningen:

Svenskkunskaper är viktiga, men alltför stor vikt läggs vid invandranens språkkunskaper, och alla har inte möjlighet att tillgodogöra sig teoretisk svenskundervisning. Invandrarna själva upplever inte språket som något hinder i sitt dagliga arbete. Vi föreslår därför att man satsar mer på individuellt anpassad svenskundervisning med tonvikt på praktisk svenska (SIV, 1997:3).

Hänvisningen till bristande kunskaper och färdigheter i svenska språket kan enligt studien *Är arbetsmarknaden öppen för alla?* (Arai m.fl., 1999) inte heller förklara den högre arbetslöshet bland personer som har gått igenom det svenska skolsystemet och som har höga betyg i svenska. Förklaringarna till den högre arbetslösheten måste enligt en sammanfattning i *Rapport Integration 2001* (Integrationsverket, 2002) sökas i arbetsgivares bedömning av individuella sökande med utgångspunkt i stereotypa föreställningar om egenskaper som hänförs till grupptillhörigheten:

Om arbetsgivaren till exempel har bristande information om individernas kapacitet och inte säkert kan identifiera den bästa kandidaten utifrån meriter och anställningsintervjuer, finns det en risk att själva grupptillhörigheten blir avgörande. Att arbetsgivaren tillskriver gruppen vissa egenskaper som även individer antas bära och som leder till diskriminering. En del individer får då sämre möjligheter enbart på grund av yttre egenskaper, namn eller utseende som hänför dem till en viss grupp (Ibid:122).

Andra forskare har kunnat visa att konjunkturcykelns upp- och nergång samvarierar med hur stora krav en arbetsgivare ställer på kunskaper i det svenska språket (Knocke m.fl., 2003:51). I tider av arbetsraftsbrist tenderar kraven att sänkas. Makten att bedöma den 'nödvändiga' nivån på språkkunskaper ligger hos arbetsgivaren, medan den arbetssökande inte förfogar över några maktmedel att ifrågasätta bedömningen.

6.3.2 Kontaktnät

I sin studie *Ett förlorat 1990-tal. Invandrades situation på den svenska arbetsmarknaden under perioden 1990–1996* undersöker Hjerm (2002) arbetsmarknadssituationen för invandrare 1990–1996. Hjerm har gjort jämförelser mellan tre grupper där alla hade

förvärvsarbete 1990: en grupp av tidigt invandrade (från åren 1968 och 1974), en grupp av sent invandrade (perioden 1987 till 1990, en period dominerad av flyktinginvandring) samt en grupp individer födda i Sverige. Enligt Hjerm innebar detta upplägg av studien att "tröskeeffekten", det vill säga tillgång till kontaktnät, språkkunskaper etc., var i stort "minimerad". Den som har ett arbete har på ett eller annat sätt kommit över denna tröskel. När Hjerm undersöker i vilken grad dessa grupper drabbades av lågkonjunkturen genom att de förlorade sina arbeten klargörs att även de som kommit över "tröskeln" ändå åker ut. Hjelm konstaterar att invandrare och framför allt de sent invandrade drabbades avsevärt hårdare av lågkonjunkturen jämfört med de andra grupperna under åren 1991 till 1993.

De sent invandrade, och därmed sannolikt senast anställda, drabbades enligt lagen om anställningsskydd (LAS) av principen 'sist in, först ut'. En annan delförklaring till de skillnader som Hjerm funnit skulle kunna vara att anställningsformen skiljer sig på så sätt att invandrare oftare än svenskfödda har tillfälliga anställningar och därför oftare förlorar sitt fotfäste på arbetsmarknaden vid lågkonjunktur. Det skulle kunna förklara en del av de uppmätta skillnaderna, men det skulle samtidigt innebära att arbetsgivare ger företräde åt svenskfödda när personer får en fast anställning, något som för övrigt också belagts av flera forskare (Neergaard, 2002; LO, 2001b; Håkansson, 2001; Jonsson & Waillette, 2001). För frågan om anställningsformernas betydelse se avsnitt 6.2.2.

Med utgångspunkt i Hjerm's forskningsresultat kan man dra slutsatsen att kontaktnätet inte räcker till för att förklara skillnader i sysselsättning. Invandrare som kommit in på arbetsmarknaden, och därmed kan antas ha tillräckliga språkkunskaper och sociala kontakter för att komma över "tröskeln", blir vid lågkonjunkturer lättare av med sina arbeten än svenskfödda.

I både Abbasian (2003) och Schierup & Paulson (1994) samt Knocke & Hertzbergs studie om ungdomar med invandrarbakgrund (2000) konstateras att invandrare ofta enbart har nätverk som är begränsade till egna landsmän. Avsaknaden av vidare sociala kontaktnät blir särskilt till nackdel när rekrytering bygger på informella kontakter och inte på rekrytering via formella rekryteringskanaler som arbetsförmedlingen eller annonser. Sociala nätverksrekrytering förvandlas till sociala nätverkssegregering, eftersom informationen om vakanser utesluter personer utan kontaktnät.

Kontakterna är i sin tur beroende av andra strukturella faktorer. En person som nyligen anlant till Sverige kan ha ett begränsat socialt nätverk just på grund av att han eller hon visats i Sverige under kort tid. Begränsningen kan också vara orsakade av bostadssegregation samt av normer och regelverk eller vara resultat av andra människors beteende, enligt bland annat Rydgren (2004). Hjerm (2002) hävdar vidare att det avgörande inte är hur omfattande kontaktnätet är, utan att det består av de ”rätta personerna”.

Invandrare söker och får oftare än svenskfödda sina jobb via arbetsförmedlingen. I och med att endast en liten del lediga jobb anmäls till och förmedlas genom arbetsförmedlingen, kan man i detta sammanhang tala om en form av indirekt diskriminering. Vidare är en övervikt av de arbeten som anmäls till och förmedlas via arbetsförmedlingen lågkvalificerade och lågavlönade jobb, vilket kan sägas utgöra en ytterligare exkluderande och diskriminerande aspekt. I avsnittet om arbetsförmedlingen (6.4.4) refererar vi befintlig statistik om andelen jobb som förmedlas via arbetsförmedlingen.

6.3.3 Utbildningsnivå

Hjerm (2002) ger tydliga belägg för att över- och underordning mellan inrikes- och utrikes födda spelar en stor roll för chanserna på arbetsmarknaden. Enligt Hjerm är hög utbildning inte någon garanti för att invandrare ska klara sig i konkurrensen om jobb jämfört med inrikes födda. Utbildning har ett dåligt förklaringsvärde när det gäller den besvärliga arbetsmarknadssituationen för högutbildade invandrare:

...det visar sig att inte ens hög utbildning gör någon direkt skillnad. /.../ Även om utbildning kan vara viktig ur individperspektivet kvarstår det faktum att högutbildade invandrades utbildning betalar sig dåligt i relation till de inrikes födda. (Ibid:46)

Inte ens i jämförelse med lågutbildade personer födda i Sverige ger akademisk utbildning bättre chanser på arbetsmarknaden för de utrikes födda:

Den sent invandrade gruppen med forskarutbildning drabbades lika hårt av arbetslöshet som de inrikes födda med endast grundskoleutbildning. (Ibid:49)

Eftersom varken anställningstid, utbildningsnivå eller vistelsetid i Sverige räckte till för att förklara den betydligt sämre arbetsmarknadssituationen för de högutbildade, är Hjerms slutsats given:

Resultaten i denna studie pekar klart i riktning mot att diskriminering på arbetsmarknaden kanske är än mer utbredd än vad vi har velat föreställa oss. (Ibid:48)

I Rapport Integration 2002 (Integrationsverket, 2003) konstateras att utrikes födda har ungefär samma utbildningsnivå som inrikes födda, men att det finns större variationer i utbildningsnivå bland de utrikes födda. Men även här fastslås att personer födda utanför Sverige får en mindre utdelning av sin utbildning i form av ett kvalificerat arbete än personer födda i Sverige:

Utbildning lönar sig alltid på arbetsmarknaden, men ger lägre avkastning för utrikes födda än för inrikes födda. En tidigare undersökning har visat att det finns en begåvningsreserv på cirka 10 000 högutbildade utrikes födda som är arbetslösa eller sysselsatta långt under sin kompetensnivå (Integrationsverket, 2003:46).

Liknande resultat återfinns i studien *20 år med arbetsmarknadsintegration för invandrare* (Ekberg och Hammarstedt, 2002). Forskarna slår fast att sysselsättningsgraden fortsatt att vara låg hos 1980-talets flyktinginvandrare trots att det var högkonjunktur under stora delar av 1980-talet och trots att flyktinginvandrarna i genomsnitt var mer välutbildade än tidigare invandrargrupper. I genomsnitt var utbildningsnivån på samma nivå som för personer födda i Sverige. Att många av dem ännu inte kommit in på arbetsmarknaden stöds också av andra studier som bl.a. Ekberg & Rooth (2000) och Edin, Lalonde & Åslund (2000) samt Edin & Åslund (2001).

Antaganden om brister i utbildningsnivån som förklaring till svårigheter att få tillträde till arbetsmarknaden avfärdas också i internationella studier (Cohn, 2000). Cohn fann att varken utbildningsnivå eller sökbeteende kunde förklara skillnader i sysselsättning mellan svarta och vita i USA. Medianutbildningsnivån var i stort sett densamma för "vita" och "svarta" och det existerade inte heller någon skillnad i deras benägenhet att söka arbete. På grundval av sin forskning, som innefattade bland annat det som kallas situation testing, drar han följande slutsats:

Employer discrimination is the primary obstacle to increasing black employment. Audit studies [ungefär: situation testing] in which black and white actors with identical credentials apply for the same job show

employers take the white candidate more seriously and are more likely to offer the white a position. (Cohn, 2000: 169)

En annan förklaring som Cohn tillmäter en viss, men inte avgörande, betydelse för ojämlika chanser till anställning, är att svarta arbetssökande i genomsnitt bor längre från allmänna kommunikationer än vita arbetssökande. Möjligheten att ta sig till arbetsplatsen är alltså i genomsnitt något sämre för de svarta arbetssökande. Resonemanget pekar på att det finns ett samband mellan boendesituation och sämre chanser till anställning, vilket kan tolkas som en form av strukturell diskriminering.

6.3.4 Vistelsetid

En rad studier påvisar att situationen på arbetsmarknaden i genomsnitt är sämre ju senare en person anlant till Sverige. I Berggren (2000) finns en jämförelse mellan dem som kom till Sverige före respektive efter 1995. Enligt studien är arbetslösheten klart högre i den senare gruppen.

Även om vistelsetiden har betydelse för de utrikes föddas sysselsättningsgrad, har även de som varit i Sverige i 20 år eller längre lägre sysselsättningsgrad än inrikes födda under både hög- och lågkonjunktur enligt *Rapport Integration 2002* (Integrationsverket, 2003:33). Däremot, vilket en rad forskningsresultat understyrker, kan vistelsetidens längd långtifrån förklara de skillnader i sysselsättning som finns mellan olika grupper av utrikes födda. Värdet av vistelsetidens längd som generell förklaringsfaktor för situationen på arbetsmarknaden ifrågasätts därför bland annat av Hjerm (2002) och Arai, Regner & Schröder (1999). Det är bl.a. svårt att förklara varför situationen förbättras för vissa nationaliteter men inte för andra (se exempelvis Ekberg & Rooth, 2004). Vistelsetiden förklarar inte heller varför personer med utländsk bakgrund, men som är födda i Sverige, drabbas av högre arbetslöshet än andra (Rooth, 2001; Arai, Schröder & Vilhelmsson, 2000). En slutsats som kan dras av att även grupper som har funnits länge i landet besväras av höga arbetslöshetssiffror är att andra faktorer än betydelsen av vistelsetid för deras sämre arbetsmarknadssituation måste granskas.

6.3.5 Sökaktivitet

En återkommande föreställning är att motivationen att söka arbete är lägre bland invandrare än bland svenskar och att invandrarnas sökaktivitet är lägre jämfört med svenskar. Några belägg för att så skulle vara fallet finns inte. Tvärtom visar Arai, Regner och Schröder att ett arbete prioriteras högt bland utrikes födda:

Det framgår tydligt att personer som är födda utomlands anser att det är mycket viktigt att ha ett arbete. Oavsett hur frågan ställs är det en avsevärt större andel utrikes än inrikes födda som anser att det är viktigt att ha ett arbete /.../ Utrikes födda tycks även ha ett större socialt tryck på sig (från anhöriga och vänner) att skaffa arbete än inrikes födda. Nästan 60 procent av de som är födda utomlands anger att det är viktigt för anhöriga och vänner att de har ett arbete. Det ska jämföras med 41 procent bland de som är födda i Sverige. (Arai mfl, 1999:31)

Arai, Regner och Schröder hävdar att det inte finns några data som tyder på att personer som är födda utomlands söker arbete på andra sätt än personer som är födda i Sverige. Av deras forskning framgår exempelvis att utrikes födda söker efter arbete i tidningar, via text-tv och Internet i minst lika stor utsträckning som inrikes födda. Vidare framgår att arbetslösa utrikes födda oftare än arbetslösa personer födda i Sverige svarar på platsannonser. Forskarnas slutsats är att: ”Passivitet kan således inte förklara skillnaderna i arbetslöshet mellan grupperna.” (Ibid: 35)

En liknande slutsats dras i Rapport Integration 2002 (Integrationsverket, 2003):

Det finns inget stöd för att utrikes födda skulle vara mindre aktiva i att söka jobb än inrikes födda. Den enda forskningsrapport som finns visar att utrikes födda söker jobb minst lika aktivt som inrikes födda. (Ibid:46)

Samma slutsats drar Arai, Regner & Schröder (1999) i studien *Är arbetsmarknaden öppen för alla?*

Även ungdomar med invandrarbakgrund uppvisar enligt arbetsförmedlare en hög sökaktivitet och att det viktiga för dem är att få ett riktigt arbete (Knocke och Hertzberg, 2000). Att den nuvarande högre arbetslösheten bland invandrare - och i synnerhet bland dem födda utanför Europa - inte kan förklaras av en lägre utbildningsnivå eller ett mindre aktivt sökbeteende stöds också av

rapporten *Integration 2002* (2003) utgiven av Integrationsverket. Se även tidigare refererade Cohn (2000).

6.4 Exkluderande mekanismer

6.4.1 Diskriminering i rekryteringsprocesser

En avgörande fråga i den etniska diskrimineringen är hur rekryteringen till arbetslivet går till. Forskning om rekrytering sätter här fingret på en rad centrala frågor. Framför allt visar forskningen att en rekryteringsprocess omfattar många steg och att etniskt diskriminerande handlingar och beslut därför kan förekomma på flera olika nivåer. I rapporten *Retorik och praktik i rekryteringsprocessen* (Knocke m.fl, 2003) redovisas de centrala momenten i rekryteringsprocessen:

1. 'Annonsering': Här handlar det om att sprida information om att organisationen behöver personal via ett urval av lämpliga kanaler.
2. Sortering: Antalet sökande måste reduceras till ett hanterligt antal.
3. Värdering: Intervjuer, testing, referenser m.m. som underlag för bedömning av lämplig person för jobbet.
4. Rangordning: På basis av tester m.m. diskussion i grupp eller på annat sätt ordnas de sökande efter ett antal kriterier.
5. Beslut: Valet av den sökande som får jobbet kan ske på olika sätt, enskilt av arbetsgivaren eller med olika grad av inflytande från de anställda. (Knocke mfl, 2003, s. 33)

En slutsats som presenteras av Rydgren (2004) är att det är särskilt angeläget att försöka påverka så kallade "gatekeepers" (ung. spärrvakter) och att se över till synes neutrala regelverk för att motverka institutionell diskriminering, vare sig den är avsiktlig eller oavsiktlig.

Key actors holding gatekeeper positions in the labour market discriminate against migrants in a two-fold way: by making decisions about recruitment, etc. based on stereotypical - and often prejudiced - beliefs about group-specific characteristics rather than on individual skills; and by choosing people they know or who have been recommended by someone they know for vacant positions (network recruitment). Neither of these mechanisms involves much reflection, which implies

that actors in gatekeeper positions often discriminate against migrants without being aware of it. (ibid:697)

Flera ytterligare forskningsstudier i Sverige behandlar rekryteringsfrågor, se Hertzberg (2003), Knocke & Hertzberg (2000) och pågående forskning av Neergaard om rekrytering i storstadskommuner. För en studie om könsmaktsordningens påverkan på synen på ledarskap och dess inverkan på rekrytering, se Holgersson (2003) *Rekrytering av företagsledare: En studie i homosocialitet*.

Inom flera sektorer av arbetslivet skulle det finnas fog för särskilda undersökningar av rekryteringsprocesserna. Det gäller i synnerhet de segment av arbetsmarknaden och de positioner i arbetslivet där andelen invandrare är mycket låg. Samma gäller de sektorer där undersökningar pekar på en särskilt hög grad av etnisk segregering och diskriminering (se avsnittet om metoder). Några enstaka studier med dessa utgångspunkter har redan utförts. En undersökning utförd av Försvarsmakten visar att unga män med utländsk härkomst inte lika ofta rekryteras till försvaret som de borde utifrån deras andel av befolkningen. Författarna till studien menar att orsaken till denna skillnad är en "institutionaliserad rasism inom försvaret". (Undersökningen refereras i *EUMC, Newsletter*, issue 09, Jan, 2002.)

6.4.2 Kompetensprofil: rätt namn och rätt brytning

Några studier undersöker specifikt de hinder som arbetssökande möter vid rekrytering, däribland de arbetssökandes namn.

Rydgren (2004) gör en överblick på forskningen i Sverige och kommer till slutsatsen att:

When apparently neutral requirements for recruitment or working practice affect certain ethnic groups more than others, or when certain rules, instructions or everyday practices within a social system have intended or unintended discriminating consequences, we can talk about institutional discrimination. As stressed above, the most common type of institutional discrimination in the Swedish labour market has to do with requirements for good spoken and written Swedish. (ibid: 711)

I rapporten *Rekrytering för mångfald?* (Knocke, 2003) framkommer betydelsen av ett namn för inträdet på arbetsmarknaden.

Det fanns bland en del av intervjupersonerna erfarenheten av att ett namn som inte är ursprungssvenskt tolkas som en negativ signal bland arbetsgivare, vilket kan leda till utsortering i ett tidigt skede av rekryteringsprocessen. Följande två observationer kommer från en rekryteringsansvarig i den offentliga sjukvården och en tjänsteman på arbetsförmedlingen:

För det är ju tydligen så, har man fel efternamn så kommer man inte ens en gång på intervju tydligen.

Vi vet ju att namnet spelar roll när man rekryterar, att man tittar på det. (Knocke, 2003: 17)

Andra belägg för att ett namn har betydelse i samband med etnisk diskriminering har gjorts genom en experimentell studie som testat svenska medborgares attityd till efternamn som ger associationer till olika ursprungsområden. Studien kunde påvisa en diskriminerande inställning till personer med icke-europeiska namn (Ahmed, 2003).

I studien *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrabakgrund* (Knocke & Hertzberg, 2000) undersöks de hinder som möter ungdomar med invandrabakgrund i deras möte med arbetsmarknaden. De två forskarna har genomfört intervjuer på fjorton arbetsförmedlingar i Storstockholmsområdet, med arbetsförmedlare, platsförmedlare med flera. Därutöver har man intervjuat 20 ungdomar med turkisk bakgrund, 15 kvinnor och 5 män; 12 ungdomar med latinamerikanskt ursprung, 9 män och 3 kvinnor samt tre unga kvinnor med grekiskt ursprung.

Enligt personalen på arbetsförmedlingarna var det hinder som oftast mötte ungdomar med invandrabakgrund kravet på ”perfekt svenska” och ett icke-svenskt namn:

Om och om igen påtalar våra intervjupersoner orsakssambandet mellan utländska namn och bortsorteringen av ungdomar med sådana namn. Arbetsgivare reagerar negativt på utländska namn sägs det, tar inte emot dem lika enkelt som sökande med svenska namn. Ibland förstärks fördomsfullheten mot de unga männen av en generellt belastande massmedial problembild av kriminalitet och socialbidragsberoende i deras förortsmiljö. För ungdomarna innebar fördomarna bakslag och besvikelse och i förlängningen risken för marginalisering och utanförskap. För hårt arbetsbelastade platsförmedlare betyder arbetsgivarattityderna mer arbete för att lyckas få till stånd ett möte eller en placering. (Knocke, 2000:113)

Arbetsförmedlarna gav också en generell bild av att det är svårare för ungdomar med invandrabakgrund att få ett arbete. Detta gällde för alla delar av Storstockholm. Några arbetsförmedlare kom med preciseringar om vilka ungdomar som hade särskilt svårt att få ett jobb. Enligt en arbetsförmedlare i södra Storstockholm är det: "Svårare för sådana med muslimsk tro." (Ibid:111).

En arbetsförmedlare i norra Storstockholm beskrev den förskjutning som har skett under det senaste decenniet:

Det har skett en försämring under 90-talet. Hårdare konkurrens. Har du en vit och tre svarta får den vita jobbet. (Ibid:112)

Frågan om "hucket", den själ som en del unga muslimska kvinnor täcker sitt hår med, berördes av ett flertal intervjupersoner.

Hur förhåller man sig som arbetsförmedlare till sökande med detta klädesplagg? I vilken mån begränsade man sig till saklig information om arbetsgivarreaktioner och i vilken mån färgar förhållningssättet av egna värderingar? Som saklig information tolkas när personalen mot bakgrund av tidigare erfarenheter informerar de sökande om arbetsgivares motstånd eller ovilja att anställa unga kvinnor med hijab. Förmedlarnas erfarenhet handlade i detta avseende om diffus motvilja, hänvisningar till hygien eller om en mera generell rädsla för islam hos såväl svenska arbetsgivare som kristna invandrarföretagare. (Ibid:118-119)

Liknande resultat finns i Rydgren (2004).

6.4.3 Erfarenheter av diskriminering

En kategori av studier om diskriminering utgår ifrån erfarenheter av diskriminering. Den som i synnerhet har bedrivit sådana studier är Anders Lange, professor vid CEIFO vid Stockholms universitet.

Under 1994–1998 genomförde Lange, på uppdrag av DO, fyra enkätundersökningar. Sammantaget fick 4 402 invandrare födda i 19 olika länder svara på ett batteri av frågor. Svaren bearbetades därefter av SCB. Lankes forskningsresultat finns redovisade i en rad rapporter, men två tar ett samlat grepp över forskningen under hela tidsperioden 1994–1998 (Lange, 1999, 2000).

Erfarenheter av diskriminering behöver inte vara samma sak som diskriminering i lagens mening. Personer kan vara utsatta för diskriminering utan att de benämner det som diskriminering och personer kan erfara diskriminering trots att de inte skulle uppfylla

kriterierna för diskriminering i lagens mening. Dessutom är mer subtila och ”osynliga” former av diskriminering svårt att sätta fingret på. Däremot är individuella erfarenheter av etnisk diskriminering en viktig indikation på att diskriminering förekommer. Vi ska dock komma ihåg att dessa undersökningar bygger på enkäter, där möjligheten till resonerande vittnesmål inte ges.

Lange drar själv slutsatsen att den etniska diskrimineringen är ”skrämmande” efter att ha sammanfattat olika invandrargrupperns upplevelser av diskriminering. (Lange, 2000:92) Lange undersöker därefter olika former av diskriminering. 33 procent av de undersökta uppger att de inte fått ett arbete som de sökt på grund av etnisk diskriminering. Likaledes anger 33 procent att de utsatts för hot eller trakasserier på offentlig plats. Dessa två former av etnisk diskriminering är enligt de intervjuade de vanligaste; de ligger högst i statistiken. Men även upplevelser av att ha blivit utsatta för diskriminering, till exempel på den egna arbetsplatsen, är omfattande. 26 procent anger att de blivit utsatta för sådan diskriminering. Därefter följer trakasserier av grannar (19 procent) och diskriminerad i skolan (18 procent). Enligt Lange är upplevelsen av diskriminering i arbetslivet vanligast bland personer som är födda i Afrika. Andra som ofta upplever denna diskriminering är personer födda i Iran och Irak.

En annan redogörelse för erfarenheter av diskriminering finns i studien *Afrikaner och svensk arbetsmarknad* (Sabuni m.fl., 2001). Det empiriska materialet består av tolv intervjuer med personer som är födda i ett afrikanskt land söder om Sahara. Enligt studien har många av de intervjuade blivit ”utsatta för diskriminering” – framför allt i ”arbetsrelaterade situationer”. Samtliga intervjuade nämnde ”diskriminering” som svar på frågan: ”Afrikaner som grupp erfar en hög nivå av arbetslöshet – vad tror du är skälet till det?” De intervjuade menade vidare att det framför allt berodde på att de var ”afrikaner”. Fler hävdade också att det var för att de var ”muslimer”. Studien påvisar att fördomar, subtila eller explicit uttryckta, enligt de intervjuade, utgör en huvudförklaring till varför de själva och andra afrikaner haft svårt att få arbete. Det är även den viktigaste förklaringen till varför de som har fått arbete blivit inlåsta i underkvalificerade och lågavlönade serviceyrken.

Annan forskning ger stöd för tesen att afrikaner och muslimer är särskilt utsatta för diskriminering på svensk arbetsmarknad (se t.ex. Wingborg, 1998; Hvitfelt, 1998).

Likartade uppgifter om erfarenheter av etnisk diskriminering presenteras i studien *Discrimination in Europe* (2003). I avsnittet om Sverige skriver Katarina Månsson att var femte utlandsfödd som under de senaste fem åren sökt jobb hävdar att han eller hon har blivit nekad anställning på grund av sitt etniska ursprung. Enligt författaren kommer den statistiska uppgiften från Centrum för Invandrarforskning (CEIFO) vid Stockholms universitet. Månsson anser att dessa uppgifter bör ses mot bakgrund av att större delen av dem som invandrat till Sverige under perioden var i arbetsför ålder (de flesta under 40 år), med utbildning och arbetslivserfarenhet. Om den invandrade föräldragenerationens kompetens inte tas tillvara, kan det medföra en 'spill-over' effekt så att även den unga generationen hamnade i arbetslöshet, menar författaren.

Att socioekonomisk position påverkar de nya generationernas val och möjligheter är tidigare väldokumenterat i svensk klassforskning (se t.ex. Gustafsson, 1994; Björklund och Jäntti, 1997; SOU 1996:90).

6.4.4 Institutionella aktörer

I denna översikt ingår även forskning om institutionella aktörers påverkan och hantering av situationen för invandrade personer i arbetslivssammanhang. Aktörer som särskilt kommer att behandlas är arbetsförmedlingarna och arbetsmarknadens parter.

Arbetsförmedlingarna

En central fråga vid tillträdet i arbetslivet är arbetsförmedlingarnas roll. I en rad studier understryks att de flesta arbeten tillsätts utan kontakt med arbetsförmedlingen. I studien *Invandrare och arbete - Åtta rapporter om hinder och möjligheter för invandrare att få arbete, utgiven av SIV, (1997)* konstateras:

En tredjedel av företagen anlitar aldrig arbetsförmedling i sin rekryteringsprocess. Flera av företagen, som visserligen anlitar arbetsförmedlingen, uppger att kontakter och rekommendationer är det huvudsakliga sättet att rekrytera personal på. Även om invandrare kan söka de lediga jobben, kommer de sällan längre än till en anställningsintervju, om ens till det. (SIV, 1997:2)

Samma mönster beskrivs i *Vägar till arbete för invandrare, En kunskapsöversikt*, Svenska kommunförbundet (1998):

...undersökningar visar att närmare 70 procent av alla tjänstetillsättningar sker genom direktkontakt med arbetsgivare och genom tips från släkt, vänner och bekanta. Kontakter och sociala nätverk har med andra ord stor betydelse för att få ett arbete. Det gäller både för hög- och lågutbildade. (Svenska kommunförbundet, 1998:63)

Andra undersökningar visar att en ännu lägre andel av de lediga jobben förmedlas via arbetsförmedlingarna. I exempelvis *Platsjournalen, nr 50* (1997) redovisas en undersökning av AMS som visar att bara ett av tio lediga arbeten anmäls till arbetsförmedlingen. Sedan möjligheten för arbetsgivare att själva lägga in information om lediga arbeten på AMS webbsida "Platsbanken" hade dock enligt beräkningar från 2002, andelen lediga arbeten som anmäls ökat till 34 procent (AMS, 2003:8).

Som vi tidigare konstaterat har utrikes födda i genomsnitt sämre möjligheter att få jobb genom sitt kontaktnät än personer födda i Sverige. När arbetsgivare, trots skyldighet i lagen, inte anmäler lediga jobb till arbetsförmedlingen drabbar detta invandrare i större utsträckning än andra sökanden. Arbetsförmedlingen förbigås därmed som en möjlig kanal i rekryteringsprocessen.

Avgörande för att få ett ledigt jobb är dock snarare att ha de rätta kontakterna än att ha många kontakter. Abbasian (2003) visar att många invandrare har ett kontaktnät som i huvudsak består av andra landsmän och invandrarföretag. Sådana kontakter kan ge möjlighet till tillfälliga arbeten, men sällan till trygga anställningar som motsvarar de sökandes kvalifikationer. Abbasian beskriver fenomenet som "enklavekonomi" och "etnisk marknad" (Ibid: 31). Likartade slutsatser framhålls i den tidigare refererade arbetsplatsstudien av Schierup & Paulson (1994).

Arbetsmarknadens parter

På central nivå har både arbetsgivarparter och fackliga organisationer under senare år uttalat att de vill motverka etnisk diskriminering. Samtidigt finns få analyser av hur arbetsmarknadens parter i vardagen bidrar till att uppfylla dessa ambitioner. En studie som tagit upp detta ämne är *Den nya svenska arbetarklassen*, av Anders Neergaard och Diana Mulinari (2004). Som underlag för studien

har författarna intervjuat 27 personer, de flesta aktiva i FAI (Fackligt Aktiva Invandrare, en sammanslutning för fackligt aktiva invandrare inom LO-, TCO- och SACO-förbund). Vidare har författarna granskat en rad utredningar och policyskrifter från LO samt hur LO-tidningen behandlar frågorna om integration och etnisk diskriminering. Författarna menar att kritiken av den etniska diskrimineringen inte har särskilt stor prioritet inom LO:

Invandrare är ett hot som måste hanteras, vilket på många sätt utgör en av drivkrafterna för hur LO tar sig an frågan om 'integration' medan frågan om diskriminering och rasism framstår som mindre viktiga i det här perspektivet. (Neergaard & Mulinari, 2004: 123)

Och när frågan om etnisk diskriminering väl ställs dras alltför sällan några politiska slutsatser:

I generella diskussioner om invandrades arbetslöshet påpekas frågan om diskriminering som en betydande förklaring. Trots detta finns det mycket lite diskussion om varför och hur. Så länge diskriminering diskuteras på ett allmänt och generellt plan och utan kopplingar till varför diskriminering finns och vad det finns för strategier att bekämpa diskriminering, så verkar det inte innebära något problem. Det är när det närmar sig konkreta fall eller mer känsliga frågor om politiska eller fackliga åtgärder för att minska det som artiklarna tystnar. (Ibid: 143)

Ännu hårdare är författarnas kritik av LO-tidningens behandling av frågorna. De menar att tidningen framför allt tar upp invandrare som ett "hot" och att problemen därmed läggs hos invandrarna själva:

Här frammanas en bild av arbetslösa, marginaliserade invandrare som ett hot mot arbetarklassen och speciellt arbetarrörelsen genom att de kan tänkas arbeta i en gråzon eller rent av svart och ta jobb som ligger under kollektivavtal. (Ibid: 145)

Och:

Den bild som växer fram är av ett modernt samhälle med 'svenskar', där det visserligen finns skönhetsfläckar i jämställdheten men där den samtidigt är en hegemonisk norm som inte är ifrågasatt av 'svenska' män. Parallellt till denna värld finns ett samhälle av invandrare. Här dominerar patriarkala värderingar med förtryckta kvinnor och förtryckande män och svenskhet står för befrielse, modernisering och jämställdhet. (Ibid: 147)

Enligt Neergaard och Mulinari anser flera av de intervjuade att de fackliga organisationerna inte på ett tillräckligt sätt engagerat sig mot rasismen. Men få vågar, enligt författarna, fullfölja kritiken:

Intressant att notera är att facket konsekvent beskylls för att förneka rasismen men däremot inte för att vara rasistiskt. Informanterna gör få kopplingar mellan sin kritik av facket och identifikationen av fackligt förtroendevalda som bärare av rasismen. Kritiken mot facket riktas mot dess mekanismer för exkludering och mot fackets motstånd mot att konfrontera detta. (Ibid: 227)

Författarna noterar att informanterna är ytterst försiktiga med att använda begreppet rasism i fackliga sammanhang.

Ytterligare en faktor som kan bidra till att dölja och osynliggöra den etniska diskrimineringen är att de drabbade personerna kan uppleva skam och underordning. Det finns flera tecken på att detta kan leda till att man föredrar att vara tyst. I linje med detta hävdar Paulina de los Reyes (1997) i sin studie av medlemmar inom TCO-förbund att invandrare sällan talar om sina egna erfarenheter av diskriminering eftersom de kopplar ett erkännande av den diskriminering de utsatts för till känslor av skam, individuellt misslyckande och rädsla för stigmatisering.

Neergaard och Mulinari ställer till sist den provocerande frågan om det kanske rent av är så att "den vita arbetarklassen" har något att vinna på etnisk diskriminering. De återger den brittiska forskaren Paul Gilroys teorier för att underbygga sin tes:

Enligt Gilroy är den 'vita' brittiska arbetarklassens relativt sett bättre socioekonomiska position, i jämförelse med den rasifierade fraktionen av den brittiska arbetarklassen, en god illustration på hur 'vita' arbetare drar fördel av rasistiska exkluderande praktiker. 'Vita' arbetare tjänar på de rasifierade gruppernas underordnade position inom den etniskt segmenterade arbetsmarknaden. En sådan analys har lett en rad svarta intellektuella till att ifrågasätta arbetarklassen som historiskt subjekt. (Ibid: 67)

Under de senaste decennierna har många invandrare uteslutits från arbetsmarknaden, därför refereras ofta till arbetskraftsinvandringens period, som en gyllene era då alla invandrare fick arbete. Det finns dock skäl att ifrågasätta denna skönmålning. Omfattningen av arbetskraftsinvandringen styrdes på den tiden i hög grad av LO. Samtidigt hänvisades de invandrade till de mest lågkvalificerade arbetena, trots att de ofta var kvalificerade yrkesarbetare. Under denna period av arbetskraftsbrist användes följaktligen den invand-

rade arbetskraften till de mest monotona och lägst betalda arbetsuppgifterna, medan de svenskfödda arbetarna gavs större möjlighet till karriär, avancerade arbetsuppgifter och löneutveckling. Därtill finns en tydlig könsaspekt såtillvida att invandrade kvinnor oftare blev inlåsta i monotona och lågbetalda arbeten än invandrade män. För studier som bekräftar denna bild se bland annat Schierup & Paulson (1994) Ålund (1985) och Knocke (1986).

Det finns emellertid också fackliga organisationer som insett att etnisk diskriminering betyder att anställda ställs mot anställda och att detta försvagar det fackliga arbetet. Ett exempel på en sådan insikt uttrycks i Industrifackets skrift *Ingen diskriminering och rasism på vår arbetsplats!* (2005):

Rasism är ett hot mot demokratin och tanken att alla människor har samma värde. Men rasismen bidrar också till att spela ut arbetare mot varandra. I stället för att agera tillsammans gentemot makthavare i näringsliv försöker man få arbetare att bekämpa varandra och låta sig delas upp utifrån hudfärg eller religiös tillhörighet. Rasismen är därför också ett hot mot facklig enighet. (Industrifacket, 2005:4)

För en utveckling av detta resonemang, se de brittiska forskarna Hartmann & Husband (1974:206-207).

I LO-skriften *Andelen medlemmar i facket med utländsk bakgrund*, av Sven Nelander och Ingela Goding (2004), finns en uppdaterad genomgång av andelen personer födda utanför Sverige bland medlemmarna inom olika LO-förbund och på arbetsmarknaden i stort (uppdelade på födda i övriga Norden, övriga Europa, övriga världen, dessutom finns kategorierna "Två utlandsfödda föräldrar" och "En utlandsfödd förälder"). Det statistiska underlaget till studien är en bearbetning av SCB:s arbetskraftsundersökning (AKU). Siffrorna i studien visar att var sjunde medlem inom LO – 14 procent – är född utomlands. Tre procent av LO-medlemmarna är födda i andra nordiska länder, medan 11 procent är födda utanför Norden. Om man därutöver lägger till dem som har minst någon förälder som är född utomlands kommer man upp till att sammanlagt 23 procent av LO:s medlemmar har "utländsk bakgrund", det uttryck som används i studien. Studien påvisar också den successiva förändring som skett:

Under de senaste fyra åren - perioden första kvartalet 2000 till första kvartalet 2004 - har andelen medlemmar i LO som är födda utomlands ökat från 12 till 14 procent och andelen med utländsk bakgrund från 19 till 23 procent. (Nelander & Goding, 2004: 2)

Sammantaget på den svenska arbetsmarknaden finns enligt SCB (2002) 447 000 personer i arbetsför ålder som är födda utomlands och 357 000 som själva är födda i Sverige men har minst en förälder som är född utomlands. Skillnaden mellan andelen organiserade i de tre stora fackliga centralorganisationerna är emellertid stor. Medan 14 procent av LO:s medlemmar är födda utomlands är endast 8 procent av TCO:s och 9 procent av SACO:s medlemmar födda utanför Sverige. En slutsats som inte dras i studien, men som följer av detta, är att personer på svensk arbetsmarknad födda utanför Sverige i genomsnitt har lägre inkomst än personer födda i Sverige (eftersom inkomsterna i genomsnitt är lägre inom LO). Så är fallet trots att personerna födda utanför Sverige har en lika hög utbildningsnivå som personer födda i Sverige. För en genomgång av invandrades utbildningsnivå se dessutom Integrationsverkets *Rapport Integration 2003* (2004c), avsnittet *Kompetenslöseri*.

Av studien framgår också en annan intressant skillnad. När det gäller personer födda i övriga Norden är andelen fackliga medlemmar ungefär lika stor i de tre centralorganisationerna, i samtliga är omkring 3 procent av medlemmarna födda i övriga Norden. Den stora skillnaden finns i stället när det gäller andelen medlemmar födda utanför Norden (i Europa och resten av världen). Inom LO är 11 procent av medlemmarna födda utanför Norden; motsvarande siffror är 5 procent för TCO och 6 procent för SACO.

LO-studien visar inga större skillnader när det gäller andelen kvinnor och män bland dem med utländsk bakgrund. Bland LO-medlemmarna finns sålunda lika många kvinnor som män bland dem som är födda i övriga Europa och i övriga världen. Endast när det gäller födda i övriga Norden finns en svag könsskillnad; av dessa är en majoritet kvinnor.

Däremot finns mycket stora variationer mellan olika LO-förbund, både när det gäller andelen medlemmar födda utomlands och andelen medlemmar med utländsk bakgrund:

Den högsta andelen utlandsfödda finns inom Fastighets (36 procent) och Hotell- och Restaurang (34 procent). Väsentligt över LO-genomsnittet på 14 procent ligger även Livs på 22 procent och Industrifacket på 21 procent. (Ibid:4)

Några slutsatser, som inte nämns i LO-studien, är möjliga att dra från statistiken. Den troliga förklaringen till den höga andelen medlemmar födda utanför Sverige inom Fastighets är att det för-

bundet organiserar städpersonal, en yrkesgrupp där andelen utlandsfödda är väldokumenterat hög.

Av de två LO-förbund som organiserar offentliganställda hamnar Kommunal på en andel medlemmar födda utanför Sverige som i stort sett ligger i paritet med hela LO-kollektivet. 15 procent av Kommunala medlemmar är födda utomlands, jämfört med 14 procent för hela LO. Däremot är andelen utlandsfödda inom SEKO, det vill säga med en statlig anställning, betydligt lägre än genomsnittet, endast 7 procent. De statistiska uppgifterna speglar det förhållandet att det även inom LO finns en snedfördelning mellan medlemmar födda i Sverige respektive utomlands. Andelen utlandsfödda, och i synnerhet andelen födda utanför Europa, är kraftigt överrepresenterad inom förbund med en stark låglöneprofil, som Fastighets och Hotell- och Restaurang, medan andelen utlandsfödda är betydligt lägre inom förbund där lönen i genomsnitt är högre och där löneskillnaderna mellan olika medlemmar är mindre, som Pappers, Byggnads och Elektrikerna.

Av LO:s rapport *Integration 2004* (2004) framgår att den fackliga organisationsnivån är aningen lägre bland invandrare jämfört med svenskfödda. Vidare framgår att av LO:s medlemmar som är födda i Sverige har 9 procent av kvinnorna och 15 procent av männen fackliga förtroendeuppdrag. LO:s rapport visar samtidigt att klart fler invandrare än svenskfödda kan tänka sig att åta sig ett fackligt uppdrag. Andelen fackliga uppdrag bland invandrare borde därför vara högre. Enligt rapporten anser också fler invandrare än svenskfödda att ”facket bör ha mer att säga till om”.

Däremot existerar inga uppgifter om hur stor andel av företrädarna i LO:s och LO-förbundets styrelser som är svenskfödda respektive invandrare, inte heller finns någon sådan statistik för kongressombuden. Det kan tyckas att detta är en brist i LO:s statistik. En avgörande indikator på fackligt inflytande är hur sammansättningen av de organ som har makten över organisationen ser ut. Från LO:s sida finns dock en medveten policy att inte ta fram en sådana statistiska uppgifter. Skälet är att uppdelningar på svenskfödda respektive invandrare inte ska kunna användas för att urskilja enskilda individer; därför finns bara statistik för större grupper, som den totala gruppen medlemmar eller förtroendevalda⁵.

I jämförelse med andra institutioner så är förtroendet, enligt SOM⁶-undersökningarna⁷, för ”De fackliga organisationerna”

⁵ Uppgifterna kommer från en telefonintervju med Sven Nelander, LO, den 9/2 2005.

⁶ Samhälle, Opinion, Massmedia. En institution vid Göteborgs universitet

tämligen lågt. Ingen markant skillnad finns mellan män och kvinnor. Lägst förtroende för facket har invandrare från Europa och personer med föräldrar från europeiska länder. Något motsägelsefullt så är förtroendet störst bland invandrare från utomeuropeiska länder och personer med föräldrar från utomeuropeiska länder. Inga generella tendenser finns över tid, men en intressant skillnad är att kvinnor från nordiska länder har högt förtroende, liksom utomeuropeiska män (bilaga 3, Antoni, 2005).

Vad skillnaderna beror på kan man bara spekulera i, men det är tänkbart att det höga förtroendet hos utomeuropeiska män har att göra med att facket trots allt erbjuder ett visst skydd mot arbetsgivarnas godtycke. Ett godtycke som kan drabba utomeuropeiska invandrare hårdare än andra.

6.4.5 Kedjeffekter

Rydgren (2004) pekar på hur strukturell diskriminering inom olika områden riskerar att förstärka varandra. När utlandsfödda personer diskrimineras inom utbildningssystemet kan utfallet bli sämre utbildningsnivå, vilket i sin tur försvårar inträdet på arbetsmarknaden. Vidare kan institutionella regler och informellt etablerade vardagsrutiner leda till att grupper där invandrare råkar vara överrepresenterade blir missgynnade:

However, the distributional differences of skills may in turn be the result of discrimination against migrants within other areas, such as in the school system (which we may call spillover discrimination), or by the fact that institutional rules and laws, as well as informally established ways of doing things, sometimes disfavour groups in which migrants happen to be over-represented (which is institutional discrimination). (ibid:707)

Det är i detta sammanhang intressant att notera begreppet ”spillover discrimination”, som pekar på det förhållandet att diskriminering inom ett system förstärker underordning och diskriminering inom andra system. Hur diskriminering i skolan kan förstärka svårigheter i arbetslivet visas också av Arai m.fl. (2000) samt även av Le Grand, (1999) och Le Grand och Szulkin (2002).

⁷ Vi vill dock påpeka att antalet personer i vissa grupper i denna undersökning är lågt. Därför har beräkningarna gjorts genom att slå ihop alla undersökningar mellan 1996-2004. Det kan uppfattas som tvivelaktigt att slå ihop resultat på detta sätt, men inga markanta skillnader över tid antyds i materialet. Det totala antalet tillfrågade uppgår då till 40 800 personer.

6.4.6 Egenföretagare

I Saeid Abbasians avhandling *Integration på egen hand - En studie av invandrade kvinnoföretagare i Sverige* (2003) analyseras de motiv som invandrare har haft för att starta egna företag. Avhandlingens empiriska grundmaterial består av intervjuer med 16 kvinnliga företagare i Storstockholm och med fem tjänstemän som arbetar som företagsrådgivare eller liknande. Abbasian visar att merparten av de intervjuade kvinnorna startade egna företag därför att de varit utestängda från arbetsmarknaden eller inlåsta i lågkvalificerade arbeten. I flera fall har företagandet sålunda tillkommit av ”nödtvång”:

Några av dem, t.ex. Eugenia och Gülay, startade eget trots att de var ointresserade av egenföretagande. Barnmorskan Eugenia sa att hon tvingades starta eget när hennes arbete privatiserades av landstinget. Hon och hennes kollegor hade alltså inget val. Tandläkaren Gülay tvingades att mot sin vilja starta eget p.g.a arbetslöshet under 1990-talet. Sjuksköterskan Sissi blev trött på korttidsanställningar och på att de arbeten som annonserades som fast anställning ändå inte visade sig vara det. /.../ Sammantaget kan sägas att kvinnorna startade eget i första hand som en följd av strukturella förhållanden på arbetsmarknaden och i andra hand p.g.a. sina personliga värderingar och attityder. (Abbasian, 2003: 127)

Samtidigt påpekar Abbasian att bara en av de intervjuade själva nämnde att det blivit utsatt för diskriminering som en förklaring till varför de startat eget. Även andra forskare har i studier betonat att många invandrare startar företag på grund av arbetslöshet, lågbetalda arbeten, dåliga arbetsvillkor, bristande karriärmöjligheter och diskriminering, se bland annat Najib (1999a, 1999b, 1999c), Klosterman (2000), Light & Bonacich (1988) och Light & Rosenstein (1995).

I Oscar Pripps studie *Företagande i minoritet- Om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje* (2001) analyseras vilket motstånd assyrier och syrianer har mött när de har etablerat sig som småföretagare i Södertälje. Pripp har intervjuat femton assyriska och syrianska företagare.

Enligt de intervjuade har ”svenska” företagare det lättare än invandrare att vinna omgivningens förtroende. I studien hävdar exempelvis en restaurangägare att södertäljebor med svenskt ursprung mer och mer börjat undvika invandrarägda restauranger.

Det är mycket svårare för mig än för en svensk kille att ta en gäst. Jag måste tänka på mer grejer, hur jag ska bete mig. Jag måste tänka på hur

jag ska ta emot den här mannen och hela tiden tänka på att inte göra något fel. (Pripp, 2001:87)

De intervjuade använder olika strategier för att vinna förtroende. Några framhåller minutiös toalettstädning för att motverka svenskarnas misstänksamhet. En liknande variant är att vinna förtroende genom att framställa sig just som hedervärd och klanderfri.

Språkets betydelse visar sig vara en laddad fråga. Ingen av de intervjuade påstod sig själva ha språksvårigheter:

En utbredd uppfattning var dock att de flesta svenskar var känsliga för språkliga misstag och avvikelser, till exempel en stark accent. (Ibid: 92)

Några av de intervjuade hänvisar till hur det var att arbeta i England och Frankrike, där den öppna rasismen var mer vanlig, men där det å andra sidan fanns en större förståelse för språkliga variationer. Språket styrde också hur de intervjuade företagen resonerade när de själva anställde personal. En av de intervjuade berättar att han bara anställde "säljare" som talade "felfritt". Flera av de intervjuade som ägde restauranger hade valt att enbart ha "svensk" personal.

Pripp sammanfattar:

Till deras strategier hörde att lyfta fram intresset för det svenska språket, de betonade också hur viktigt de ansåg det vara med hygien, samt att man skötte sin ekonomi och endast ägnade sig åt lagliga affärer. /.../ Man bemötte med andra ord en tillskriven, negativ annorlunda-het. De hinder som var svårast att påverka strategiskt var enligt de intervjuade bemötanden de fick på grund av att de talade en bruten svenska eller på grund av att de hade ett 'osvenskt' utseende. (Ibid: 172)

Pripp uppmärksammar också relationen mellan assyriska och syrianska företagare å den ena sidan och svenskfödda företagare å den andra. Inte sällan uppstod spänningar:

Svenska och finska hårfrisörer vittnade om ansträngda relationer till assyriska och syrianska frisörer. De menade att 'invandrarfrisörerna' tog underpriser och etablerade nya salonger trots att marknaden, enligt deras bedömning, var mättad. /.../ Då blev de assyriska och syrianska frisörerna 'de andra' i de svenska och finländska hårfrisörernas ögon. (Ibid: 175)

Enligt Pripp behöver kategoriseringar av människor utifrån ursprung, kön eller ålder i sig inte vara problematiska. Problemet

uppstår när kategoriseringen länkas till social över- och underordning.

Även i studien *Invandrare och arbete - Åtta rapporter om hinder och möjligheter för invandrare att få arbete* (1997), utgiven av SIV, behandlas invandrades och utlandsföddas möjlighet att starta egna företag. En huvudpoäng i studien är att invandrare/utlandsfödda möter ”strukturella” hinder i mötet med svenska myndigheter och det rådande regelverket:

I dag finns vissa strukturella hinder som vi föreslås bör förändras, bland annat bidragssystem och lånesystem uppbyggt utifrån att individen tidigare haft lönearbete. Vi föreslår till exempel att starta eget-bidraget förändras så att grundtryggheten garanteras oavsett vilken försörjning man haft tidigare... (SIV, 1997:39)

För liknande slutsatser om etnisk diskriminering se Hult & Lindblom (1989), Mattsson (1996), Najib (1992, 1999a, 1999b, 1999c) och Nordlund (1999).

Två offentliga utredningar har särskilt behandlat villkoren för invandrare som startar företag i Sverige. Den huvudsakliga utgångspunkten är dock att Sverige förlorar ekonomiskt på att inte bättre underlätta för invandrarföretagare. I *På väg mot egenföretagande - Bilaga till Invandrapolitiska kommitténs slutbetänkande* (SOU 1996:55) diskuteras vilka hinder som invandrare som startar företag möter. Tonvikten läggs på ”interna” hinder såsom ”bristande kunskaper i svenska språket, dåliga kunskaper om det svenska samhället, otillräcklig utbildning och brist på självförtroende” (s. 41). Särskilt det sistnämnda påståendet är ganska häpnadsväckande, eftersom det inte presenteras några som helst belägg för att invandrare i allmänhet skulle ha sämre ”självförtroende” än personer födda i Sverige. Utredningen redovisar också några av de vanligaste externa svårigheterna som möter invandrare i deras egenföretagande:

Invandrare möter i allmänhet i sitt företagande flera hinder som är unika för dem, t.ex. vid kapitalanskaffning och rådgivningsverksamhet. Många invandrarföretagare har svårt att låna pengar till förmånliga räntor, t.ex. via affärsbanker och kreditinstitut, delvis på grund av brist på information och okunskap om den svenska kreditmarknaden, men också på grund av negativ särbehandling. Sådana barriärer antas även förekomma inom andra områden än kreditmarknaden, t.ex. när det gäller konsult- och rådgivningsverksamhet. (SOU 1996:55, s. 33)

Indirekt pekar utredningen på diskriminerande hinder och barriärer, bl.a. negativ särbehandling på kreditmarknaden, men endast i en mening talar man explicit om diskriminering:

Bland de yttre hindren ingår inte bara hur företagarna själva ser på problem som hindrar utvecklingen av deras verksamhet utan också de olika småföretagsaktörers och myndigheters (externa aktörers) syn på invandrarföretagens utvecklingsvillkor. Det är heller inte ovanligt att invandrare utsätts för diskriminering från allmänheten, leverantörer, kreditinstitutioner och andra marknadsaktörer. (Ibid: 41)

En skrift av ett helt annat slag är debattboken *Skattmasens manifest* (2004), av Mikael Wokander som under 27 år arbetat på Skatteverket som taxeringsrevisor, sektionschef och specialist på rättsenheten. En av huvudteserna i boken är att Skatteverket och tjänstemän inom myndigheten diskriminerar invandrare. I synnerhet, menar Wokander, att diskrimineringen riktar sig mot invandrare som driver egna företag. Wokander talar om ”punktmarkering” av invandrare och att flera projekt bedrivits där ”uddan” varit riktad mot invandrare.

6.4.7 Det är alltid någon annans fel att diskriminering förekommer

Det finns belägg för att en viss form av etnisk diskriminering orsakas av och legitimeras av föreställningar om att andra människor har en fördomsfull inställning. De studier som ILO låtit genomföra i ett antal EU-länder och den undersökning med situation testing som DN genomfört visar att etnisk diskriminering, åtminstone i ett första skede vid urvalet av vilka som väljs till anställningsintervju, är vanligast inom serviceyrken där det finns en relation mellan arbetsgivare och kund. Ett troligt motiv för att arbetsgivaren diskriminerar är att han/hon tror att kunderna har föreställningar som i sin tur är etniskt diskriminerande.

Liknande mönster kan finnas på arbetsförmedlingar. En arbetsförmedlare som inte vidareförmedlar arbetssökande till en arbetsgivare som hyser etniskt grundade fördomar blir i sig en del av en diskriminerande struktur. Det kan också gälla arbetsgivare som ställer orimligt höga krav på den arbetssökande för att han eller hon ska rekommenderas att söka ett specifikt jobb, exempelvis icke-relevanta krav på perfekt svenska. Även det kan bli en del av den etniska diskrimineringen. Anders Neergaard har i sitt bidrag

Arbetsmarknadens mönster, i antologin *Det slutna folkhemmet* (2002) uppmärksammat detta utifrån intervjuer med arbetsgivare. Han hävdar att arbetsförmedlarna underordnar sig inför de krav som arbetsgivarna ställer på arbetskraften. Det i sin tur påverkar relationen mellan arbetsförmedlarna och de arbetssökande. Arbetsförmedlarnas praktik blir därmed styrd av deras upplevda tvång att tillgodose arbetsgivarnas krav.

Liknande resultat framkom i Svenska dagbladets (visserligen systematiska) rundringning till arbetsförmedlingar där 14 av 24 arbetsförmedlingar var beredda att sortera bort invandrare (SVD 1996-01-07)

I studien *Röster om mångfald* (2001) har Refik Sener intervjuat tolv arbetsledare, personalhandläggare och arbetsförmedlare i Stockholmsområdet. De intervjuade anser genomgående att etnisk diskriminering är ett stort problem på arbetsmarknaden. Samtidigt hävdar de att den direkta diskrimineringen ofta ersatts av en indirekt diskriminering som just bygger på att arbetsgivarna anser sig vara icke-diskriminerande men enligt dem själva tvingas ta hänsyn till en fördomsfull omgivning när urvalet ska göras för anställningar. Sener konstaterar:

I enskilda samtal med arbetsförmedlarna tar arbetsgivarna numera öppet avstånd från etnisk diskriminering men hänvisar till 'grabbarna på golvet' eller till 'kundernas reaktion', när de motiverar ett avslag till en meriterande sökande med utländsk bakgrund. Även en del irrelevanta språkrav som 'felfri svenska', 'flytande svenska' och krav på 'svensk social kompetens' används i vissa fall i diskriminerande syfte. (Sener, 2001:126)

Ett likartat fenomen, skildrat i flera studier, är att skylla diskrimineringen på dem som drabbas. Sådana föreställningar dissekeras bland annat i artikeln *Employers and anti-Discrimination Measures in Europe: Good Practice and Bad Faith*, av John Wrench (1999):

Blaming the victim is very common in public discourse and in the literature on the origins of racism. Discriminatory practises are often rationalised or legitimated by the perpetrators, and a common device is to explain it away in terms of character of those who are discriminated against. There are different versions of 'blaming' the victim' syndrome. One is to see the major problem to lie within a lack of education, qualifications, language or experience on the part of migrant workers. The other is to emphasise the factor of 'cultural difference' to explain patterns of inequality. (Wrench, 1999:236)

I en enkätstudie som undersöker svenskars uppfattning om diskriminering (TCO, 2004) framkommer följande resultat:

- 60 procent tror att det förekommer etnisk diskriminering i arbetslivet
- 53 procent tror att orsaken är motvilja mot annan etnisk bakgrund
- 49 procent tror att orsaken är främlingsfientlighet

Värt att notera är att TCO valt att separera *motvilja mot annan etnisk bakgrund* från *främlingsfientlighet*. Det är högst tvivelaktigt om det utgör någon skillnad. För en diskussion om förskönande omskrivningar, se de los Reyes och Molina (2002).

6.5 Metodproblem eller fel utgångspunkt?

Vi kan konstatera att den forskning som bedrivits i Sverige för att undersöka förekomsten av etnisk diskriminering i princip har följt fem olika vägar: (a) statistiska analyser, till exempel över skillnaderna i arbetsmarknadssituationen för utlandsfödda jämfört med svenskfödda, (b) kvalitativ forskning, exempelvis intervjustudier eller fältarbete i form av deltagande observation och analyser av text och tal, (c) individuella fallstudier, så kallad "offerrapportering", invandrares egna erfarenheter av diskriminering, (d) attitydstudier, exempelvis, majoritetsbefolkningens inställning till invandrare och invandring samt till rasistiska och främlingsfientliga påståenden, (e) korrelationsstudier, där resultaten från statistik och resultat från attitydstudier jämförs.

6.5.1 Olika förklaringsvärde

Den forskning som hittills bedrivits om invandrares situation på arbetsmarknaden och i arbetslivet har främst varit kvantitativt inriktad och främst beskrivit skillnader på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Denna forskning har sällan haft teorier om (strukturell) diskriminering som utgångspunkt, utan snarare betraktat diskriminering som en möjlig restpost. Man har menat att det finns metodologiska svårigheter med att empiriskt belägga diskriminering. Det betyder att "det som blir över" när andra faktorer som kan förklara arbetsmarknadssituation i bästa fall har tolkats som utslag

av diskriminering, men alltför ofta som utslag av ”kulturella egenskaper” eller brister i form av utbildning, språk etc.

Det är upplysande att jämföra de vetenskapliga belägg som forskare presenterar för att påvisa etnisk diskriminering i arbetslivet jämfört med de belägg som presenteras för att påvisa diskriminering av kvinnor i arbetslivet. När det gäller etnisk diskriminering anses det ofta inte räcka med att påvisa oförklarade skillnader vid inträdet till arbetslivet etc. mellan svenskfödda och utlandsfödda. Ofta ställs krav på att själva diskrimineringsprocessen också ska blottläggas. Huvuddelen av den forskning som slår fast att diskriminering förekommer mot kvinnor bygger dock uteslutande på att påvisa att kvinnor oftare blir utestängda från attraktiva arbeten, att kvinnor i genomsnitt får lägre lön etc., det vill säga, i det ena fallet (etnicitet) kritiserar en form av bevisföring, som i andra fall godtas (när det gäller kön). Ett typiskt citat som beskriver ansatsen inom genusforskningen – och där beläggen för könsdiskriminering består i skillnader i utfallet för kvinnor respektive män – återfinns i studien *Det ordnar sig. Teorier om organisation och kön*, av Anna Wahl med flera (2001):

Ett mönster som framkom /.../ var att majoriteten av kvinnorna, i relation till sin partner, var underordnade i arbetslivets hierarki. Andelen kvinnor med makar som hade en ledande position var större än andelen kvinnor som själva hade en ledande position. /.../ Trots att de utbildningsmässigt i relation till många andra kvinnor och män var högt värderade och hade hög status i arbetslivet, såg deras hemsituation inte annorlunda ut än för andra grupper av kvinnor. (Wahl mfl, 2001: 89)

Medan strukturell diskriminering på grund av kön godtas som förklaring för kvinnors underordning på arbetsmarknaden, förklaras den underordning som utrikes födda kvinnor och män och deras barns generation, av påstådda brister hos dem själva och inte av samhälleliga processer av över- och underordning. Det är också påfallande att terminologin för att beskriva könsdiskriminering ofta skiljer sig från de uttryck som används för att beskriva etnisk diskriminering. Ett centralt begreppspar i samhälleliga teorier om kön är makt kontra maktlöshet, däremot är det betydligt mer ovanligt att diskriminering utifrån etnicitet beskrivs i termer av makt och maktlöshet. Det underförstådda budskapet har varit att invandrare och deras sämre situation på arbetsmarknaden beror på brister och egenskaper hos dem själva och inte på ojämlika maktförhållanden.

Sällan har denna kvantitativa forskning refererat till den teoretiska eller kvalitativa forskningens mer djuplodande förklaringar om över- och underordning och en (svensk) normativ indelning av människor i 'vi' och 'dom'. Tyvärr har dessa utgångspunkter gjort att det gått trögt med kunskapsinhämtningen. Få svar har kunnat ges på frågan hur och varför arbetsmarknaden och arbetslivet ser ut som det gör. Detta har också gjort att underlaget för att skapa medvetenhet om den strukturella diskrimineringens utbredning och för att formulera åtgärder har varit tunt.

Det är dock positivt att allt fler forskare på senare år har börjat teoretisera och analysera (främst med kvalitativa metoder) frågor om ojämlika maktförhållanden mellan majoritet och minoritet som förklaring till marginalisering, exkludering och diskriminering (de los Reyes, 2001; de los Reyes, Molina & Mulinari, 2002).

6.5.2 Situation testing

Forskning som undersöker diskriminering i direkta "verklighetsliknande" situationer kan ha en stor betydelse för att övertyga den allmänna opinionen om att diskriminering förekommer. Därför skulle metoden situation testing – där likvärdiga sökande, men med olika "etnisk bakgrund", söker samma jobb – vara ett värdefullt komplement i dagens forskning.

Anslagsbeviljande instanser har, med hänvisning till snäva tolkningar av forskningsetiska principer, i praktiken länge förbjudit användning av situation testing som forskningsmetod i Sverige.

ILO (International Labour Organisation) har inom EU-området initierat flera studier med hjälp av situation testing. Testerna har utförts i tre steg: (1) telefonsamtal till arbetsgivaren (där vissa blir avförda direkt, exempelvis med motiveringen att jobbet redan är tillsatt) (2) de sökande får möjlighet att presentera sina meriter (då vissa får svaret att arbetsgivaren söker personer med andra kvalifikationer, andra blir kallade till intervju) och (3) anställningsintervjuer (då vissa erbjuds en anställning). ILO har erbjudit svenska universitet att delta i undersökningarna, men från svensk sida har svaret hittills blivit nej, både från Socialvetenskapliga forskningsrådet och från regeringen. I praktiken har det alltså varit förbjudet att genomföra undersökningar med en metod som gör att förekomsten av diskriminering vid rekrytering är svårt att förneka. För mer

information om det svenska avböjandet se Integrationsverket (2004a).

Dock har regeringen under våren 2005 gett Integrationsverket i uppdrag att undersöka möjligheterna att genomföra en studie om förekomsten av etnisk och religiös diskriminering på den svenska arbetsmarknaden med hjälp av metoden situation testing. Integrationsverket har inlett ett samarbete med ILO och en rapport kommer att publiceras under hösten 2006.

I ILO-studien *Documenting discrimination against migrant workers in the labour market. A comparative study of four European countries*, av Roger Zegers de Beijl (2000) redovisas de centrala resultaten för ett antal EU-länder. Sammantaget visar ILO-studien att vart tredje jobb var ”stängt” för utlandsfödda/minoriteter. Endast i detaljer fanns skillnader mellan de olika länderna.

Resultaten från undersökningarna i flera länder tyder på att den etniska diskrimineringen var störst inom servicesektorn:

As far as the different sectors of the labour market are concerned, the occurrence of discrimination was most widespread in the hotel and catering branch of the service sector, followed by, in declining order, industry and the remainder of the service sector. (bid: 87)

Sammantaget påvisade ILO-undersökningarna en omfattande etnisk diskriminering på flera nivåer i de undersökta länderna: (a) Invandrare och etniska minoriteter blev avvisade redan när de sökte arbeten. (b) De som kom med i ansökningsproceduren blev diskriminerade; av invandrarna krävdes större kvalifikationer än av andra för att få jobben.

Enligt de studier som initierades av ILO var diskriminering vanligare inom sektorer där det finns en direkt kontakt med kunder eller klienter. Studierna ger inget svar på varför dessa skillnader i omfattning av diskriminering existerar. En förklaring skulle kunna vara att ägare till butiker och restauranger tror – välgrundat eller inte – att vissa av deras presumtiva kunder har rasistiska åsikter och skulle stötas bort ifall de anställer alltför många personer som uppfattas som invandrare. En mindre smickrande tolkning är att företagarna skyller på kunderna för att dölja sin egen rasism. Stämmer denna bild finns skäl att frukta en ökad etnisk diskriminering i arbetslivet. Successivt sker nämligen en omstrukturering av näringslivet, så att servicejobben ökar på bekostnad av industrijobben. Även ILO påtalar att denna förändring av näringslivsstrukturen kan komma att skapa en ökad etnisk diskriminering.

I Sverige har metoden situation testing (enligt ILO:s kriterier) hittills bara använts en gång. Det var Dagens Nyheter som under 2004 anställde fyra studenter som uppgav likvärdiga meriter och sökte jobb. Det som skulle undersökas var diskriminering av unga män med arabiska och muslimska namn.

Studenterna ringde och sökte 371 jobb. I 36 fall valdes testpersonerna med utländsk bakgrund bort. I fem fall valdes de etniska svenskarna bort, medan testpersonerna med utländsk bakgrund uppmanades av arbetsgivarna att söka jobben. Dessa fall räknades bort, i enlighet med ILO:s metod. I 13 procent av fallen uppmanades de etniska svenskarna att söka jobben, medan de sökande med utländsk bakgrund inte fick samma uppmaning, trots att de hade samma formella meriter. Skillnaderna mellan olika branscher var dock stor. Inom skolan var diskrimineringen 2 procent, men inom restaurang 22 procent. Precis som i fallet med ILO-undersökningarna visade sig omfattningen av diskrimineringen vara störst inom servicenäringen. DN genomförde dock bara det första steget av undersökningen, nämligen att ringa och fråga om det var idé att skicka in en ansökan om jobbet. Det är möjligt att utfallet blivit ett annat om tidningen drivit undersökningen vidare till nästa steg och låtit testpersonerna delta i anställningsintervjuer för att se vilka som blev erbjudna ett arbete. Det kan exempelvis vara så att utfallet för skolan beror på att det formella regelverket försvårar att personer utestängs från anställningsintervjuer på grund av utländsk bakgrund. Det är däremot mer osäkert om regelverket förhindrar att etnisk diskriminering förekommer när personerna ska väljas ut för anställning. Detta ger dock DN-undersökningen inte något svar på.

DN gjorde en extrapolering (det vill säga man drog ut resultaten med hjälp av andra undersökningar) utifrån resultaten i de fem ILO-studierna som genomförts. Enligt resultaten i ILOs undersökningar tillkommer omkring 60 procent av diskriminering i processens senare steg. Vart femte jobb i Sverige skulle alltså vara stängt för en person med utländsk bakgrund, om diskrimineringen under hela anställningsproceduren skulle studeras.

Ett intressant resultat av DN:s undersökning är att arbetsgivare med utländsk bakgrund var lika benägna att diskriminera som arbetsgivare med svensk bakgrund. Detta kan tolkas som att normen om vem som är önskvärd och "mest anställningsbar" är mycket utbredd. När det gäller restauranger fanns också en annan

skillnad. Restauranger i områden där man kan förvänta sig en relativt rik kundkrets diskriminerade oftare än andra.⁸

När DN ringde och frågade varför de hade avvisat personer med utländsk bakgrund förklarades det med hänvisning till olika tillfälligheter, t.ex. att personerna råkat ringa vid ett olämpligt tillfälle etc.

6.6 Slutsatser

Mycket av forskningen om de utrikes föddas svårigheter att komma in på arbetsmarknaden och generellt sämre arbetsmarknadssituation har varit inriktad på att studera de arbetssökande. Man har utgått från egenskaper som anses avvika från svenska normer bl.a. med avseende på religiösa sedvänjor, patriarkal kvinnoyn, auktoritär syn på ledarskap och ”kulturella egenskaper”. Andra utgångspunkter har varit brister i svenskkunskaper, utbildning, ’svenskt’ humankapital, avsaknad av social kompetens och okunskap om ’svenska koder’, en uppsättning av brister som ingått i det som Mattsson (2001) sammanfattat i begreppet ’kompetensbrist-diskursen’.

De antaganden och hypoteser forskningen har utgått ifrån har dels bestått av att de utlandsfödda har för lite av de egenskaper som behövs för att komma in på arbetsmarknaden, dels att de har för mycket av andra, ofta kulturellt definierade, egenskaper. I dag finns emellertid ett samlat forskningsresultat som visar att denna typ av antaganden oftast bygger på felaktiga och icke verifierade grunder. Det har kunnat beläggas att de varken kan förklara de skillnader som finns när det gäller möjligheten att komma in på arbetsmarknaden eller skillnader i villkor för dem som fått ett arbete.

Den samlade översikten av forskningen på detta område visar att resultaten av undersökningar med olika syften, utgångspunkter och metoder i viss utsträckning stödjer varandra, medan de i andra fall kunnat korrigeras och avfärdas förklaringar som utgått från egenskaper eller brister hos de etniska grupperna. Ett typiskt exempel är hänvisningar till brister i utbildning eller ’svenskt’ humankapital, som i empiriska studier inte visat sig hålla som förklaring för de invandrade gruppernas sämre arbetsmarknadsläge. Även betydelsen

⁸ Den som vill läsa DN:s artiklar i sin helhet rekommenderas: www.dn.se/utestangda DN:s studie finns vidare beskriven i konferensrapporten *Applying Situation Testing Methodology to Labour Market Discrimination*, Integrationsverket, konferensrapport, Stockholm den 14-15 oktober, 2004.

av vistelsetid som avgörande faktor har kunnat modifieras. Forskningen har genom att kontrollera för dessa och liknande faktorer kunnat peka ut den strukturella diskrimineringen som avgörande för exkluderingen vid inträdet till arbetsmarknaden och för invandrarers underordning i arbetslivet. Särskilt starka är beläggen för att invandrare födda i länderna utanför västvärlden oberoende av utbildning och vistelsetid i högre utsträckning än andra grupper drabbas av exkludering och diskriminering. Sammantaget visar forskningen att det finns en etnisk hierarki så att vissa grupper är mera 'andra' än andra 'andra'. Bland annat används namnet i detta sammanhang som en åtskiljande markör.

Flera av de refererade forskningsrapporterna och studierna visar vidare att etnisk diskriminering inom en sektor av samhället förstärker diskrimineringen och underordningen inom andra sektorer. Forskningsresultat pekar sålunda på att exkluderingen av invandrare från arbetsmarknaden förstärks av en etniskt grundad bostadssegregation och vice versa. Belägg finns också att invandrabarn får mindre uppmärksamhet i skolan, vilket riskerar att få en negativ inverkan på deras möjligheter i arbetslivet. Då det i samhället finns en uppdelning i 'vi' och 'De Andra' byggs det också in strukturer av över- och underordning från generation till generation.

Såväl arbetsgivare som fackliga organisationer har ett ansvar för att invandrare i arbetslivet blir delaktiga i karriärutveckling och inte inlåsta i lågkvalificerade och monotona arbeten. Den etniska delning av arbeten och arbetsuppgifter som råder i det svenska arbetslivet är sålunda ett misslyckande både för arbetsgivare och fackliga organisationer.

Det ser ut som att koncentrationen av personer med utländsk bakgrund i yrken med låg lön, särskilt i servicenäringen i Sverige, gör att trenden som finns i andra länder, t.ex. i USA, blir ännu tydligare i Sverige, där icke-vita människor (främst kvinnor) arbetar med att betjäna (hotell och restaurangpersonal, städare, barn- och äldreomsorg m.m.) "vita" människor.

Den strukturella diskrimineringen kan med utgångspunkt i denna översikt sammanfattas enligt följande. Invandrare på den svenska arbetsmarknaden:

- har en högre grad av arbetslöshet oberoende av konjunkturer
- har längre perioder av arbetslöshet
- förlorar oftare än svenskfödda sina arbeten vid lågkonjunktur
- har oftare än svenskfödda tillfälliga anställningar

- har en, trots likvärdiga utbildningsmässiga meriter, högre arbetslöshet och okvalificerade arbeten
- sorteras oftare ut tidigt i rekryteringsprocessen
- har en högre andel av arbetsrelaterade hälsoproblem beroende på monotona och slitsamma arbetsuppgifter och blir utsatta för än sämre arbetsmiljö än svenskfödda
- har mindre möjlighet än svenskfödda att hitta arbeten som motsvarar deras utbildningsnivå och utbildningsinriktning
- har lägre löner än svenskfödda och erbjuds mindre ofta internutbildning och karriärutvecklig
- har mycket mera sällan chefspositioner än svenskfödda
- har oftare än svenskfödda erfarenheter av diskriminering, trakasserier och hot.

6.6.1 Kunskapsluckor

Denna genomgång belyser behovet av ytterligare forskning. En stor del av den forskning som finns har hittills utgjorts av statistiska analyser av arbetsmarknadssituationen och dess förändringar samt invandrades möjligheter till inträde på arbetsmarknaden och plats i arbetslivet. Fler empiriska studier skulle behövas som studerar och analyserar invandrades villkor i arbetslivet och de faktorer som leder till inlåsning i monotona arbeten, som främjar eller hindrar löneutveckling och karriärmöjligheter, tillgång till personalutbildning etc. Det finns behov av kvalitativa studier som syftar till att beskriva diskrimineringens mekanismer och orsaker och särskilt den roll som s.k. gatekeepers spelar (ung. spärrvakter), men också studier som klarlägger den kvantitativa omfattningen av etnisk diskriminering genom exempelvis situation testing.

Det är också angeläget med socialhistorisk forskning av arbetslivsvillkoren för de arbetskraftsinvandrare som kom till Sverige på 1950, 60- och i början av 70-talen bl.a. för att lära av de misstag som redan då ledde till en etniskt delad arbetsmarknad. Det var de år då det fanns arbete åt alla. Men det var också då som många av dessa arbetskraftsinvandrare låstes in i ensidiga arbeten, som sedan ledde till höga ohälsotal.

Vi behöver veta mera om de strukturella hinder som försvårar för högutbildade invandrare att få arbeten som motsvarar deras utbildningsnivå. I synnerhet är det märkligt att en så positiv bild av arbetskraftsinvandring finns jämfört med den senare s.k. flyktinginvandring från mitten av 1970-talet och framåt. Det verkar inte

finnas några analyser över huruvida problemet med flyktinginvandring och arbetsmarknaden snarare var en fråga att dessa invandrare i hög grad hade med sig högre utbildningsnivåer, och därmed var konkurrenter för tjänstemännen. Och att tjänstemän jämfört med industriarbetare har andra och starkare verktyg för att hålla undan konkurrenter, dvs. att diskriminera. För exempel på studier som beskriver medarbetarnas inflytande i att upprätthålla den könsmässiga arbetsdelningen och därmed könsmaktsordningen, se Sundin (2002).

Det finns inte mycket forskning som belyser hur strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet drabbar kvinnor och män olika. Vi kan därför inte dra några långtgående slutsatser på basis av den redovisade kunskapen. Det finns dock inom serviceyrken en koncentration av personer med invandrarbakgrund, särskilt kvinnor. Detta är också en skillnad mellan svenskfödda kvinnor och män. Det är oroväckande att även länder med omfattande forskning också uppvisar brister i könsperspektiv.

En viktig uppgift för den framtida forskningen är därför att empiriskt undersöka de interagerande maktdimensionerna av över- och underordning på basis av kön, etnisk tillhörighet och klass för att analysera och klarlägga grunderna för segregering och diskriminering på arbetsmarknaden, i synnerhet studier som analyserar de invandrade kvinnornas situation.

Men framför allt är det angeläget med en perspektivförskjutning i forskningen som i stället för att studera egenskaper hos etniska grupper och individer granskar de strukturella, institutionella och organisatoriska villkoren på arbetsmarknaden och på arbetsplatserna.

Litteraturförteckning

- Abbasian, S. (2003) *Integration på egen hand: en studie av invandrade kvinnoföretagare i Sverige*, Kulturgeografiska Institutionen, Uppsala universitet
- Aguilar, R. & Gustafsson, B. (1994) *Immigrants in Sweden's labour market during the 1980s*, Scandinavian Journal of Social Welfare.
- Ahmed, A. (2003) *Vad säger ett efternamn? En experimentell studie av etnisk diskriminering*, Rapport Integration, Bilaga. Integrationsverket.
- Akhavan, S. & Bildt, C. (2004) *Arbetsvillkor, hälsa och sjukfrånvaro bland invandrade kvinnor*, Arbetslivsinstitutet.
- AMS (2003) *Att söka jobb och arbetskraft på www.ams.se. Om betydelsen av Arbetsförmedlingens internettjänster på arbetsmarknaden*. Ura 2003:6 Sammanfattning.
- Anställningsformer och arbetstider*, (2001), LO-rapport.
- Arai, M., Regner, H. & Schröder, L. (1999) *Är arbetsmarknaden öppen för alla?* Bilaga 6, Långtidsutredningen 2000. Fritzes.
- Arai, M., Schröder, L. & Vilhelmsson, R. (2000) *En svartvit arbetsmarknad: en ESO-rapport om vägen från skola till arbete*, Ds 2000:47.
- Aronsson G., Dallner M. & Gustafsson K. (2000) *Yrkes- och arbetsplatsinlåsning. En empirisk studie av omfattning och hälsokonsekvenser*, Arbete och Hälsa 2000:5, Arbetslivsinstitutet.
- Augustsson, G. (1996) *Etniska relationer i arbetslivet*, Sociologiska institutionen, Umeå Universitet.
- Behtoui, A. (2002) *Unequal Opportunities for Young People with Immigrant Backgrounds in the Swedish Labour Market*, Labour nr 18, Fondazione Giacomo Brodolini and Blackwell Publishing.
- Berggren, K. & Omarsson, A. (2001) *Rätt man på fel plats - en studie av arbetsmarknaden för utlandsfödda akademiker som invandrat under 1990-talet*, Arbetsmarknadsstyrelsen, Ura 2001:5.
- Berggren, K. (2000) *Arbetsmarknaden för utomnordiska medborgare*, Ura 2000:5, AMS utredningsenhet.
- Bergmark, Å. & Palme, J. (2003) "Welfare and the unemployment crisis: Sweden in the 1990s" I: *International Journal of Social Welfare*, 2003;12, pp.108-122.

- Bjärvall, K. (2001) *En gravad hund: det svenska språket i en mångkulturell vardag*. Carlssons
- Björklund, A. & Jäntti, M. (1997) "Intergenerational Income Mobility in Sweden Compared to the United States" i: *The American Economic Review*, Vol. 87, nr 5. s. 1009-1018.
- Bygren, M. (2001) *Career Outcomes in the Swedish Labour Market: Three Contextual Studies*, Swedish Institute for Social Research 51, Doctoral Dissertation.
- Calleman, C. (2003) *Invandrarna, skyddet för anställningen och diskrimineringslagstiftningen*. Uppsala: IFAU.
- Cohn, S. (2000) *Race, Gender, and Discrimination at Work*, Westview Press.
- de los Reyes, P & Molina, I (2002) "Kalla mörkret natt", i: *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. de los Reyes, P, Molina, I. & Mulinari, D, (red) (2002) Atlas.
- de los Reyes, P, Molina, I. & Mulinari, D, (red) (2002) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Atlas.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet*. Liber.
- de los Reyes, P. & Wingborg, M. (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige - En kunskapsöversikt*, Integrationsverkets rapportserie 2002:13.
- de los Reyes, P. (1997) *Invandrare och tjänstemän*, TCO.
- de los Reyes, P. (1998) *I skärningspunkten mellan genus och etnicitet. Ett ekonomiskt historiskt perspektiv på invandrarkvinnor i svenskt arbetsliv*. I *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, Årg. 4, nr. 1 1998.
- de los Reyes, P. (2001) *Mångfald och differentiering - Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Saltsa, Arbetslivsinstitutet, LO, TCO och SACO i samarbete.
- Dokumentation från forskarmöte med referensgruppen i utredningen om strukturell diskriminering*, (2004) Utredningen om strukturell diskriminering.
- Edin, P-A. & Åslund, O. (2001) *Invandrarna på 1990-talets arbetsmarknad*, ingår i: *Ofärd i välfärden*, SOU: 2001:54.
- Ekberg, J (2004) *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad - Skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer*. Bilaga till Rapport Integration 2003, Integrationsverket. Norrköping: Integrationsverket.

- Ekberg, J. & Hammarstedt, M. (2002) *20 år med arbetsmarknadsintegrering för invandrare*, ännu inte publicerad studie.
- Ekberg, J. & Rooth, D-O. (2000) *Arbetsmarknadspolitik för invandrare*. Rapport till Riksdagens revisorer. Working Paper no 6. Ekonomihögskolan. Växjö universitet.
- Ekberg, J. & Rooth, D-O. (2004) *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad – Skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer*, Rapport Integration 2003, Bilaga.
- Ekberg, J. (1994) *Economic progress of immigrants in Sweden from 1970 to 1990: a longitudinal study*, Scandinavian Journal of Social Welfare.
- Ekberg, J. (1997) *Hur är arbetsmarknaden för den andra generationens invandrare?*, Arbetsmarknad & Arbetsliv, nr 1/1997.
- EUMC, *Newsletter, issue 09. Jan* (2002).
- Franzén, E. & Johansson, L. (2004) *Föreställningar om praktik som åtgärd för invandrades integration och socialisation i arbetslivet*, IFAU-rapport, 2004:5.
- Fritzell, J. & Lundberg, O. (2000) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet: levnadsförhållanden under 1990-talet*. Rapport från Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Gustafsson, B. (1994) "The Degree and Pattern of Income Immobility in Sweden" i: *Review of Income and Wealth*, Vol. 40. nr 1, s. 67-86.
- Hartmann, P. & Husband, C. (1974) *Racism and the Mass Media: A study of the role of the Mass Media in the formation of white beliefs and attitudes in Britain*. London: Davis-Poynter Limited.
- Helgesson, L. (2000) *Högutbildad, men diskvalificerad - Några invandrades röster om den svenska arbetsmarknaden och vägen dit*, Umeå universitet, Gerum Kulturgeografi.
- Herlitz, G. (1989) *Kulturgrammatik*. Uppsala: Konsultförlaget.
- Herlitz, G. (1991) *Svenskar – hur vi är och varför*. Uppsala: Konsultförlaget.
- Hertzberg, F. (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Arbetslivsinstitutet
- Hjerm, M. (2002) *Ett förlorat 1990-tal. Invandrades situation på den svenska arbetsmarknaden under perioden 1990-1996*, Integrationsverkets Rapportserie 2002:06.

- Holgersson, C. (2003) *Rekrytering av företagsledare – En studie i homosocialitet*, Handelshögskolan i Stockholm.
- Hvitfelt, H. (1998) *Den muslimska faran – om mediebilderna av islam*. I Brune, Y. (red) *Mörk magi i vita medier*. Carlsson.
- Håkansson, K. (2001) *Språngbräda eller segmentering?*, IFAU-forskningsrapport.
- Höglund, S. (2002) *Invandrarna och arbetsmarknaden*. Ingår i antologin *Arbetslivet*, Hansen L. & Orban P. (red), Studentlitteratur.
- Höglund, S. (2002) *Kunskapsöversikt över svensk forskning om rekrytering, kvalifikationsvärdering och kompetenshantering 1990-2001, med inriktning mot forskning som kan belysa eventuell diskriminering*, ThemES Occasional papers and reprints on ethnic studies, CEUS, Dept of Ethnical Studies, Linköpings universitet.
- Ingen diskriminering och rasism på vår arbetsplats!*, (2005), Industriefacket (stencilupplaga, ska tryckas upp senare under 2005).
- Integration 2004*, (2004) studie från LO, sammanfattad i OH-bilder på Internet: www.lo.se. (Statistiken bygger på uppgifter från SCB.)
- Integrationsverket (2002) *Rapport Integration 2001*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2003) *Rapport Integration 2002*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2004a) *Applying Situation Testing Methodology to Labour Market Discrimination*, Integrationsverket, konferensrapport, Stockholm den 14-15 oktober.
- Integrationsverket, (2004b) *Den kommunala sektorn som förebild? Om mångfald i ord och siffror i 42 av Sveriges kommuner*, Integrationsverkets rapportserie 2004:5.
- Integrationsverket, (2004c) *Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Invandrare och arbete - *Åtta rapporter om hinder och möjligheter för invandrare att få arbete*. (1997) Statens Invandrarverk.
- Invandrare på den svenska arbetsmarknaden*. En delrapport från LO-projektet Ökad Sysselsättning, (1999), LO.
- Jonsson, A. & Wallethe, M. (2001) *Är utländska medborgare segmenterade mot atypiska arbeten?*, Arbetsmarknad och Arbetsliv, nr 3.
- Jönsson, A. & Rubinstein Reich, L. (2004) *Invandrade akademiker som lärare i den svenska skolan*, IFAU, Rapport 18.

- Klosterman, R. (2000) *Immigrant Entrepreneurship and the Institutional Context. A Theoretical Exploration*. Ingår i Rath, J (2000) (red), *Immigrant Businesses - The economic, political and social environment*.
- Knocke, W. & Hertzberg, F. (2000) *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*, Svartvitts Förlag.
- Knocke, W. (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack*. Arbetslivscentrum.
- Knocke, W. (1991) *Invandrade kvinnor – vad är ”problemet”?*, I Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 3.
- Knocke, W. (1993) *De invandrade kvinnornas arbetsmarknad. I Kvinnors arbetsmarknad. 1990-talet - återåtgets årtionde?*, Arbetsmarknadsdepartementet, Ds 1993:8.
- Knocke, W. (1999) *Arbetsmarknad – kvinnors hälsa*, I Baksi, K, red. Invandrare och hälsa. En antologi, Svartvitts förlag
- Knocke, W. (2000) *Integration or Segregation? Immigrant Populations Facing the Labour Market in Sweden*. Economic and Industrial Democracy, nr. 3, vol 21.
- Knocke, W. (2003) *Rekrytering för mångfald?*, Rapport Integration 2003, Bilaga, Integrationsverket.
- Knocke, W. mfl (2003) *Retorik och praktik i rekryteringsprocessen* Arbetslivsinstitutet
- Kós-Dienes, D. (1998) *Bosnier i Göteborg - Språkkunskaper och språkanvändning*, BiG projektrapport II, KIM.
- Lange, A. (1999) *Invandrare om etnisk diskriminering IV – En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*, Stockholms universitet, CEIFO.
- Lange, A. (2000) *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Integrationsverket.
- Le Grand, C. & Szulkin, R. (1999) *Invandrarnas löner i Sverige*, Arbetsmarknad & Arbetsliv, nr 2/1999.
- Le Grand, C. & Szulkin, R. (2002) *Permanent disadvantage or gradual integration: explaining the immigrant-native earning gap in Sweden*, *Labour* 16(1): 37-64.
- Le Grand, C. (1999) *Empiriska problem och möjligheter med att belägga diskriminering i arbetslivet*, i *Diskriminering i Arbetslivet: normativa och deskriptiva perspektiv*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet.

- Leiniö, T-L. (1984) *Inte lika men jämlika?*, Institutet för Social Forskning.
- Leiniö, T-L. (1986) Köns- och etnisk segregering på den svenska arbetsmarknaden 1980, I De invandrade kvinnornas situation i arbetslivet. Rapport från ett seminarium 29 januari 1986, JÄMFO och DEIFO.
- Light, I. & Bonacich, E. (1988) *Immigrant Entrepreneurs: Koreans in Los Angeles 1965-1982*, Berkeley: University of California Press.
- Light, I. & Rosenstein, C. (1995) *Race, Ethnicity and entrepreneurship - Culture, capital and ethnic networks*. Transaction Publishers.
- LO, (2001) *Statistik över personer med tillfälliga arbeten*.
- Lundh, C. & Ohlsson, R. (1999) *Från arbetskraftsimport till flyttinginvandring*. 2., rev. uppl. Stockholm: SNS.
- Luyinda, S. (1998) *Afrikansk och svensk kultur i möte*. Västerås: Malpo Books.
- Martinsson, H. (1998) *Högutbildade invandrades inkomster åren 1985 och 1990*. Umeå: Kulturgeografiska institutionen, Umeå universitet.
- Mattsson, K. (1996). *En studie om invandrarföretag. Arbetsrapport*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Mattsson, K. (2001) *(O)likhetens geografier - Marknaden, forskningen och de Andra*, Uppsala universitet.
- Muus, P. (2002) *Migration, immigrants and labour markets in EU countries*, Centre for Ethnic and Urban Studies, nr 3.
- Månsson, K. (2003) *Discrimination in Europe*, Eurobarometern 57.0, Executive Summary, The European Commission (Se avsnittet Diskriminering i Sverige - en kort översikt), red Marsh A & Sahlin-Dikem M.
- Najib, A. (1992) *Invandrarföretagare i Uppsala. Vilka, hur och varför?*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Najib, A. (1999a) *Myten om invandrarföretaget - en jämförelse mellan invandrarföretagande och övrigt företagande i Sverige*. Rapport nr 9, NUTEK, Svenska EU Programkontoret, Rådet för arbetslivsforskning.
- Najib, A. (1999b) *Invandrarföretagande - några grundläggande fakta*. Ingår i *Invandrare som företagare - För lika möjligheter och ökad tillväxt*. SOU 1999:49:b.

- Najib, A. (1999c) *Invandrarföretagande, livsverk eller påtvingad lösning*. Ingår i Olsson, E. *Etnicitetens gränser och mångfald*, Carlssons.
- Neergaard, A. (2002) *Arbetsmarknadens mönster*, i antologin *Det slutna folkhemmet*, Agora.
- Neergaard, A. & Mulinari, D. (2004) *Den nya svenska arbetarklassen*, Borea.
- Nelander S, & Lönnros E. (2000) *Anställningsformer och arbetstider*, LO.
- Nelander, S. & Goding, I. (2004) *Andelen medlemmar i facket med utländsk bakgrund. Ett faktamaterial om välfärdsutveckling, nummer 63*, LO.
- Nordlund, S. (1999) *Invandrarföretagande i Sverige - en historisk tillbakablick*, SOU 1999:49.
- Näringsdepartementet (SOU 1999:27) *DELTA - utredningen om deltidarbete, tillfälliga jobb och arbetslöshetsersättning*.
- Platsjournalen*, (1997) (rapportering om lediga tjänster som inte rapporteras till arbetsförmedlingen), AMS, nr 50/1997.
- Pripp, O. (2001) *Företagande i minoritet - Om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje*, Mångkulturellt Centrum.
- Riksdagsprotokoll:24:2, 23 maj 1947.
- Rooth, D-O. & Åslund, O. (2003) *Spelar när och var någon roll? Arbetsmarknadslägets betydelse för invandrades inkomster*, IFAU
- Rooth, D-O. (2001) *Etnisk diskriminering och 'Sverige-specifik' kunskap - vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare*, Ekonomisk Debatt, nr 8/2001.
- Rooth, D-O. (2001b) *The Effect of Language Proficiency on Employment for Immigrants - the Case of Sweden*, stencil, Högskolan i Kalmar.
- Rosenqvist Hedler, K. (2000) *Ohälsa och olycksfall bland arbetstagare med utländsk bakgrund som kan bero på olika villkor i arbetslivet. Arbetarskyddsstyrelsens rapport till regeringen om Arbetarskyddsverkets erfarenheter på området*, Arbetarskyddsstyrelsen.
- Rydgren, J. (2004) "Mechanisms of Exclusion: Ethnic Discrimination in the Swedish Labour Market", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 30, No. 4, July 2004, s 697-716.

- Rydgren, J. mfl. (2004) *Mapping Discriminatory Landscapes in Sweden: Ethnic Discrimination in the Labour Market and in the Educational System*, Center for Multiethnic Research, Uppsala University. Publiceras under 2005.
- Sabuni, K, Eyoma, I, Sawyer, L. (2001) *Afrikaner och svensk arbetsmarknad*, Afrosvenskarnas riksförbund.
- Schierup, C-U. & Paulson S., red. (1994) *Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik*, Carlssons.
- Schröder, L. & Vilhelmsson, R. (1998) ”Sverigespecifikt” humankapital och ungdomars etablering på arbetsmarknaden” *Ekonomisk debatt*, 26(1998):8
- Schröder, L. (1999) *Integrationen av utrikes födda på svensk arbetsmarknad*, *Søkelys på arbeidsmarkedet*, årgång 16, nr 2, 1999.
- Sehlstedt, K. & Schröder, L. (1991) *Språngbräda till arbetet?*. I Schröder, L. *Springpojkar eller språngbräder. Om orsaker till och åtgärder mot ungdomars arbetslöshet*. Institutet för social forskning.
- Sener, R. (2001) *Röster om mångfald*, Stencil. Integrationsverket.
- Sjögren, A., Runfors, A. & Ramberg, I. (1996) *En ”bra” svenska? Om språk, kultur och makt*. Mångkulturellt centrum.
- SOU 1967:18 *Invandringen*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU 1974:69, *Invandrarna och minoriteterna*, Invandrarutredningen 3. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden*. Slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén.
- SOU 1996:90, *Sammanhållet studiestöd*. Slutbetänkande från Studiestödsutredningen. Stockholm: Fritze.
- Sundin, E. (2002) *Rationalitet som norm och hyckleri som praktik: reflektioner kring betydelsen av organisationers genusordning*, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 23.
- SVD (1996) ”Arbetsförmedlare redo sortera bort invandrare” 1996-01-07
- TCO (2004) *De nya svenskarnas svårigheter på arbetsmarknaden – en rapport om hur svenska folket ser på diskrimineringen i arbetslivet*.
- TCO (2005) *Sist i kön Faride - Invandrare på svensk arbetsmarknad*. Stockholm: TCO.

- Wadensjö, E. (1995) *Den mörka bilden, i Invandrarna på arbetsmarknaden - etnisk diskriminering eller kreativa kulturmöten?*, Rådet för arbetslivsforskning
- Wadensjö, E. (1997) *Invandrarkvinnornas arbetsmarknad*, I Persson, I. & Wadensjö, E. (red) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, SOU 1997:137.
- Wahl, A. m.fl. (2001) *Det ordnar sig. Teorier om organisation och kön*, Studentlitteratur.
- Wingborg, M. (1998) *Somaliska och irakiska kvinnor på svensk arbetsmarknad*. Arbetsmarknadsdepartementet.
- Wokander, M. (2004), *Skattmasens Manifest*, Efron & Dotter.
- Wrench, J. (1999) "Employers and anti-Discrimination Measures in Europe: Good Practice and Bad Faith", ingår i: Wrench, J m.fl. (red.) (1999) *Migrants, Ethnic Minorities and the Labour Market: Integration and Exclusion in Europe*. Houndmills: MacMillan Press LTD.
- Vägar till arbete för invandrare, En kunskapsöversikt*, (1998) Svenska kommunförbundet.
- Zegers de Beijl , R. (2000) *Documenting discrimination against migrant workers in the labour market. A comparative study of four European countries*:Geneva: ILO
- Ålund, A. (1985) *Skyddsmurar. Etnicitet och klass i invandrarsammanhang*. Liber
- Ålund, A. (1989) *The Power of Definitions: Immigrant Women and Problem-Centred Ideologies*, I *Migration*, nr. 4

7 Boende

7.1 Inledning

Målet för bostadspolitiken är att alla ska ges förutsättningar att leva i goda bostäder till rimliga kostnader i en stimulerande och trygg miljö inom långsiktigt hållbara ramar. Boende- och bebyggelsemiljön ska bidra till jämlika och värdiga levnadsförhållanden och särskilt främja en god uppväxt för barn och ungdomar. Vid planering, byggande och förvaltning ska en ekologiskt och socialt hållbar utveckling vara grund för verksamheten. (Regeringen, 2005)

Forskning om strukturell diskriminering i boende är sällsynt och tämligen snävt fokuserad.

I denna översikt redovisas forskning om boendesegregering, boendehierarkier, bosättningsmönster, rasifiering och hyresvärdarnas makt.

Det finns många studier kring segregationsproblematiken och om de inblandade aktörerna men en genomgång av litteraturen visar att de flesta forskare inte tar upp frågan om diskriminering. Detta verkar främst bero på att de perspektiv som anlagts i studierna inte har problematiserat det mottagande samhällets roll i segregationsprocesserna, utan främst fokuserat på individernas beteende och socioekonomiska villkor.

Det finns två dominerande förklaringar till varför etnisk boendesegregationen uppstår i svenska städer nämligen det strukturalistiska respektive humanekologiska. Det strukturalistiska perspektivet identifierar socioekonomisk tillhörighet och/eller klass som huvudelementet i segregationsprocesserna. Dessa förklaringar missar dock den avgörande relationen mellan klasstillhörighet och etnicitet, eller också behandlas den på ett linjärt och mekaniskt sätt (jfr "etnoklass"-förklaringen av Gordon (1964, 1975) som främst använts i arbetsmarknadssammanhang). De humanekologiska förklaringarna utgår huvudsakligen från att det är invandrarna som

skapar segregation genom att "välja att bo nära varandra". Denna förklaring har också kallats *kulturalistisk* och kritiserats för att skylla på "offret" i stället för att peka på de relevanta samhällsstrukturer där diskriminering och andra segregationsskapande processer sker (Molina 1997, 2000; Hosseini-Kaladjahi, 2002).

Vad de dominerande ansatserna kortfattat inte tar hänsyn till är den intersektionella relationen mellan etnicitet och klass (se de los Reyes, Molina & Mulinari, 2002; de los Reyes & Mulinari, 2005). Det finns ett antal samverkande faktorer som är relevanta för bostadsmarknadens maktkonstellationer. Det blir tydligt att de faktorer som samverkar i processer av strukturell diskriminering i boendet är många och inte lätta att kartlägga.

En aspekt som ofta negligerats är politikens och institutionernas roll. De förklaringar som ges till segregationsproblematiken avgör den politik som ska drivas (eller som man låter bli att driva) för att komma till rätta med denna. Det är därför dags att ställa sig frågan om vilken roll majoritetssamhället med dess institutioner och dominerande ideologier spelar.

Kulturgeograferna Eva Andersson, Lars-Erik Borgegård och Urban Fransson presenterar i *Den delade staden* (2001) de teoretiska och metodologiska ansatser kring bostadssegregering som diskuterats i den akademiska världen från 1920-talet och framåt. Författarna menar att diskrimineringsperspektivet är frånvarande och att det framgår att diskriminering inte varit prioriterat vare sig som studieobjekt eller som utgångspunkt i undersökningar.

En viktig utgångspunkt för politiska åtgärder men även framtida studier för att motverka segregation och strukturell diskriminering är att se staden som en helhet. En brist som lyfts fram av flera forskare är fokuseringen på vissa områden i den segregerade staden. Dessa områden har behandlats som isolerade öar och ryckts ur sitt sammanhang av en segregerad stad som en helhet. Avsaknad av en helhetsbild och den tillfälliga karaktär på de åtgärder som ingår i den officiella politiken mot segregationen, utgör kärnan i kritiken mot Storstadssatsningen och liknande insatser för de så kallade utsatta bostadsområden (Molina, 1997; Andersson 2001b).

Detta bekräftas i Integrationsverkets rapport *På rätt väg? Slutrapport från den nationella utvärderingen av storstadssatsningen* (2002a) som kritiserar de begränsningar som finns i ett perspektiv som fokuserar på utfallet, dvs. segregationen och inte orsaken, de diskriminerande strukturer som leder till segregation:

Redskapen som storstadssatsningen har skapat inriktar sig främst på att stödja individer och kompensera för de sämre villkor som ett boende i dessa områden innebär. Insatserna kan hjälpa enskilda individer men kan endast indirekt påverka de mekanismer, selektiv omflyttning och stor inflyttning av nyanlända invandrare, diskriminering och rasism, som vidmakthåller den etniska och socioekonomiska segregationen. Därför är målet för storstadssatsningen – att bryta segregationen – orealistiskt med tanke på de instrument och resurser som står till förfogande. Menar staten allvar när det gäller att bryta segregationen behövs ett större grepp än storstadssatsningen. (Ibid:94)

Liknande slutsatser framkommer i av Lahti-Edmarks kunskapsöversikt *Förort i fokus – interventioner för miljoner* (Integrationsverket, 2002b):

Substantiella resultat är svåra att påvisa, eftersom det här rör sig om lokala insatser med ambitioner att påverka de tydligaste yttringarna av mångåriga marginaliseringsprocesser. /.../ Ensidiga och kortvariga insatser har befunnits kostsamma och ger endast marginella effekter... (Ibid:120)

Benämningen ”segregerat” får ett område alltid i jämförelse med något annat. Det är först när man lyfter blicken från ”problemområden” och ”utsatta områden” och ser att även andra delar av staden är avskilda och segregerade, som man på allvar kan ta itu med konsekvenserna av denna uppdelning. Staden som helhet och dess innevanare förlorar på att ha ett segregerat bosättningsmönster. Sverige uppvisar i dag bland de högsta siffrorna på etnisk segregationsindex i städerna bland OECD-länderna (Molina, 2004:4).

7.2 Stadens rasifiering

Ett sätt att problematisera segregande mönster i det urbana landskapet är att använda begreppet rasifiering. Rasifiering har definierats på olika sätt men syftar generellt till att beskriva och problematisera processer som gör föreställningar om människors olika ”ras” eller ”kultur” till en indelningsgrund i samhället. Den definition som bäst lämpar sig till just bostadsmarknads- och bostadssegregationsssammanhang är i min mening den av Carter, Green & Halpern:

... those processes by which social relations between people have been structured by the signification of cultural and biological attributes in

such a way as to define and construct differentiated social collectivities as "race" collectivities. (1996:136–137)

Processer av rasifiering diskuteras inom ett relativt sett begränsat fält inom segregationsforskningen, nämligen det postkoloniala och socialkonstruktivistiska. I England är det några få arbeten som är kända inom området. De främsta studierna är kulturgeografen Susan Smiths (1989, 1992) som visar att bostadssegregationen i Storbritannien måste förklaras med hjälp av en förståelse för de dominerande maktrelationerna i landet. Hon menar att etnisk diskriminering förekommer på både individuell och strukturell nivå och innefattar alla områden som på ett eller annat sätt berör boendet. Rumslig segregation handlar om en komplex uppsättning av ekonomiska institutioner, sociala relationer och vanor, politisk makt, lagar och ideologier. Allt detta kan sammanfattas som en i samhället starkt befäst etnisk ojämlikhet, som är politiskt, socialt och ekonomiskt understödd. Även Harrison (1995) menar att rasifieringsprocesser är avgörande för att förstå etnisk boendesegregation i Storbritannien.

I Sverige har rasifieringsperspektivet utvecklats under de senaste tio åren. Det främsta arbetet inom området är kulturgeografen Irene Molinas avhandling, *Stadens rasifiering* (1997). Författaren hävdar att boendeforskning och studier kring boendet har präglats av frågor som berört materiella villkor; byggproduktionens storlek, byggnadskostnader och prisutveckling och att problem hör samman med boendets fysiska kvaliteter.

Orsakerna till strukturell diskriminering och segregation måste dock också sökas utanför de direkt fysiska aspekterna av boendet. I den allmänna diskussionen, och i studier av boende och segregation, har ofta förutsatts att alla på bostadsmarknaden står inför samma fria val och möjligheter. Detta trots att forskning visat att boendesegregationen inte påverkar alla grupper med utländsk bakgrund likadant utan att det främst är utomeuropeiska grupper som missgynnas på bostadsmarknaderna. Även idén om att segregation beror på att invandrade personer väljer att bosätta sig nära sina landsmän är märkvärdigt livskraftig. Geografen Roger Andersson, liksom Irene Molina, har visat att några nationella enklaver med grupper av människor från samma land som bor nära varandra inte existerar i någon större utsträckning i Sverige (Ericsson, Molina, Ristilampi, 2002; Andersson, 2001c). Att hävda att individer med utländsk bakgrund bosätter sig nära sina landsmän av fri vilja är en

generalisering som anonymiserar och avindividualiserar invandrare i linje med ett kulturrasistiskt tänkande.

7.2.1 Etniska hierarkier på bostadsmarknaden

Den etniska boendesegregationen uppvisar inte bara skillnader mellan invandrade och infödda. Den etniska segregationen följer också en hierarkisk ordning. Roger Andersson (2002) har studerat olika etniska gruppers position på bostadsmarknaden. Andersson analyserar statistik som visar att det är vissa grupper som har svårt att etablera sig på såväl bostads- som arbetsmarknaden. Det finns en föreställning om att om bara arbetssituationen ändras så kan alla invandrare göra boendekarriär. Anderssons statistik visar dock att invandrare från vissa länder har lättare än andra att göra boendekarriär oavsett arbetsmarknadssituation eller utbildningsnivå. T.ex. är människor från Etiopien i högre grad sysselsatta och har högre lön än invandrare från Bosnien-Hercegovina, trots detta är etiopier mer segregerade.

De grupper som beskrivs som mest segregerade enligt Andersson är invandrare från Afrika och västra Asien (Somalia, Etiopien, Irak, Syrien och Turkiet). Andersson väljer att kalla dessa grupper för ”synliga minoriteter”. Andersson visar att samma nationaliteter diskrimineras på såväl bostads- som arbetsmarknaden. Dessa grupper är även de som i störst andel bor i ”svenskglesa”¹ områden.

Andersson visar också att personer med ursprung utanför Europa och i muslimska länder är överrepresenterade i storstädernas låginkomstområden, något som inte förändras nämnvärt med vistelsetid (Andersson, 2000:244). Hans resultat indikerar att arbetsmarknadsförankring visserligen förklarar en viktig del av segregationen, men att också andra faktorer spelar en viktig roll. En tolkning är att uppfattningar om individers hudfärg, geografiskt ursprung och kulturell tillhörighet påverkar möjligheterna på bostadsmarknaden.

¹ Andersson använder begreppet ”svenskglest” i stället för ”invandrartätt”, ”invandrarrikt” eller liknande. Detta flyttar fokus till det faktum att etniskt svenska hushåll i hög utsträckning undviker dessa områden och gör dem svenskglesa genom att flytta från dem eller undvika att flytta till dem.

Tabell 7.1. Medelinkomst, sysselsättningsgrad och boendesegregation för utvalda nationaliteter i Stockholms län 1995 och 1999 (år 2000)

Födelseland	Medellön*		Andel sysselsatta**		Geogr. olikhets-index		Rang lön	Rang Sysselsättning	Rang Segregation
	1995	1999	1995	2000	1995***	2000***	1999	1999	1999
Sverige	161	198	77,5	80,5	0,00	0,00	1	1	Jämfr. grupp
Norge	142	181	67,3	70,5	0,16	0,16	2	2	1
USA	122	153	52,9	56,2	0,27	0,27	3	7	5
Tyskland	132	151	64,6	64,8	0,17	0,16	4	4	2
Finland	122	149	68,1	70,2	0,23	0,22	5	3	3
Estland	127	135	57,0	55,3	0,26	0,26	6	8	4
Polen	94	120	55,3	59,2	0,30	0,28	7	6	6
Chile	78	107	53,0	62,5	0,54	0,51	8	5	10
Jugoslavien	65	90	44,7	52,7	0,42	0,42	9	11	7
Etiopien	65	90	45,5	55,1	0,61	0,62	10	9	11
Bosnien-Herzegovina	10	89	9,0	53,6	0,66	0,64	11	10	12
Iran	52	86	37,9	50,4	0,54	0,50	12	12	9
Grekland	56	71	37,8	40,8	0,53	0,50	13	15	8
Libanon	38	61	35,4	45,4	0,67	0,65	14	14	13
Turkiet	42	57	40,2	46,7	0,69	0,67	15	13	15
Syrien	31	45	32,3	39,5	0,76	0,73	16	16	16
Irak	26	40	20,7	27,7	0,63	0,65	17	17	14
Somalia	14	31	11,2	21,7	0,75	0,80	18	18	17
Total	146	179	72,4	75,4	0,28	0,30			

* Medellön avser inkomst av anställning för gruppen 20–65 år.

** Andel sysselsatta avser befolkningen i ålder 20–65 år vid respektive mättillfälle (November).

*** Totalen avser index för utlandsfödda. Samtliga nationaliteter jämförs var för sig med Sverigefödda.

Källa: Andersson 2001a:101.

7.3 Hyresvärdarnas makt

Sociologen Margareta Popoola har studerat den ställning som hyresvärdarna har gentemot sina hyresgäster. I artikeln *Hyresvärdarnas inflytande över segregationen* (2001) identifierar hon ett asymmetriskt maktförhållande mellan hyresvärd och hyresgäst, där det är upp till varje enskild hyresvärd att bedöma blivande hyresgäster. Bland såväl kommunala som privata hyresvärdar ser Popoola tre olika strategier hyresvärdarna menar ska främja integration och motverka segregation.

1. Bostadsföretaget styr inflyttningen genom uppställda krav på fast arbete och/eller fast lön. Popoola menar att detta skulle kunna tolkas som att bostadsföretaget inte vill försätta hyresgästerna i en ekonomisk pressad situation som de inte kan klara av. En annan, och enligt Popoola rimligare tolkning, är att hyresvärdarna vill undvika hyresgäster som är arbetslösa, bidragstagare, och utan möjligheter att flytta någon annanstans.
2. Bostadsföretaget styr inflyttningen av invandrare, till fastigheter inom bostadsbeståndet, i enlighet med uthyrarnas uppfattning om behovet av etnisk balans i området. Enligt Popoola anser sig hyresvärdarna kunna avgöra hur stor andel som är rimligt i ett område. Att det finns tillräckligt många boende av en viss nationalitet kan användas som förevändning för att neka inflyttning av personer med samma nationalitet. Popoola ger exempel från Malmö där en hyresvärd vid ett tillfälle ansåg att det bodde tillräckligt många romer i ett bostadsområde och därför nekade fler familjer att flytta in.
3. Bostadsföretaget accepterar hyresgäster utan fast arbete eller regelbunden lön, men styr lägenhetsanvisningarna utifrån sina farhågor om störningar i boendet i syfte att hålla delar av fastighetsbeståndet 'problemfritt'. Med exempel från Malmö och Västerås visar Popoola hur hyresgäster som förväntas skapa turbulens i området eller vara socialt belastande på något sätt, placeras av bostadsföretagen i vissa fastigheter eller delar av bostadsområden (Popoola 2001:205–206).

Strategi 2 och 3, som alltså enligt hyresvärdarna ska främja integration och motverka segregation, kan tillsammans tolkas som ett synnerligen effektivt sätt att utestänga vissa grupper från bostadsmarknaden. Strategi 2 fördelar vissa grupper *jämt* över bostadsbe-

ståndet, med strategi 3 fördelas vissa grupper *inte alls* till vissa delar av bostadsbeståndet. Påminner om formuleringen ”Klave så vinner jag, krona så förlorar du”.

Det bör understrykas här att om en person nekas en lägenhet på grund av sin etniska tillhörighet, utgör detta etnisk diskriminering enligt brottsbalken (16:9) och lagen om förbud mot diskriminering (2003:307). Detta gäller oavsett om förövaren anser sig ha goda avsikter, dvs. motverkan av segregation, eller inte.

Popoolas arbeten från 2001 är aktuella i dessa dagar i ljuset av fallet MKB (Malmö kommunala bostäder). Enligt journalistrapporter (Vår Bostad, 2005; Sydsvenska dagbladet, 2005) skulle MKB ha fört register över sina hyresgäster vilka använts för att dels sortera bort hyresgäster, dels informera andra i branschen om ”svartlistade” personer. Ärendena finns f.n. hos ombudsmannen för etnisk diskriminering (DO) för undersökning om MKB:s agerande strider mot lagen.

Ett annat exempel som kan nämnas är de s.k. Järvareglerna där särskilda krav ställdes inom vissa bostadsområden och som tillämpades av bl.a. de kommunalägda Familjebostäder och Svenska bostäder även efter det att reglerna formellt avskaffats. Kravet på boendereferenser för två år tillbaka i tiden och exkludering av sökande som uppbar socialbidrag slog särskilt hårt mot nyanlända flyktingar. (Quick Response, 2000).

Journalisten Irka Cederberg intervjuar i Integrationsverkets rapport *Rapport Integration 2001* (2002c) , Lars Birve, VD för det kommunala bostadsföretaget MKB i Malmö. Birve förklarar att bolaget inte har någon bostadskö. När en lägenhet blir ledig i något hus tittar hyresvärden på vilka som redan bor där, för att kunna hitta en bostadssökande som passar bra in. Birve hävdar att MKB sorterar de bostadssökande efter hudfärg för att hitta en lämplig blandning. När MKB ”flyttat folk [med utländsk bakgrund] till, ja, kalla det ”vita” områden, så fungerar det inte alls. Och det beror på de ”vita” som bor där. Kommer det en mörkhyad från Iran eller Irak med många barn, så blir de utmobbade.” (Integrationsverket 2002c:150).

Med andra ord agerar bostadsföretaget diskriminerande och de ”vita” svenskarna agerar i enlighet med sina föreställningar om invandrare påpekar Cederberg. Detta är en indikation på att det segregerade samhället inte uppstår av sig självt, eller på grund av att invandrare vill bo nära varandra, utan att svenska individer och samhällsstrukturer är delaktiga i processen.

I stockholmsförorten Fittja hyr flera olika bostadsföretag ut lägenheter. Den del av området som ägs av den privata hyresvärden Realia får sämst omdöme på alla sätt, i Hassan Hosseini-Kaladjahis enkätstudie *Tusen röster om Fittja* (2001).

Det är det mest tätbefolkade delområdet. Det har den lägsta stabiliteten. Det rymmer den lägsta andelen personer som trivs bra i Fittja och den högsta andelen personer som vill flytta från Fittja. (Hosseini-Kaladjahi, 2001:21).

Företag som Realia, skriver Hosseini-Kaladjahi, måste vara med och dela på ansvaret för det område där de verkar och inte ”åka snålskjuts” på andras arbete.

Tydligare uttryckt tjänar företaget pengar genom sin närvaro i Fittja, men utan att vara med och dela på ansvaret. Och detta trots att det spelar den viktigaste rollen för försämringen av situationen i Fittja. (Ibid: 21–22).

Åsa Bråmås (2004a) har intervjuat tjänstemän inom flyktingmottagningen och företrädare för de kommunala bostadsbolagen i Uppsala, Västerås, Norrköping, Jönköping och Umeå. I samtliga kommuner hade bostadsförmedlingen för hyresrätter avskaffats i början av 1990-talet. I stället har de olika fastighetsägarna, även de kommunala, sina egna förmedlingssystem med olika principer för kö- och kvalificeringsregler. Nyanlända flyktingar hänvisades, direkt eller indirekt, till de bostäder som för tillfället var lediga. Dessa hade en tendens att ligga i vissa bostadsområden, ofta i de minst attraktiva delarna av allmännyttans bestånd. Västerås var den enda kommunen i Bråmås undersökning som försökte sprida ansvaret bättre i form av en privat, centraliserad bostadsförmedling med uppgift att förmedla lägenheter åt nyanlända.

Medan allmännyttan har ett socialt ansvar att erbjuda lägenhet även till ekonomiskt svaga, har privata bostadsföretag ofta strängare regler än de kommunala och kräver inte sällan en ekonomisk garanti av hyresgästerna. Nyanlända flyktingar har sällan tillgång till den typen av garanti och får således inte ställa sig i bostadskön. Dessa hårda krav på hyresgästerna har ibland uppfattats som indirekt diskriminering av informanterna i undersökningen (Bråmås 2004a:18).

7.4 Vem vinner på segregationen?

I artikeln *Skapandet av svenskglea områden* (2001a) skriver Roger Andersson om orsaker till och konsekvenser av boendesegregation. I fråga om vad som utgör en "etniskt blandad miljö" vänder sig Andersson till Douglas Massey och Nancy Dentons forskning från USA (Massey & Denton, 1993) som visar att en majoritet av befolkningen skulle föredra att bo i etniskt blandade bostadsområden, trots att väldigt få gör det. På frågan om hur ett sådant område borde vara sammansatt svarade de tillfrågade "svarta" "hälften svarta, hälften vita", medan de "vita" svarade "80/90 procent vita, 20/10 procent svarta". Benägenheten att kategorisera människor efter hudfärg är tydlig i denna undersökning. Det är också påtagligt vilka konsekvenser detta får för människors val av bostadsområde. Andersson menar att det är sannolikt att liknande kategoriseringar även sker i Sverige (Andersson 2001a:126). Det faktum att den "vita" befolkningen föredrar en högre andel "vita" för att ett bostadsområde ska ha "rätt blandning" medför att det är "vita" som i högre grad än de "svarta" bidrar till att skapa etniskt och socioekonomiskt segregerade mönster i staden.

Andersson skiljer mellan aktiva och passiva former av diskriminering i boenderelationer. En av de aktiva formerna benämns "voice" och innebär att människor som bor i ett bostadsområde agerar så att nyinflyttade känner sig ovälkomna. Exempel kan vara att familjer i ett grannskap där majoriteten av befolkningen är "vit" medelklass, aktivt fryser ut den nyinflyttade, "svarta" familjen. Anderssons exempel på en passiv diskrimineringsform kallas "exit" och innebär att boende väljer att lämna ett område när de anser att den etniska blandningen inte längre är välbalanserad (Andersson 2001a:135f). En sådan vändning i vad som står i centrum för studierna är viktig eftersom man, som bl.a. urbanforskaren Mike Davis (1998) påpekat, för att förstå de maktlösas positioner i samhället måste undersöka majoritetssamhällets attityder, värderingar och handlingar. Sådana studier råder det uppenbar brist på i svensk forskning.

7.4.1 "White flight"

Fenomenen att "vita" flyttar från och undviker vissa bostadsområden kallas i nordamerikansk forskning för "white flight" eller "white avoidance". Enligt teorierna flyr den "vita" befolkningen från bostadsområden när den "svarta" befolkningens andel når en viss gräns, s.k. "tipping point". Det innebär att det finns en gräns för hur mycket afroamerikaner den "vita" delen av befolkningen i ett område kan stå ut med. Det är emellertid svårt att definiera ett exakt värde för "tipping point" konstaterar kulturgeografen Åsa Bråmås i artikeln "*White flight*"? – *The production and reproduction of immigrant concentration areas in Swedish cities, 1990 – 2000* (2004b). Styrkan i att introducera begreppen "white flight" och "white avoidance" i europeiska studier av segregation och diskriminering är att fokus läggs på majoritetsbefolkningens agerande, eftersom framför allt de har de maktresurser som krävs (kunskapsmässiga, ekonomiska, ideologiska) för att flytta från eller undvika att bosätta sig i vissa områden (Bråmås, 2004b). Ett problem är att när denna förklaringsmodell, som oftast används vid kvantitativa undersökningar som försöker mäta grad av "undvikande", så fästs uppmärksamheten vid individerna och inte rasistiska normer i samhället. Denna förklaring utgår från att "vithet" kopplas till ett (förut)bestämt handlingsmönster. Dessa individer antas fatta mer eller mindre rationella beslut. Kollektiva handlingar och den ideologiska struktur som stödjer dessa hamnar dock helt i skymundan.

Bråmås slår visserligen fast att svenskar bidrar till uppkomsten av invandrantäta områden genom att flytta ut ur områden som tenderar att få fler invandrade bland sin befolkning, och framför allt genom att undvika att flytta till dessa områden (Bråmås 2004b:19). Emellertid gör hon ingen ansats att teoretiskt förankra resultaten från sin empiriska undersökning och den kritik som formuleras ovan gäller även för hennes studie.

Det är nödvändigt att koppla samman den "vita" majoritetsbefolkningens "undvikande" och "flykt" med teorier rörande rasistiska normer i samhället. Människor handlar (ofta omedvetet) utifrån de ideologiska strukturer som dominerar i samhället och de institutionella ramar som öppnar alternativt begränsar handlingsutrymmet för social praxis. En sådan koppling skulle sätta in de empiriska resultaten i ett större sammanhang och bidra till att fördjupa analysen. De rapporter som kommit framförallt i nyhetsme-

dier under de senaste åren (se t.ex. fallet MKB avsnitt 7.3) indikerar att det förekommer strukturell diskriminering på bostadsmarknaden. Dessa signaler antyder också att personer med starka resurser som pengar, kontakter, och framförallt "rätta egenskaper" (utseende, efternamn, nationalitet, etc.) enligt dominerande föreställningar om "det normala", kan ta sig fram genom bostadsmarknadens olika strukturer inklusive statliga institutioner.

7.5 Mediernas stigmatisering

Medierna spelar en viktig roll som förmedlare av bilder som presenteras av "invandratäta" områden. Detta har, på uppdrag av Integrationsverket och Riksantikvarieämbetet, studerats av Ericsson, Molina och Ristlammi i *Miljonprogram och media – föreställningar om människor och förorter* (2002). De beskriver hur miljonprogramområdena från och med åttiotalet i media i stor utsträckning beskrivs som hemvist för icke-svenskar. Områdena beskrivs som skilda från resten av samhället. Som fyllda med problem och avvikelser, jämförda med en underförstådd svenskhet, är det områden som behöver hjälp. "De Andra" behöver aktiveras och hjälpas.

Vissa platser i Sverige har skildrats som problematiska, kriminellt belastade, farliga men även exotiska, färgglada, livliga etc. Både de negativa och de positiva stigmatiseringarna tenderar dock att särskilja dessa platser från resten av den urbana strukturen och övriga samhället. (Eriksson, Molina och Ristlammi, 2002:103).

Irene Molina skriver i sin avhandling om hur Uppsala Nya Tidning (UNT) i sin rapportering om brott, oftare explicit nämner stadsdelen vid namn när ett brott är begånget i den invandratäta stadsdelen Gottsunda, jämfört med när brott skett någon annanstans i staden (Molina, 1997). I boken *Fittja, världen och vardagen* (2002) visar etnologen Oscar Pripp, hur media behandlar stockholmsförorten Fittja på liknande sätt, liksom Lasse Sandström i boken *Rosengård i medieskugga, om medier som medel och hinder för integration* (2004).

Mediernas skildringar av bostadsområden kan betraktas som diskriminerande handlingar eftersom de bidrar till att områdena svartmålas, vilket leder till att de som kan undviker områdena eller flyttar därifrån. Detta i sin tur leder till att områden ytterligare

marginaliseras och stigmatiseras. Mediernas beteende får i slutändan även konsekvenser för den etniska hierarkin på bostadsmarknaden, alltså det faktum att människors möjligheter att göra boendekarriär beror på vilket land de kommer ifrån. Mer om mediernas bilder av förorten finns i avsnitt 3.5.4.

Roger Andersson (2002) menar att när insatser begränsas till vissa områden kan det leda till att problem förknippas med, eller i värsta fall ses som orsakade av de grupper som drabbas av problemet.

Samma slutsats framkommer i kunskapsöversikten *Förort i fokus – interventioner för miljoner* om insatser i utsatta bostadsområden (Integrationsverket, 2002b). Här lyfter Helene Lahti Edmark fram problemet med stigmatiserande bilder och polariserande mytbildningar, som omgärdar dessa geografiska områden. Lahti Edmark menar att myterna används som intäkt för att initiera interventionerna.

Tendensen finns dock att bilden blir verkligare än verkligheten, vilket innebär en risk att även interventioner som tillsätts i avsikt att medverka till integration i samhälle, i själva verket kan bidra med det motsatta (Integrationsverket, 2002b:121).

Det är samtidigt viktigt att notera att medierna också bidrar till att synliggöra diskriminering. Detta gäller t.ex. MKB-fallet. Det visar att mediernas roll inte alltid är på förhand given.

7.6 Slutsatser

Det står klart att vissa grupper har svårare att etablera sig på bostadsmarknaden. Att staden är segregerad efter "etniska" linjer är välbelagt, liksom att detta hänger ihop med arbetsmarknadssituation och klasstillhörighet.

I segregationen kan dock även en etnisk hierarki skönjas. Idén om att vistelsetid, utbildning och arbetssituation *ensamt* avgör möjligheter att göra boendekarriär kan avfärdas. Arbetsmarknadssituation förklarar en del av segregationen, men eftersom vissa grupper av invandrare trots bättre arbetsmarknadssituation (och utbildning samt längre vistelsetid) har en sämre boendesituation är en rimlig slutsats att omgivningens uppfattningar om människors utseende och kulturella tillhörighet påverkar deras möjligheter på bostadsmarknaden. De hierarkiska mönstren känns igen från andra

delar av samhället och kan skönjas i traditionella rasbiologiska uppfattningar om olika högt och lågt stående "raser".

Mediernas bilder av de områden som i stor utsträckning befolkas av invandrare uppvisar tydliga stereotypa beskrivningar som får stigmatiserande effekter. Liksom inom andra samhällsområden kan dessa bilder spåras till uppdelningar i "vi" och "dem" i ett kolonialt tankearv. Mycket talar för att majoritetsbefolkningens självbild fyller en viktig ideologisk funktion och har skapats på "Andras" bekostnad.

Resultaten av utvärderingarna av satsningarna på "utsatta" bostadsområden tyder på att de boende i bästa fall fått ett visst mått av akut hjälp. Det saknas i åtgärderna ett perspektiv som inte bara försöker ta hand om konsekvenserna utan också de mekanismer som ligger bakom. Min bedömning är också att det saknas analyser av huruvida de egentliga "vinnarna" i satsningarna för att motverka segregation kanske i själva verket är de politiker, tjänstemän, företag och fackföreningar som definierar och utför projekten.

7.6.1 Kunskapsluckor

Som denna genomgång har visat är forskningen om strukturell diskriminering inom boendeområdet ännu i sin linda. Det finns ett fåtal publikationer inom de områden som redovisas; boendesegrering, boendehierarkier, bosättningsmönster, rasifiering och hyresvärdarnas makt. Andra centrala frågor som är viktiga för att förstå strukturell diskriminering i boende tycks däremot i det närmaste outforskade.

Det saknas forskning om skillnader i tillgång till kommunikationer, vilket rimligen dels påverkar människors möjlighet att ta sig till och från sina arbeten (vilket försvårar att ta vissa arbeten) och dels att inte vara beroende av en viss typ av transport, t.ex. egen bil.

Det saknas också forskning om boendestandard, trångboddhet, utbud av olika upplåtelseformer, hemlöshet (en undersökning från Socialstyrelsen, [2000] visade dock att 25 procent av hemlösa var utrikes födda och 80 procent [av alla] var män), boendemiljö, trygghet, tillgång till grundläggande samhällsservice som affärer, vårdcentral, bibliotek m.m., liksom livskvaliteten i stort när det gäller t.ex. tillgängligheten till kulturutbud och mötesplatser.

Segregation är välundersökt, men just diskrimineringsperspektivet saknas hos majoriteten av forskarna. Trots att en handfull forskare varnat för förekomsten av strukturell diskriminering i boendet i Sverige i snart ett decennium, så hävdas det ännu på allvar att de som missgynnats av segregationen, de som hamnat i de fattiga områdena, som bor i områden som ständigt stigmatiseras som problembelastade (eller som själva problemet), själva valt sin situation.

Hysesvärdarnas agerande ur ett diskrimineringsperspektiv har undersökts i några studier, ett arbete som måste utökas och fördjupas. Bostadsrätts- och äganderättsmarknaderna är tämligen outforskade. Det är därför viktigt att undersöka bostadsrättsföreningar och fastighetsmäklare samt bankers och lånegivande institutioners behandling av sökande med invandrarbakgrund. Ett tillvägagångssätt kan vara att använda så kallad situation testing, där personer med olika etniska bakgrunder ansöker om lån, lägenhet eller husköp.

Litteraturförteckning

- Andersson, R. (2000) "Etnisk och socioekonomisk segregation i Sverige 1990–1998" i: Fritzell, J. (red), *Välfärdens förutsättningar – arbetsmarknad, demografi och segregation*. SOU 2000:37.
- Andersson, R. (2001a) "Skapandet av svenskglea bostadsområden" i: Magnusson, L. (red.) *Den delade staden*, Umeå: Borea.
- Andersson, R. (2001b) *Att styra och följa utvecklingen i storstadsregioner – reflektioner om strategier, instrument och indikatorer*. Bidrag presenterat vid Storstadsdelegationens februarikonferens om storstadsarbetet, Lidingö, 2001-02-21.
- Andersson, R. (2001c). "Egenföretagandets etniska geografi i Sveriges storstadsregioner" s. 29–60 i Andersson, R. (m.fl.) *Marginalisering eller integration: Invandrares företagande i svensk retorik och praktik*. Stockholm: NUTEK.
- Andersson, R. (2002) "Boendesegregation och etniska hierarkier" i: Lindberg, I. & Dahlstedt, M. (red.) *Det slutna folkhemmet – om etniska klyftor och blågul självbild*. Agoras årsbok 2002. Stockholm: Agora.
- BråmÅ, Å. (2004a) *Utvecklingen av boendesegregationen i mellan- stora städer under 1990-talet*. Bilaga till Rapport Integration 2003. Norrköping: Integrationsverket.
- BråmÅ, Å. (2004b) "White flight"? – *The production and reproduction of immigrant concentration areas in Swedish cities, 1990 – 2000*. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet, Text till Doktorandforum 2004-09-24. Opublicerad artikel
- Carter, B. Green, M. & Halpern, R. (1996) "Immigration policy and the racialization of migrant labour: the construction of national identities in the USA and Britain". I: *Ethnic and Racial Studies*, vol 19, nr 1, 1996, s. 135–157.
- Davis, M. (1998) *Los Angeles – Utgrävning av framtiden*. Lund: Arkiv förlag.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (2002) *Maktens (o)lika förklådnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Agora.
- Ericsson, U. Molina, I. och Ristilammi, P. (2002) *Miljonprogram och media: föreställningar om människor och förorter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet; Norrköping: Integrationsverket.

- Gordon, M. (1964) *Assimilation in American Life*. New York, Oxford: University Press. London: Allen Lane.
- Gordon, M. (1975) "Towards a General Theory of Racial and Ethnic Group Relations". I: Glazer, N. & Moynihan, D. P. (red) *Ethnicity – Theory and Experience*. Cambridge: Mass.
- Harrison, M. L. (1995) *Housing, 'Race', Social Policy and Empowerment*. Aldershot: Avebury.
- Hosseini-Kaladjahi, H (2002) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar: helhetsutvärdering av storstadssatsningen i Botkyrka kommun*. Tumba: Mångkulturellt centrum
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2001) *Tusen röster om Fittja*. Mångkulturellt centrum. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Integrationsverket (2002a) *På rätt väg? Slutrapport från den nationella utvärderingen av storstadssatsningen*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2002b) *Förort i Fokus – interventioner för miljoner*. Integrationsverkets rapportserie. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2002c) *Rapport Integration 2001*. Norrköping: Integrationsverket.
- Massey, D. & Denton, N. (1993) *American apartheid; segregation and the making of the underclass*, Cambridge Mass.: Harvard university Press.
- Magnusson, L., m.fl. (red) (2001) *Den delade staden*, Umeå: Borea.
- Molina, I. (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Doktorsavhandling Uppsala universitet Kulturgeografiska institutionen. Geografiska regionsstudier nr 32.
- Molina, I. (2000) "Bostadsrätten och det nya Sverige – en uppsats om etniska minoriteter på bostadsmarknaden" i: Malmberg, B. & Sommestad, L. (red.) *Bostadsrätten i ett nytt millennium*. Uppsala universitet, Institutet för bostadsforskning, Forskningsrapport 2000:3.
- Popoola, M. (2001) "Hyresvärdarnas inflytande över segregationen" i: Magnusson, L. (red), *Den delade staden*, Umeå: Borea.
- Pripp, O. (2002) "Massmedierepresentationer av förortsinnevånare, med fokus på fittjabor" i: Ramberg, I. & Pripp, O. (red.), *Fittja, världen och vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

- Quick Response (2000) "Flyktingar diskrimineras i bostadskö",
nyhetsammanfattning Vecka 17 2000,
www.quickresponse.nu/veckans_nyheter/day.asp?vecka=17&ar=2000
- Regeringen (2005) *Bostadspolitikens mål*. www.regeringen.se/sb/d/1932/a/12329
- Sandström, L. (2004) *Rosengård i medieskugga, om medier som medel och hinder för integration*.
- Smith, S. (1989) *The politics of 'Race' and Residence. Citizenship, Segregation and White Supremacy in Britain*. Oxford: Polity Press.
- Smith, S. (red) (1992) *Race and Housing in Britain, Review and Research Agenda, Annotated Bibliography, Commentary, Workshop Reports. Proceedings of a Conference Supported by the Joseph Rowntree Foundation*. Department of Geography, University of Edinburgh.
- Socialstyrelsen (2000) *Hemlösa i Sverige 1999 – vilka är de och vilken hjälp får de?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sydsvenska dagbladet (2005) "DO utreder om MKB diskriminerat"
05-01-31 w1.sydsvenskan.se//Article.jsp?article=10108258
<http://sydsvenskan.se/malmo/article91141.ece>
- Vår Bostad (2005) "Kräv utdrag ur register", 05-01-26,
www.bostad.nu/ArticlePages/200501/25/20050125145522_vb274/20050125145522_vb274.dbp.asp

8 Välfärdstjänster

8.1 Inledning

Välfärdspolitikens mål är att ge alla människor förutsättningar att leva ett gott liv. Välfärdspolitikens huvuduppgifter är att minska klyftor mellan olika samhällsgrupper, och samtidigt ge människor trygghet och möjlighet till utveckling. (Regeringen, 2005)

Det finns stora luckor i kunskapen när det gäller strukturell diskriminering pga. etnisk eller religiös tillhörighet inom välfärdsområdet, exempelvis socialtjänst och hälso- och sjukvård.

Forskningen konstaterar dock stora och växande skillnader i levnadsförhållanden mellan svenskar och invandrare som talar för att det finns en etnisk uppdelning av den svenska välfärden.

Hittills är det främst invandrare och deras "egenskaper" som har stått i fokus för studier av skillnader mellan utrikes födda och svenskfödda. Det har inneburit en förstärkning av kategoriseringen av invandrare till de främmande, "De Andra", som inte har kunnat förklara de allt djupare klyftorna. Nu drar allt fler forskare slutsatsen att strukturell diskriminering är en starkt bidragande orsak till den etniska uppdelningen av välfärden och att det är hög tid att kritiskt granska de strukturer och fenomen inom majoritetssamhället som tycks skapa strukturell diskriminering.

Jag kommer här att göra en genomgång av forskning som lyfter fram aspekter som indikerar strukturell diskriminering inom hälso- och sjukvård, försäkringskassa, socialtjänst och pensionssystem.

8.2 En etniskt delad välfärd

Begreppet välfärd har i Sverige (t.ex. i SOU 2004:21) definierats som:

Individens förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m.m. med vilkas hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor. (Johansson, 1975:25, citerad i SOU 2004:21)

Det råder en etnisk delning av den svenska välfärden. Det framgår av *Integration till svensk välfärd?*, en rapport från SCB och Arbetslivsinstitutet (Vogel, Hjerm & Johansson, 2002). Invandrare tjänar mindre, har sämre levnadsstandard, är mer trångbodda etc. än in-födda svenskar.

Det går emellertid en klar skiljelinje mellan olika grupper av invandrare – mellan arbetskraftsinvandrare från Norden och centrala EU-länder och flyktingar från länder utanför Europa.

Skillnaderna är så omfattande att man i själva verket kan tala om två *invandrarklasser*. Vi har en gynnad grupp från de rika länderna, som i praktiken har rätt till fri invandring, som kommer från vårt närområde, som är attraktiva på svensk arbetsmarknad, och som i det allmänna medvetandet anses stå nära svenskarna ifråga om språk, samhällsstruktur, kultur, religion, utseende, värderingar och allmän livsstil. I detta fall är invandringen ofta ett positivt val i välfärdskarriären (ett attraktivt arbete, den svenska naturen, familjebildning etc). Samtidigt har vi en missgynnad grupp, som endast får komma till Sverige om man bevisligen har flyktingskäl (eller som anhöriginvandrare), dvs. har utsatts för förföljelse i hemlandet. (Ibid:154).

Denna tydliga bild av två "invandrarkategorier" framkommer i rapporten ovan som bygger på SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) för åren 1979–2000 och som omfattar 12 000 invandrare. Där jämförs invandrares levnadsförhållanden med den svenskfödda befolkningens och alltså även mellan olika invandrargrupper (Ibid.).

Forskarna definierar levnadsförhållanden i vid bemärkelse, med anknytning till välfärdsbegreppet i svensk välfärdsforskning. Ett 50-tal välfärdsaspekter har studerats under rubriker som inkomst, materiell levnadsstandard, boende, sysselsättning, arbetsmiljö, sociala nätverk, politiska resurser, trygghet och säkerhet samt hälsa.

Vogel, Hjerm & Johansson menar att ur ett internationellt perspektiv så har den svenska välfärdsstaten länge varit effektiv när det gäller att begränsa ojämlikheten. I och med den ekonomiska krisen

på 1990-talet så skedde emellertid en dramatisk förändring. Då minskade resurserna för välfärdspolitik och integrationspolitik, samtidigt som behoven växte. Deras resultat tyder på att integrationen av flyktinginvandrare misslyckades under 1990-talet. Flyktinginvandrare har en väsentligt lägre välfärdsnivå också efter tio år i Sverige.

Eva Franzén, forskare i socialt arbete, har undersökt sambandet mellan individernas försörjningssituation och förekomsten av ofärd. Hon har analyserat data från den rikstäckande invandrarundersökning som Socialstyrelsen låtit göra och som resulterat i flera rapporter.

Franzén har bl.a. utgått ifrån den intervjuundersökning som Socialstyrelsen lät genomföra 1996 med hjälp av SCB. Då söktes 1 980 invandrare upp och intervjuades. De kom alla från något av de fyra stora invandringsländerna Polen, Chile, Turkiet och Iran. Samtliga hade varit bosatta i Sverige mellan 7 och 16 år vid intervjutillfället och hade med andra ord gott och väl passerat den första introduktionsperioden.

Intervjuerna handlade om arbetsmarknad, ekonomi, hälsa, politiska resurser och sociala relationer samt faktorer som kategoriseras som specifik invandrarproblematik och omfattar individens boendesegregation, upplevelser av diskriminering samt upplevelser av kunskaper i svenska.

Resultaten visar bland annat att kön är en viktig faktor som styr hur väl individen lyckas etablera en egen försörjning. Risken är större för invandrade kvinnor än för invandrade män att varken ha arbete eller vara sysselsatta av studier, liksom för att drabbas av självskattad ohälsa. Andra faktorer som kan påverka förekomsten av ofärd är familjesituation och ålder samt antal år i landet. Ensamstående löper ökad risk när det gäller nästan samtliga välfärdsområden. Risken ökar ju äldre individen är samtidigt som det verkar finnas en generell tendens att välfärdsproblemen minskar ju längre en person vistats i landet.

Franzén kommer fram till stora skillnader mellan de olika invandrargrupperna. Risken att drabbas av välfärdsproblem är störst för invandrare från Chile och Iran, medan risken är minst för individer födda i Polen. Invandrare från Turkiet löper en större risk för att varken ha arbete eller bedriva studier, för stora ekonomiska problem samt för ohälsa, men mindre risk för problem avseende politiska resurser och sociala relationer.

Förklaringen till skillnaderna mellan invandrargrupperna kan enligt Franzén vara olika. En tolkning kan vara:

...att diskriminering baserat på individens etniska tillhörighet förekommer samt att detta drabbar vissa invandrargrupper i högre grad än andra. (Franzén, 2004:126).

Franzén betonar vikten av att välfärdsforskningen kartlägger hur olika former av ofärd hänger samman. Hon menar att det tycks finnas en ”ansamlingsproblematik” som innebär att de som har en svag position inom ett område verkar ha ofördelaktiga levnadsförhållanden också i andra avseenden. Socialbidragstagare med svag arbetsmarknadsanknytning och ekonomiska problem riskerar att i högre utsträckning ha en självskattad ohälsa och ha ett begränsat socialt nätverk (Ibid.).

Franzén finner inga belegg för att invandrare skulle ha sämre förutsättningar än infödda svenskar utan drar slutsatsen att skillnaden är ett uttryck för en ökad socioekonomisk ojämlikhet som drabbar vissa invandrargrupper mer än andra (bl.a. flyktingar från utomeuropeiska länder). Denna omständighet kan också beskrivas som social exkludering med uppenbara drag av etnifiering, en exkludering som i synnerhet drabbar flyktingar och nyinflyttade, men också människor som bott i Sverige under en lång tid. Trots att den officiella integrationspolitikens mål är att jämlikhet ska råda mellan de som invandrat till landet och de som är infödda, fastslår Franzén att utvecklingen har gått i motsatt riktning under senare decennier. (Franzén, 2003).

Till skillnad från Franzen som lyfter fram skillnader mellan invandrade kvinnor och män i fråga om sysselsättning, ohälsa m.m. har andra forskare vänt blicken till hur uppfattningar om kön och förekomsten av en könsmaktsordning sammankopplas med uppfattningar om etnicitet. Ett exempel på detta är när föreställningen om en ”traditionell (invandrad) kvinnlighet” påverkar tillgången till välfärdstjänsten:

Förutfattade meningar om att kvinnorna hindras av sina män från att engagera sig i arbetslivet eller i föreningsverksamhet förekommer ofta. Ett annat uttryck för dessa föreställningar är att kvinnorna förväntas vilja vara hemma för att ta hand om sina barn och äldre anhöriga i högre grad än svenskfödda kvinnor (Johansson, 2000). En uppfattning som i förlängningen leder till att tillgången på välfärdstjänster är lägre i invandratäta områden än den genomsnittliga. (de los Reyes & Wingborg, 2002:62)

Enligt de los Reyes & Wingborg (Ibid.) saknas också forskning exempelvis om hur utbudet av välfärdstjänster och nedskärningar i den offentliga sektorn påverkar förekomsten av olika former av institutionell diskriminering.

8.3 Socialt arbete

8.3.1 Socialtjänst

Det finns en del aktuell forskning som beskriver diskriminering inom socialtjänsten, även om det begrepp som används inte alltid är strukturell diskriminering. Flera empiriska undersökningar, så som de som redovisas här nedan, visar emellertid på de allvarliga följderna av diskriminering och hur dessa går stick i stäv med målen för svensk integrationspolitik och välfärdspolitik. Fortfarande är behovet stort av fördjupad kunskap om mekanismerna bakom diskrimineringen och hur den kan motarbetas genom förändringar, inte minst av de sociala myndigheternas och institutionernas rådande normer och beteenden.

8.3.2 Den kulturella förklädnaden

Att det finns en tendens att beslöja sociala problem och gömma förekomsten av exempelvis segregering och diskriminering i en kulturell förklädnad konstaterar sociologen Aleksandra Ålund (2002).

I Ålunds intervjuer med socialarbetare i en "invandrartät" förort i Stockholm på 1990-talet framgår hur invandrarbakgrund reduceras till kulturella stereotyper och hur sociala motsättningar blir till en "kulturalisering". Det är som om de sociala problemen förorsakas av "De Andras" mer eller mindre "avvikande" kulturer. Socialarbetare kan ofta göra invandrare ansvariga för sin egen situation på ett liknande sätt som i följande uttalande:

Det är inte bra att folk sitter hemma i förorten. Man måste spränga segregerade områden. Vanligt folk kommer inte fram i samhället på grund av att de sitter fast i träsket. Man har inga vänner utanför sina förortsrepubliker. Och ingen social kompetens. Titta i T-banan. Den är fylld med Metro på golvet. De kan inte uppföra sig svenskt. Jag har lust att säga: "...stick till ditt hemland och lär dig att söka jobb innan du kommer hit." En del afrikaner har ett visst beteende som inte hör

till. Jag har inget emot svarta. Så det handlar inte om hudfärg utan om hur man betar sig. Fel eller rätt. (Citat av socialsekreterare, ur Ålund & Karlsson, 1999).

Ålund anser att kulturella problem först och främst är problem som bör härledas till här och nu rådande livsvillkor, till den diskriminering och stigmatisering som invandrare utsätts för i sin vardag. Hon efterlyser en ny forskning och begreppsutveckling som kan förena olikheter med universalism, skilda kulturella röster och framställningsformer med jämlikhet och jämställdhet för att finna en ny syn på kultur och mångfald, bortom funktionen att dra en slöja över sociala problem.

Artikeln *Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner* (Johansson & Molina, 2002) beskriver hur stereotypa föreställningar som att invandrarkvinnor förväntas vilja vara hemma mer än svenskar för att ha hand om barn och äldre, kan leda till att tillgången på välfärdstjänster blir lägre i invandrartäta områden. De hänvisar till Johanssons doktorsavhandling *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn* (2000). Johansson har funnit intressanta exempel på hur just kön och/eller etnicitet samspelar med rum och plats bl.a. i Botkyrka och hänvisar till rasifierade föreställningar och en rasifierad fördelningspolitik som finns i flera europeiska länder. Omfattande nedskärningar och även brister i barn- och äldreomsorgen uppges ha klarats av pga. att Botkyrka är en kommun med ”stor andel invandrare” och därmed ganska hög andel icke förvärvsarbetande kvinnor som i stället förväntas själva ta hand om barn och äldre.

Om faran med att kulturalisera invandrarklienters problem skriver Masoud Kamali i *Kulturkompetens i socialt arbete. Om socialarbetarens och klientens kulturella bakgrund* (2002). Han menar att kulturaliseringen sedan länge är institutionaliserad i svensk socialtjänst.

[det är] dags att lämna kulturessentialistiska föreställningar och modeller som söker orsakskedjan till klienternas problem i deras ’ursprungliga kulturer’ och i deras gamla hemländer. Dessa grupper lever här och nu, deras problem är det svenska samhällets problem och de är en utmaning för dagens socialarbetare att handskas med. (Kamali, 2002:157)

Under de senaste åren har både antalet invandrarklienter och socialsekreterare med utländsk bakgrund ökat inom socialtjänsten. Det händer att invandrare erbjuds särskilda kurser för att komplettera tidigare erfarenheter och kunskaper. Även om det inte varit ett resultat av någon bestämd policy för etnisk mångfald i arbetslivet kan arbetsgivare i invandratäta områden ha goda skäl att anställa fler socialsekreterare med invandrarbakgrund. Det kan vara ett sätt att försöka möta den ökade mångfalden bland klienterna och att effektivisera arbetet.

Kamali jämför med förhållandena i Storbritannien och USA där man formulerat olika policydokument för att främja mångfalden bland socialarbetarna bl.a. för att höja kvalitén på det sociala arbetet med minoriteter. Han hänvisar till en utvärdering som gjorts av British Association of Social Workers (BASW) 1990 som visar att den ökade mångfalden bland socialarbetarna i viss mån bidrog till att minska den individuella rasismen hos socialarbetare från majoritetssamhället.

I sin egen studie har Kamali velat undersöka om fler anställda med invandrarbakgrund har påverkat det sociala arbetet och gjort det mer sensitivt i förhållande till olikheter i klienternas socio-kulturella bakgrund.

Hans undersökning bygger på kvalitativ datainsamling och databearbetning i åtta invandratäta stads- och kommundelar i Stockholm och Uppsala. Han har intervjuat 117 invandrarklienter och 50 socialsekreterare varav nästan hälften har invandrarbakgrund. Dessutom har han gått igenom 68 personakter. Både familjeenheter och försörjningsenheter på socialkontoren ingår i studien.

Resultaten bekräftar den brittiska utvärderingen. Fler anställda med invandrarbakgrund försvagar fördomar hos de svenska socialsekreterarna och ökar deras förståelse för invandrare. De blir mer medvetna om att generaliseringar om invandrare som en enhetlig grupp inte överensstämmer med verkligheten. Däremot verkar inte fler socialsekreterare med invandrarbakgrund med automatik resultera i ett annorlunda och etniskt mer sensitivt socialt arbetssätt vare sig i Storbritannien eller Sverige.

Kamali betonar att det inte enbart är svenska socialsekreterare som behöver motarbeta sina fördomar och negativa attityder gentemot invandrarklienter, utan även de med invandrarbakgrund. Enligt hans rön har flera med invandrarbakgrund som arbetar på försörjningsenheterna en mer negativ attityd till invandrarklienter och

anser oftare att de "fuskar". Till skillnad från sina svenska kollegor tar de ingen större hänsyn till strukturella faktorer som arbetsmarknad, diskriminering och lagar. De menar att invandrarklienternas problem i huvudsak beror på deras svårigheter att anpassa sig till den svenska arbetsmarknaden och inte tvärtom. Samtidigt uttrycker de kritik mot det svenska systemet som de menar är byggt för svenska klienter och inte för invandrare och därför behöver förändras.

Socialekreterare med invandrabakgrund som arbetar på försörjningsenheterna kan i vissa fall överdriva sin egen "kulturkompetens", enligt Kamali. Dessa tenderar också att generalisera vissa egenskaper hos invandrarklienterna och riskerar att eliminera individuella skillnader och gruppskillnader inom etniska grupper. Motsvarande tendens märks inte hos *familjeenheternas* personal med invandrabakgrund – dessa relaterar i större utsträckning klienternas problem till deras levnadsförhållanden i Sverige än till deras kultur.

Också bland klienterna finns skillnader i attityden till invandrade respektive svenska socialekreterare, beroende på om de hör till familje- eller försörjningsenheter. Klienterna på försörjningsenheten visar en klart negativ attityd till invandrade socialekreterare bl.a. eftersom de anses vara hårdare i sina bedömningar av bidragsansökningar. Motsvarande negativa attityd finns inte hos invandrarklienter på familjeenheter.

Kamali lämnar frågan om fler anställda med invandrabakgrund påverkar det sociala arbetet öppen för vidare forskning. Samtidigt varnar han för att ytterligare uppmuntra och förstärka förenklade och kulturaliserade förklaringsmodeller inom socialtjänsten. Han menar att det finns en risk för överbetoning av socialarbetares "kulturkompetens" på bekostnad av professionalismen. Det kan leda till att invandrade socialekreterare i större utsträckning enbart får arbeta med invandrarklienter vilket i sin tur kan marginalisera dem som professionella och innebära att invandrarklienter får en marginaliserad service.

8.3.3 Socialtjänstens klientifiering av invandrare

De sociala myndigheternas fördomar och brist på kunskap om invandrades situation i Sverige utgör ett av de främsta hindren för integration, hävdar Masoud Kamali. I boken *Distorted Integration*.

Clientization of Immigrants in Sweden (1997) presenterar Kamali sin undersökning om hur det sociala välfärdssystemet medverkar till att klientifiera invandrare och göra dem långvarigt beroende av sociala myndigheter, i stället för att stärka individernas egna resurser så att de ska kunna leva ett oberoende liv. Kamali har granskat samtliga handlingar i 95 ärenden gällande icke-europeiska invandrare som haft kontakt med sociala myndigheter under mer än tre år. Han har även intervjuat företrädare för socialtjänsten. Genom studien har han kunnat följa ärendena tillbaka till den första kontakten med sociala myndigheter.

Han påpekar att kontakten med socialtjänsten skiljer sig åt när det gäller invandrare och infödda svenskar och att systemet är uppbyggt med tanke på de senast nämnda. De vänder sig oftast i sista hand till sociala myndigheter, när alla andra möjligheter att få hjälp är uttömda. För invandrare utgör däremot ofta kontakten med socialtjänsten ett av de första mötena med det officiella Sverige. Redan som asylsökande möter många de sociala myndigheterna och efter besked om uppehållstillstånd inleds en cirka två år lång introduktionsperiod som innebär täta kontakter med företrädare för socialtjänsten.

Kamali delar upp de 95 ärendena i två grupper: den ena utgörs av dem som har kontakt med socialtjänsten av ekonomiska skäl, dvs. uppstår försörjningsbidrag, och den andra gruppen består av personer där andra omständigheter aktualiserat dem hos de sociala myndigheterna, bl.a. relationsfrågor, övergrepp på barnen, skolsvårigheter eller polisanmälan. Kamali finner att insatserna ofta präglas av en överskuggande princip att "först måste du bli som vi, sedan kan du bli integrerad".

Hans studie är ett medvetet försök att vrida forskningens perspektiv bort från "De Andra", dvs. invandrarna, till den roll som sociala strukturer och institutioner spelar. Kamali vänder sig likt flera andra forskare mot att fokus för debatten om integration hittills oftast legat på invandrarna och deras kulturer, levnadssätt etc. Utifrån sina rön konstaterar han att det etablerade och institutionaliserade systemet har lett till en strukturell/institutionell diskriminering av invandrare i Sverige. För att förhindra en utbredd diskriminering av individer på grund av deras kulturella bakgrund anser han det nödvändigt med omedelbara förändringar, inte enbart av lagar, utan även av de traditionella sätten att arbeta med "sociala problem".

8.3.4 Ungdomar och socialtjänst

Utrikes födda personer är överrepresenterade inom socialtjänsten. Av personer med längre perioder av bistånd, var 63 procent utrikes födda, 35 procent hade bott i Sverige i över tio år. (Socialstyrelsen, 2005:57). Ungdomar födda utanför den s.k. västvärlden är än mer utsatta. Fem gånger så många av dessa ungdomar behöver bistånd jämfört med ungdomar födda i Sverige (Ibid:21).

Ungdomar med utländsk bakgrund blir oftare föremål för insatser från individ- och familjeomsorgen än ungdomar med svensk bakgrund. En studie om barn placerade i heldygnsvården visar att utrikes födda barn i fyra gånger så stor utsträckning är placerade jämfört med inrikes födda barn med inrikes födda föräldrar. Inrikes födda med minst en utrikes född förälder var dubbelt så ofta placerade (Socialstyrelsen, 2004).

I Socialstyrelsens rapport *Individ- och familjeomsorgens arbete med ungdomar* (1998) belyses socialtjänstens möte med ungdomar med utländsk bakgrund på två sätt, dels redovisas socialtjänstens insatser på nationell nivå, dels presenteras en studie av hur socialtjänsten i ett invandrartätt socialdistrikt i Stockholm handlägger ärenden som rör ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund, totalt omfattande 368 ungdomar.

En av förklaringarna som lyfts fram till att personer med utländsk bakgrund oftare blir föremål för insatser är att ungdomar med utländsk bakgrund blir mer uppmärksammade än svenskar av exempelvis polis och socialtjänst. I rapporten konstateras att kunskapen hittills är alltför begränsad för att kunna uttala sig om ifall detta kan vara ett uttryck för diskriminering.

Också när det gäller utredningar inom socialtjänsten dominerade utrikes födda. Det var dubbelt så vanligt att de blev föremål för utredning, jämfört med svenska ungdomar.

Som min pappa säger, de vill att vi ska vara missbrukare, alkoholister, kriminella och inte vet jag vad mer./.../ Socialen är ute efter att förstöra för oss, de lämnar oss inte ifred, de letar hela tiden efter liksom olika grejer i vår familj./.../ Förstår du, de vill inte att vi ska vara lyckliga och bli någonting. Som pappa säger, de är rasister allihopa. (Kamali 2001:53)

Ovanstående är ett citat från Masoud Kamalis studie *Varken familjen eller samhället* (2001). Citatet lyfts fram av författaren för att visa på sambandet mellan invandrade ungdomars respektive invandrade föräldrars negativa inställning till det svenska samhället.

Kamali har intervjuat cirka 50 ungdomar med invandrarbakgrund och deras föräldrar i tre invandratäta områden där många familjer saknar arbete och försörjningsmöjligheter. Ytterligare åtta ungdomar från två områden med färre invandrare och huvudsakligen medel- och överklassfamiljer har intervjuats.

Studien beskriver hur livet i de segregerade förorterna påverkar invandrarbarn och ungdomar och hur många av dem får en negativ bild av socialtjänst, polis och andra svenska myndigheter. Kamali finner att bakom ungdomarnas negativa bild av socialtjänst och polis döljs även faktorer som segregation, föräldrars arbetslöshet och dålig skolgång tillsammans med bittra erfarenheter från tidigare kontakter med myndigheterna.

Han konstaterar att det i de segregerade områdena inte sällan uppstår kollisioner mellan invandrarfamiljer och myndigheter redan i ett mycket tidigt skede av utredningsarbete. Kamali hävdar utifrån sina studier att socialtjänsten i många av fallen redan från början dömt ut invandrarfamiljerna och att det tycks råda en outtalad uppfattning att föräldrar som invandrat inte är lämpliga föräldrar. Kamali konstaterar att tvångsomhändertagande kan tas till som ett slags straff när vanliga metoder inte räcker till, vilket kan vara en förklaring till överrepresentationen av invandrarungdomar på behandlingshem.

Kamali konstaterar att s.k. frivilliga placeringar av ungdomar med stöd av socialtjänstlagen av familjerna ofta uppfattas som ett uttalat eller outtalat hot om andra former av tvångsåtgärder ifall de inte accepterar den frivilliga placeringen. Likaså accepterar en del tillsättandet av en kontaktperson fast de tycker att det är onödigt och inkräktar på familjelivet för att slippa "hårdare" straff, såsom tvångsomhändertagande. Socialsekreterarna måste ompröva sitt beslut var sjätte månad och överväga om vården fortfarande behövs. Enligt socialtjänstlagen ska den unge återförenas med sin familj så fort som vården inte längre behövs, vilket förutsätter ett nära samarbete med hemmet. Kamali finner dock att en betydande del inte återförenas med sina familjer och att det många gånger saknas en "vårdplan". I stället för att stödja den unge menar han att socialtjänstens insatser i många fall snarare leder till motsatsen.

8.3.5 Myndigheters tolkning av fäders våld och kultur

Sociologen Maria Erikssons har i sin avhandling *I skuggan av pappa* (2003) undersökt hur fäders våld hanteras i samband med skilsmässor och separationer i Sverige.

Eriksson ifrågasätter summering av förtryck i förståelsen av de sociala systemens strukturella drag och dess uppkomst. Hon menar att det är omöjligt att förstå kön isolerat från klass och ras. Hon menar att system av förtryck inte bara upplevs samtidigt, utan också görs samtidigt "samma praktik skapar både kön, klass och ras" (Ibid: 30).

Hennes material består av 16 intervjuer med våldsutsatta mödrar och tio med familjerättssekreterare. Syftet har varit att ta reda på hur våldsutsatta mödrar och familjerättssekreterare själva uppfattar sin situation och de teman projektet berör. Eriksson var bl.a. intresserad av de tolkningsramar mödrarna och sekreterarna använde sig av när de talade om sin situation, våld, barns behov, moderskap och faderskap etc.

I en del av intervjuerna kopplar familjerättssekreterarna våld till grupper av människor som av en eller anledning inte framstår som "vanliga" föräldrar, enligt Eriksson. Hon menar att det "vanliga" i materialet framträder som en mer eller mindre outtalad måttstock som "andra" mäts med. Och måttstocken består av jämförbara relationer mellan kvinnor och män, "svensk" kultur och den etniska tillhörigheten "svensk".

Vissa familjerättssekreterare verkar förutsätta att mäns makt inte längre är något generellt problem i Sverige och kopplar fäders våld till en "krock" mellan något patriarkalt och något svenskt som hänger ihop med invandarmäns förluster då de kommer hit. En av dem säger att när "folk" förlorar sin roll som familjeöverhuvud och ensam beslutsfattare så ligger våldet på lur. Eriksson beskriver hur relationen mellan kön, makt och våld görs till en icke-fråga genom att konflikter mellan invandrade mödrar och fäder framställs som en krock mellan två system, det ("jämförbara") Sverige och det patriarkala, och inte som en konflikt mellan könen.

Eriksson slår av hur frånvaro av mäns makt och kontroll verkar beteckna det "svenska" i kontrast till det "patriarkala" i tjänstemännens tal om "kulturkonflikt". Den tolkningsram som dessa familjerättssekreterare använder...

...implicerar att svenska män (generellt) är annorlunda än 'invandrade', inte lika patriarkala, och att svenskhet överensstämmer med den officiellt påbjudna normen om jämställdhet. (Ibid:205).

Hon drar slutsatsen att den tolkningsram som används innebär att mäns makt, kontrollbehov och våld konstrueras som något avvikande i svensk kultur. Svenska män som använder våld mot kvinnor kopplas oftare till psykiska störningar, missbruk eller någon annan slags dysfunktion, alltså något som normalt inte hör hemma i den svenska kulturen. Familjerättsekreterarna förefaller ha större beredskap för att möta våld bland familjer som de kan definiera som avvikande exempelvis pga. etnisk tillhörighet/kulturell bakgrund än: "att möta våld från svenska, måttlighetsdrickande, socialt välanpassade fäder eller i familjer som i övrigt framstår som 'normala'" (Ibid:207). Forskningen på andra områden uppvisar liknande kulturrasistiska föreställningar (kapitel 3 och 6).

8.3.6 Socialt arbete i ett internationellt perspektiv

I boken *Socialt arbete med etniska minoriteter* (Soydan, 1999) presenteras tio internationella litteraturöversikter. De flesta (åtta) behandlar förhållanden i USA och två handlar om hur det ser ut i Storbritannien.

Rasism är ett återkommande tema i flera av de internationella översikterna. Frågan om socialt arbete rentav är rasistiskt, är utgångspunkten för en av dem: *A Content Analysis of Recent Literature* (McMahon & Allen-Meares, 1992). Dessa forskare har granskat artiklar om socialt arbete publicerade i fyra amerikanska tidskrifter mellan 1980 och 1989; *Social Work*, *Social Casework*, *Social Services Review* och *Child Welfare*. Efter innehållsanalysen drar de slutsatsen att det är en naiv och ytlig litteratur som präglas av en okritisk, självupptagen och även narcissistisk inställning.

Dessutom menar forskarna att texterna speglar en assimilationsideologi som är central och en, visserligen outtalad, men ändå nedlåtande attityd av minoritetsvärderingar inom fältet för socialt arbete i USA. De sociala insatserna verkar utgå ifrån att minoriteterna ska acceptera och anamma majoritetens värderingar. Författarna svarar därför ja på sin frågeställning huruvida socialt arbete är rasistiskt.

Liksom författarna till flera av de andra internationella översikterna behandlar McMahons och Allen-Meares frågan om hur man

kan öka medvetenheten om rasismen bland socialarbetare genom olika slags arbetsmetoder. De poängterar att interventioner enbart på individnivå inte är tillräckliga för att socialt arbete ska motverka rasism. Socialarbetare och forskare måste i stället utveckla kontextuella, kritiska och detaljerade program för minoritetsklintero som bygger på en antirasistisk yrkeskår som arbetar för att motverka förhållanden som förtrycker människor. De förklarar att det inte finns någon neutral position – att inte ha någon ståndpunkt är ett politiskt ställningstagande i sig eftersom det stärker den rådande rasismen. Uppkomsten av nya sociala rörelser, t.ex. frivilligverksamhet och självhjälsgrupper, har bl.a. lett till avslöjanden av förtryckande och diskriminerande strukturer i samhället som socialarbetarna, ofta omedvetet, har delaktighet i. Walter Lorenz professor i integrationsstudier konstaterar i *Socialt arbete i ett föränderligt Europa* (1996):

Därför måste också professionen ifrågasätta sin egen elitism, sin makt och sin förtryckande praktik och söka vägar för att delta i den omvandling av det civila samhället som de sociala rörelserna potentiellt är involverade i. (Ibid:205)

I Social Work and Minorities: European Perspectives (2002) av Charlotte Williams, professor Mark R. D. Johnson och docent Haluk Soydan betonas att det sociala arbetet inte kan vara likgiltigt för de förändringar som sker runtom i Europa, inte minst den oroande ökningen av öppen rasism. Redaktörerna hänvisar till Gordon (1989):

Economic union implies some form of social union and the European Union has seen as a priority the promotion of social cohesion. Yet we are living in times of rapid changes and uncertainty in realizing the goals of 'a European society'. The aspirations of social integration, social solidarity, citizenship, mutual respect and tolerance are proposed within a context of increasing contradictions in relation to multiculturalism. This territory is a site of struggle and conflict as well as negotiation. European societies face choices about whether to opt to embrace multiculturalism or to embrace the idea of a 'Fortress Europe' in which they eschew internal differences between member states in order to promote a Union designed to fend off encroachments from outside. (Williams, Johnson & Soydan, 2002: s. 1 i introduktionen)

Redaktörerna har med denna bok velat få en belysning av frågan om etniskt eller rasmässigt ursprung påverkar utövandet av socialt arbete. Flera av bidragen visar hur relationer som präglas av ojäm-

likhet och underordnande i övriga samhället också avspeglas i det sociala arbetet med minoriteter. En hel del av de europeiska länderna har byggt upp sin nationella identitet utifrån ett homogent ideal. För invandrare innebär detta homogena ideal att de pressas till assimilering eller utestängs från samma status som andra medborgare. För att inte socialarbetare ska bli omedvetna instrument för en sådan utestängande process och bidra till stärkandet av ett slutet s.k. *Fästning Europa* krävs betydligt större kunskap om vad det är för mekanismer som ligger bakom den sociala exklusionen och hur professionen kan motverka en sådan utveckling, hävdar författarna.

8.4 Hälsa- och sjukvård

8.4.1 Föreställningar om "de Andra" i vården

Etnologen Ingrid Fioretos arbetar med en avhandling vars syfte är att analysera ideal och praxis i mångkulturell sjukvård. Hennes artikel "Patienten som kulturellt objekt. En närläsning av tre läroböcker för sjukvårdspersonal" ingår i antologin *Etniska relationer i vård och omsorg* (2002).

Fioretos utgår från Socialstyrelsens undersökning *Invandrarkunskap i högskoleutbildningen. En undersökning om yrkesutbildningar inom hälso- och sjukvårds- och det sociala området* (1997). Den visade på stora brister när det gällde att förbereda studenterna för "kulturmöten" inom vården. Den sporadiska utbildning som gavs handlade om invandrarna och inte om studenternas egna värderingar och förhållningssätt i mötet.

Fioretos har utifrån dessa resultat granskat tre relativt nyskrivna läroböcker som ofta förekommer på de olika vårdutbildningarnas litteraturlistor. Hon ville studera hur ämnet "invandrarkunskap" ser ut i dagens undervisningsmaterial för sjukvårdspersonal och sjukvårdsstuderande.

Hennes syfte är att utifrån ett kulturanalytiskt perspektiv undersöka hur läroboksförfattarna tänker sig att en ökad beredskap inför det tvärkulturella vårdmötet bör vara utformad. Ett centralt resonemang i artikeln går ut på att de kunskaper som framställs i kurslitteraturen ofta förstärker vanligt förekommande stereotypa föreställningar om "De Andra", och på så sätt snarare främmandegör än öppnar för diskussioner runt annorlundahet. På så sätt stängs indi-

viden in i en av majoriteten avgränsad föreställning om olika gruppers värderingar och traditioner som inte tar hänsyn till individuella strategier och yttringar. Författaren diskuterar även hur de värderingsmönster som framträder i de tre böckerna påverkar läsarens sätt att förhålla sig till dem som anses som annorlunda.

Granskningen visar att de tre läroböckerna reproducerar vanligt förekommande stereotypa föreställningar om "De Andra". Överbetoning av etniska, kulturella eller religiösa gruppers särskiljande egenskaper skapar en konstruerad bild av dessa grupper som statiska och homogena.

Etnologen Finnur Magnússon har undersökt forskningen kring vårdens och omsorgens kulturmötesfrågor. Han menar att dessa frågor hittills har drivits inom skilda vetenskapliga discipliner vilket har resulterat i en mängd data av olika slag om exempelvis invandrades hälsotillstånd, vårdens tillgänglighet, kultur- och religions-specifika spörsmål samt språkbarriärers betydelse.

Magnússon menar dock att om man ser på kulturmöten utifrån ett mera allmängiltigt perspektiv så öppnar sig nya möjligheter, t.ex. om man undviker att ge begreppet etnicitet den statiska innebörd som det annars ofta får. Att förklara äldre invandrades beteende i vården med hänvisningar till olika gruppers kulturer som markörer för agerande kan lätt utvecklas till klyschor som saknar förklaringsvärden. Risken finns att man späder på myter om invandrades beteenden. En angelägen forskningsuppgift är att närmare problematisera etnicitet (Magnússon, 2002, 2004).

8.4.2 Erfarenheter av diskriminering i hälso- och sjukvård

Sociologen Beth Maina Ahlberg har tillsammans med kollegorna Ingela Krantz och Catrin Lundström (2004) undersökt flyktingars tillgång till hälso- och sjukvård samt deras upplevelser av diskriminering. De har intervjuat 14 vårdgivare (läkare, sjuksköterskor, psykologer m.fl.) och genomfört fyra fokusgruppsdiskussioner med 31 flyktingar.

Personerna i studien uppgav att de i allmänhet inte har fått den medicinering eller den diagnos och undersökning som de förväntat sig. De hade en annan uppfattning om användandet av tolk än vårdgivarna. Båda parter tyckte visserligen att det blev en bristande kommunikation, men av olika anledningar. För vårdgivarna handlade det om att tolkarna tog så lång tid på sig att förklara vad de

ansåg vara enkla meddelanden, medan flyktingarna sa att de fick mycket korta meddelanden via tolkarna.

Asylsökande tvingas ofta leva under stor osäkerhet i lång väntan på besked om de får uppehållstillstånd eller inte, isolerade i förläggningar där barnen inte har tillgång till den ordinarie skolan utan hänvisas till mer tillfälliga lösningar. Det skapar en situation som leder till ohälsa, som de dock inte kan få hjälp med av hälso- och sjukvårdssystemet, då de endast har rätt till s.k. akutvård som inte kan anstå.

Ahlberg m.fl. betonar att etnisk diskriminering av patienter måste ses i det sammanhang som invandrare ingår i och som består av flera faktorer såsom bostadssegregation, arbetslöshet, rasistiskt våld och strukturell rasism m.m. Asylsökande som bodde på flyktingförläggning menade exempelvis själva att den främsta anledningen till att barnen mådde dåligt var bristande skolgång.

Forskarna slogs av vårdgivarnas uppfattning om kultur – invandrapatienter upplevdes som mindre ”besvärliga” ju mer de uppförde sig som ”svenskar”. Med andra ord ansågs mycket av grunden till problemen ligga hos invandrarna och deras kultur, i stället för att söka förklaringar i ett otillräckligt svenskt system.

I tidskriften *Invandrare & Minoriteter*, nr 5–6, 2004, beskriver Ahlberg hur stereotyper och fördomar inom vården drabbar olika invandrargrupper olika. Inte minst drabbas invandrare med afrikansk bakgrund av vårdpersonalens föreställning om att de föder nya barn varje år. Ahlberg hänvisar till intervjuer som hon gjort inom ramen för undersökningen ovan och väljer bland annat ut följande citat från en afrikansk man som berättar om sitt möte med sjukvården då han tog sitt barn till barnavårdscentralen:

Hon steg in i rummet och hälsade på mig, sen frågade hon min fru om hur många barn hon hade och undrade om hon inte kunde tänka sig att sterilisera sig. Något sånt vågade hon inte ens föreställa sig. Och inte heller jag kunde se att detta kunde vara något bra, sen försökte hon (läs: den sjukvårdsanställda) övertyga mig om att i stället borde jag sterilisera mig. Varför, frågade jag. Hon sa att jag hade alldeles för många barn... Jag tycker att jag har för få barn och att man i mitt land har uppemot tjugo. Här i Sverige, sa hon, bör inte människor ha för många barn... Då frågade jag om de **inte bör** ha, eller **inte vill** ha fler? Hon svarade att de inte bör ha fler. Det är att tvinga människor, tycker jag...

...den svenska sjukvården utgör den första grindvakten ... om de hade makten skulle alla svarta steriliseras... Jag kan inte föreställa mig att en svensk familj skulle bemötas på samma sätt, även om de hade tre eller

fyra barn... de (läs: sjukvårdspersonal) skulle bara vara glada om den svenska familjen hade många barn... hur kan hon fråga mig om jag har tjugo... Jag sa ... att jag har rätt att ha så många barn jag önskar... (Ahlberg, 2004:64).

Ahlberg avslutar artikeln med att konstatera att vi måste se sambanden mellan hur olika aspekter av makt – exempelvis kön, klass, ras, etnicitet – socialt manifesteras och utgör olika former av ojämlikhet, uteslutning och diskriminering. Hon betonar att detta är frågor som vårdpersonalen måste vara medveten om och att det dagliga arbetet måste genomsyras av ett sådant synsätt för att kunna möta immigrantpatienters behov av hälso- och sjukvård.

8.4.3 Diskrimineringens påverkan på hälsan

Beteendevetaren Brita Törnell konstaterar i antologin *Välfärd, jämlikhet och folkhälsa* (Statens Folkhälsoinstitut, 2003), i kapitlet *Migration, etnicitet och hälsa*, att såväl invandrare som adoptivbarn bemöts av diskriminering och rasism. Hur utbredd denna diskriminering är och hur viktig den är som enskild faktor till de skillnader i ohälsa som föreligger i befolkningen är inte studerat. Det krävs mycket mer forskning om vi på ett bra sätt ska kunna följa de utrikes föddas hälsotillstånd i Sverige, skriver hon.

Törnell skriver att det finns flera bakgrundsfaktorer som påverkar hälsan hos människor, t.ex. arvsanlag och levnadsvanor. Dessutom tillkommer samhällliga faktorer för invandrare i Sverige som bl.a. handlar om svårigheter att komma in på arbetsmarknaden, bostadssegregering, diskriminering och rasism vilket leder till låg social position och ohälsa. Törnell konstaterar att utrikes födda vanligtvis har sämre arbetsvillkor jämfört med personer födda i Sverige och därmed också en sämre arbetsmiljö. Törnell refererar också till forskning av Anders Lange (2000) som visar att upplevd diskriminering signifikant ökar risken för psykisk ohälsa med mer än två gånger. Samma resultat finns i Socialstyrelsen (2000a).

Avslutningsvis fastslår Törnell att vi i dag utifrån ett flertal studier vet att:

...det förekommer etnisk diskriminering inom en rad olika områden i samhället och att denna diskriminering leder till arbetslöshet, dåliga arbetsvillkor, bostadssegregation, utanförskap m.m. Det är också uppenbart att det är ogynnsamt för hälsan att bli diskriminerad. Det är

därför viktigt att kunna följa hur och var diskrimineringen sker, vilka grupper som utsätts samt vilka som diskrimineras. (Törnell, 2003:284)

Statens folkhälsoinstitut rapporterar i *Födelselandets betydelse* (2002) att flera stora invandrargrupper i Sverige uppvisar betydande överrisker för insjuknande i hjärt-kärlsjukdomar, kranskärlsjukdomar och för psykisk ohälsa jämfört med svenskfödda. Detta är anmärkningsvärt eftersom människor som flyttar från sitt hemland till en annan del av världen oftast är friskare än de som stannar kvar, konstateras i rapporten. Detta kan bland annat förklaras med att invandrare ofta får lägre social status än infödda med till exempel samma utbildning. Ett av de kraftfullaste sambanden inom folkhälsoforskningen är det mellan låg social status och ökad sjuklighet och förtida död. I Sverige har dessutom personer med låg social status visat sig ha en lägre grad av utnyttjande av primärvården än vad deras hälsotillstånd skulle motivera, med sämre möjligheter till adekvat behandling, konstaterar Statens folkhälsoinstitut (2002).

Till skillnad från rapporten från Statens folkhälsoinstitut finns forskning i andra länder som har utgått ifrån att det är erfarenheter av etnisk diskriminering som kan förklara varför etniska minoriteter har högre fysisk ohälsa. I USA har forskare funnit ett samband mellan erfarenheter av etnisk diskriminering och högre blodtryck och stress än majoritetsbefolkningen. (Steffen m.fl., 2003; Guyll m.fl., 2001; Din-Dzietham m.fl., 2004)

Det finns också en tydlig hierarki när det gäller ohälsans utbredning bland olika invandrargrupper, fastslår Statens folkhälsoinstitut (2002), och beskriver följande bild: Arbetare från Sydeuropa och Finland har i regel sämre hälsa än arbetskraftsinvandrare från övriga OECD-länder som ofta har högre social status. Flyktingar från Östeuropa har dålig hälsa, men allra sämst hälsa har de utomeuropeiska flyktingarna.

Enligt Landstingsförbundets/Kommunförbundets skrift *Möten som utmanar* av Fatima Nur (2003) har många utomnordiska invandrare i genomsnitt sämre hälsa. Det påpekas att många utomnordiska invandrare dessutom känner sig som andra klassens medborgare eftersom de har en svagare ställning på arbetsmarknaden, har språksvårigheter och diskrimineras. Det påpekas också att ”de ofta har lägre förtroende för hälso- och sjukvården än infödda svenskar” (Ibid:3). Detta bekräftas av SOM-institutets förtroende-

undersökningar där förtroendet för sjukvården¹ bland personer med invandrarbakgrund är lägre än hos svenskar (se bilaga 3: Antoni, 2005). Förtroendet följer här en ”trappa” där 66 procent med helsvensk bakgrund uppgav att de hade ”mycket stort” eller ”ganska stort förtroende” för sjukvården. Invandrare från Nordiska länder: 60 procent, från övriga länder: 54 procent.

Skillnaderna mellan män och kvinnor är inte särskilt stora. Den generella trenden är att män har något högre förtroende än kvinnor. Detta gäller dock inte för utomeuropéer. Här har män något lägre förtroende än kvinnorna i samma kategori.

Samband mellan erfarenheter av etnisk diskriminering/”etnisk status” och psykisk ohälsa är dokumenterat i andra länder. För USA, se Lee (2003), Moradi & Subich (2003) och (Ryff m.fl, 2003). För Storbritannien, se Karlsen & Nazroo (2002).

Statens folkhälsoinstitut bedriver ett omfattande projekt mellan 2004–2006 i syfte att undersöka sambanden mellan diskriminering och hälsa. En kunskapsanalys är planerad till oktober 2005 och fördjupade undersökningar till sommaren 2006. En slutrapport är planerad till november 2006 (Statens folkhälsoinstitut, 2005).

8.4.4 Hälsa på lika villkor?

Vuxna asylsökande (och även gömda flyktingar) har inte rätt till hälso- och sjukvård i samma utsträckning som övriga personer i landet, utan endast till akut vård som inte kan anstå, såsom beskrivs av journalisten Cajsa Malmström i *Introduktion och hälsa* (Integrationsverket, 2002). Dock har barn till asylsökande och gömda rätt till samma hälso- och sjukvård som andra barn i Sverige. Många föräldrar i gömda familjer vågar emellertid inte uppsöka exempelvis läkare av rädsla för att bli upptäckta. Av samma skäl kanske barnen inte går i skolan, utan tvingas leva isolerade, utan tillgång till socialt nätverk och trygghet.

Det finns också en grupp barn som inte omfattas av avtalet om hälso- och sjukvård, barn som inte själva är asylsökande och som förenats med en förälder i Sverige innan dennes ansökan om uppehållstillstånd är färdigbehandlad. Det har lett till fall av oklarheter

¹ Antalet personer i vissa grupper i denna undersökning är lågt. Därför har beräkningarna gjorts genom att slå ihop alla undersökningar mellan 1996-2004. Det kan uppfattas som tvivelaktigt att slå ihop resultat på detta sätt, men förtroendet sjunker ungefär lika mycket i varje grupp över tid. Det totala antalet tillfrågade uppgår då till 40 800 personer.

kring betalningsansvar när det gäller vård av mer omfattande karaktär, enligt Malmström (2002).

Livet som asylsökande blir många gånger både långdraget och påfrestande. En granskning som Riksrevisionsverket gjort, *Hur mottas de asylsökande?* (2002:19), visar att fysisk och psykisk ohälsa ofta gör att asylsökande inte deltar i någon organiserad verksamhet.²

Malmström skriver vidare att trots att erbjudande om hälsosamtal och hälsoundersökning ska ingå enligt avtalet om hälso- och sjukvård för asylsökande så är det långt ifrån alla som erbjuds eller genomgår hälsosamtal. I exempelvis Stockholm var det endast nio procent enligt en uppföljning av Socialstyrelsen, *Innehåll i och omfattning av den vård landstingen åtagit sig att ge till asylsökande m.fl.* (Socialstyrelsen, 2000b). Socialstyrelsen konstaterar att det är anmärkningsvärt att varken Migrationsverket eller landstingen har rutiner för att bevaka att asylsökande ges möjlighet att träffa medicinsk personal för hälsosamtal och få erbjudande om hälsoundersökning. Det kan vara ett sätt att identifiera personer som av hälsoskäl inte kan delta i vanlig organiserad verksamhet, för att kunna erbjuda en mer meningsfull och stödjande sysselsättning och sannolikt på sikt reducera behovet av hälso- och sjukvården för individen, enligt Malmström (2002).

8.5 Försäkringskassan

8.5.1 Lika handläggning?

Att försäkringskassans inre arbete kan inverka på invandrarnas överrepresentation konstaterar professor sociologen Haluk Soydan. Han har gjort en fallstudie av försäkringskassans lokal-kontor i Norsborg utanför Stockholm (1995).

Soydan har undersökt om försäkringskassan arbetar på samma eller olika sätt med invandrare och svenskar. Han har valt att studera mötet mellan invandrarna och försäkringskassan och granskar de åtgärder som vidtas i handläggningen av sjukskrivning och rehabilitering.

Det empiriska materialet består av en granskning av och jämförelse mellan 127 akter för både invandrar- och svenska klienter.

² "Organiserad verksamhet" är en sorts obligatorisk sysselsättning som vuxna asylsökande ska delta i under utredningstiden, t.ex. undervisning i svenska, vilket även gäller dem som valt att ordna sitt boende själva.

Akten är försäkringskassans officiella bild av klienten. Eftersom det kan finnas betydelsefulla mekanismer som påverkar handläggningen som inte framgår i denna skriftliga dokumentation, har Soydan valt att genom intervjuer försöka fånga upp sådant som inte syns där. Han har bl.a. gjort en enkätundersökning till 17 handläggare och uppföljande intervjuer med sex av dem.

I akterna finns det ofta antydningar om att det är invandrarskapet och kulturella förutsättningar som påverkat individens situation som arbetsoförmögen, även om det inte är tydligt uttryckt. Han finner dock inga tydliga skillnader i dokumentationen om svenskar respektive invandrare.

I enkäten till handläggarna försöker Soydan ta reda på vad de egentligen har för tankar om sina invandrarklienter. Av enkätsvaren framgår flera intressanta omständigheter som inte syns i den skriftliga dokumentationen i akterna. Exempelvis visar det sig att handläggarna har mycket bestämda föreställningar om invandrare som försäkringstagare. 15 av de 17 handläggarna anser att det finns tydliga skillnader mellan invandrare respektive svenska försäkringstagare.

Soydan menar bl.a. att tjänstemännen bär på generaliserande inre bilder av invandrare som mobiliseras i mötet med klienterna. Dessa färdiga föreställningar får kompensera den bristande kunskapen i varje enskilt fall. Det leder, enligt Soydan, till att "invandrarärenden" handläggs annorlunda än "svenska" ärenden. Exempelvis riskerar långtidssjukskrivna invandrare i högre grad än svenskar att utsättas för en handläggning av tillfällig, improviserad och oförutsedd karaktär. Även om det förekommer undantag, varnar han för att de generaliserande bilderna kan spela en missvisande roll i arbetet med invandrarklienter.

Soydan påpekar att tidigare studier av långtidssjukskrivning och förtidspensionering har behandlat etnisk tillhörighet enbart i förbigående. Han betonar att hans studie begränsar sig till ett lokalkontor och menar att fler fallstudier och urvalsstudier är nödvändiga för att bredda och fördjupa kunskaperna. Särskilt angeläget är mer forskning om mötet mellan försäkringskassan och invandrarklienter ur invandrades perspektiv. Här är det uppenbart att det finns stora luckor i forskningen.

8.6 Pensionsförsäkrings- och försörjningssystem

Det finns stora skillnader i den ekonomiska situationen mellan äldre invandrare beroende på hur gamla de är och varifrån de kommer. Det framgår i *Äldre invandrades hälsa* av Helena Altvall (2000).

De icke-västeuropeiska äldre invandrarna har det väsentligt sämre ställt ekonomiskt än äldre svenskar och andra västeuropéer och skillnaderna ökar med stigande ålder. Skillnaderna är mycket markanta bland de allra äldsta.

Altvall utgår i sin rapport ifrån SCB-statistik från 1997 som visar att de som är födda i Sverige och i övriga Europa har en tämligen likartad disponibel inkomst, medan äldre från Asien, Afrika och Ex-Jugoslavien har betydligt lägre inkomster. Av de äldre från Afrika har en fjärdedel en disponibel inkomst som understiger ett basbelopp, konstaterar Altvall.

Inkomsterna återspeglar beroendet av försörjningsbidrag. Endast en procent av äldre från Sverige, Norden, övriga Västeuropa och Nordamerika hörde till socialbidragshushåll under 1997. Av äldre från Afrika och Asien tillhörde till cirka 40 procent socialbidragshushåll. Bland äldre från forna Jugoslavien var det cirka en tredjedel.

Welat Songur har i sin avhandling *Välfärdsstaten, sociala rättigheter och invandrarernas maktresurser* (2002) undersökt situationen för äldre invandrare från Mellanöstern.

Songurs forskning undersöker effekterna av det gamla pensionssystemet som ersattes vid sekelskiftet. Ett par år senare, 2003, infördes det s.k. äldreförsörjningsstödet. Avsikten var att äldre pensionärer skulle slippa söka socialbidrag. Det nya systemet innebär bl.a. att inga krav ska ställas på att invandrade pensionärer måste söka arbete eller gå särskild undervisning. Pensionärer kan också vistas utomlands i tre månader per år, utan att stödet påverkas. Försörjningsstödet bedöms och hanteras av försäkringskassan och dess handläggare. Eftersom systemet är så pass nytt har ingen omfattande uppföljning ännu kunnat göras.

Songur skriver att rätten till äldreförsörjningsstödet inte verkar ha fått någon genomslagskraft. Det var nästan lika många som hade socialbidrag som folkpension i Stockholm. Det fanns en mycket klar överrepresentation av äldre invandrare bland äldre socialbidragstagare - invandrare utgjorde 87 procent av alla äldre socialbidragstagare. Majoriteten av dem kom från Iran, Turkiet och

Syrien. Det var inte enbart de äldre invandrarna som inte kände till sin rätt till äldreomsorgsstöd, utan även handläggare vid socialbyråer som alltså inte upplyste sina klienter om den här möjligheten.

Songur pekar på den försvårande omständigheten med att socialbidrag betalas ut av socialbyråer medan övriga ersättningar sköts av försäkringskassor och att det inte förekom något samarbete eller informationsutbyte mellan dessa två myndigheter.

I praktiken blev socialbidraget beroende av tjänstemännens bedömning trots att det enligt lag utgör en social rättighet vilket kan få stora konsekvenser. Songur fann hur misstänksamhet och värderingar som stred mot socialtjänstlagens direktiv kunde prägla socialbyråns inställning till de äldre. Handläggarna i Stockholm hade som praxis att kräva att invandrare gick på språkkurs i svenska för invandrare (SFI) för att få socialbidrag. De kunde visserligen befrias av hälso- eller åldersskäl, men i praktiken fick de äldre invandrarna genomgå strikta kontroller. De misstänktes exempelvis för att vistas i hemlandet samtidigt som de erhöll socialbidrag och måste därför tvingas visa sina pass regelbundet. Detta var rutiner som ingick i handläggningen av ärenden som endast gällde äldre invandrare, särskilt om de kom från Mellanöstern.

Det fanns andra omständigheter som var specifika för äldre invandrare. Handläggare kunde framföra att den här kategorin var van vid en längre levnadsstandard från hemlandet och därför ansågs vissa tillägg oskäliga att betala ut, t.ex. tandläkarkostnader.

Det framgår av avhandlingen hur den formella rättigheten till socialbidrag kan inskränkas trots väl reglerade normer. Socialtjänsten utgår, i strid mot gällande regelverk, från både individens ålder och hemland när beslut om bidrag ska fattas. Eller som en av de intervjuade handläggarna säger – det inte är rimligt att utgå från svensk standard då dessa äldre har levt större delen av sina liv i hemlandet. Kort sagt – rättigheterna finns, men är inte tillämpbara för dem eftersom de är invandrare.

8.7 Myndigheter som spärrvakter

I sin avhandling *Bakom välfärdsstatens dörrar* (2003) undersöker statsvetaren Isabell Schierenbeck hur så kallade frontlinjebyråkraters myndighetsutövning påverkar invandrades möjlighet till levnadsvillkor och delaktighet i det nya landet, Sverige och Israel.

Frontlinjebyråkrater är en beteckning för de tjänstemän som först kommer i kontakt med nyanlända invandrare, såsom invandrar-sekreterare, socialsekreterare och arbetsförmedlare.

Av Schierenbecks intervjuer med 46 svenska och 17 israeliska frontlinjebyråkrater framgår det att i bägge länderna betraktas invandrarklienter utifrån stereotypa föreställningar. De följande två citaten från svenska tjänstemän visar hur deras myndighets-utövning påverkas i mötet med invandrare och varierar allt efter klientens etniska tillhörighet:

I ärlighetens namn ska jag säga att det är betydligt enklare att arbeta med invandrare än med svenskar. Svenskar de kan reglerna mycket bättre. De är mycket tuffare. De känner till samhället. (...) Man får mycket större makt som socialsekreterare. Det låter hemskt, men det är så det ligger till. Man kan styra och ställa mycket mer.

De (iranier) känner till sina rättigheter. (...) I grund och botten är det bara det att de utnyttjar sina rättigheter och det kan många se som att de blir så att säga besvärliga klienter. Medan exempelvis andra då som somalier, etiopier och kosovoalbaner som kanske inte har den utbildningen som inte vågar ta för sig, de är det lite enklare att styra och ställa med. (Schierenbeck, 2003:185)

Schierenbeck finner att den stora skillnaden mellan Sverige och Israel är hur stort handlingsutrymme den individuella tjänstemannen har i varje ärende. I Sverige utmärks myndighetsutövningen av en flexibel tillämpning av regelverket och en orientering mot den enskilda klientens behov och önskemål. Den israeliska myndighetsutövningen tar i stället utgångspunkt i en mer strikt tillämpning av regelverket och ett tydligare uppdragstänkande. Därmed får stereotypa uppfattningar större möjlighet att slå igenom i det svenska fallet, men inte i det israeliska enligt Schierenbeck som konstaterar:

I det israeliska fallet utmärks arbetet av rigiditet, uppdragstänkande och mottagande, i det svenska fallet utmärks arbetet av flexibilitet, medmänsklighet och omhändertagande. (...) Det ena arbetssättet ger ett framgångsrikt integrationspolitiskt utfall, medan det andra leder till en mer eller mindre permanent utestängning från det etablerade samhället.

Det kan tyckas paradoxalt att det är den rigida myndighetsutövningen som är mer lyckosam, men resultatet går tillbaka till den samhällsvetenskapliga forskning som sedan tidigare har fastlagt att generella

program (och likabehandling) alltid gynnar svaga grupper (Handler 1992:334; Rothstein 2001). (Ibid:215)

Schierenbeck efterlyser mer forskning om varför frontlinjebyråkrater skiljer sig åt i sina bedömningar. Det krävs utvidgad kännedom om vad som styr de frontlinjebyråkrater som arbetar inom välfärdsstatens institutioner för att förstå varför det regelverk och de målsättningar som gäller lika för olika institutioner tillämpas på så skilda sätt.

Den enskilde bemöts inte som en individ, utan som en representant för invandrarkollektivet eller den etniska grupp han eller hon tillhör. Det konstaterar pedagogen Elsie C. Franzén i *Formandet av en underklass – om invandring, arbetslöshet och etnifiering av arbetsökande* (1999).

Franzén har följt arbetssökarprocessen eller ”vägen till arbete” hos 42 flyktingar från och med samma vecka de fick uppehållstillstånd och i tre år framåt. Under denna tid har hon regelbundet sökt upp flyktingarna för att intervjua dem och även de tjänstemän som funnits runtomkring dem, exempelvis lärare, socialarbetare, arbetsförmedlare.

Franzén fann ett tydligt mönster när hon studerade hur invandrarna bemöttes av myndigheterna: det fanns ett klart samband mellan hur tjänstemännen förhöll sig i mötet med dem och hur väl de lyckades med att få ett arbete. Franzén beskriver hur det som hon kallar konstruktiva respektive destruktiva möten i myndigheternas bemötande fick klara följder för de arbetssökande flyktingarna.

Bland tjänstemännen fanns en mindre grupp som visade en egen, icke kollektiverande utan individualiserande, attityd i det professionella mötet med flyktingar. Franzén beskriver denna hållning så här:

Det blev ett närmande och ett möte mellan individen, där den ene visserligen hade rollen av tjänsteman och hjälpare, men den andre var mer subjekt än objekt. Rent praktiskt tog det sig uttryck i att den arbetssökande omnämndes med namn och yrkesbakgrund i första hand och med sin etniska tillhörighet i andra. Utan att bagatellisera de svårigheter som hörde samman med att vara född och uppvuxen i ett annat land och språkområde, tycktes dessa tjänstemän möta de arbetssökande som intressanta och kapabla medmänniskor. Jag betecknar detta som individualisering. (Franzén, 1999:180)

Detta konstruktiva mönster präglades bl.a. av att tjänstemännen gjorde en noggrann kartläggning av flyktingens tidigare erfarenheter, skolgång, utbildning och eventuella yrkeskunskap som gick att komplettera eller bygga på i Sverige. Det gjorde det möjligt att därefter arbeta för att söka individuella möjligheter och lösningar.

Majoriteten av flyktingarna bemöttes emellertid av motsatsen, dvs. ett destruktivt mönster där de sågs som en homogen grupp och ett kollektiv. Dessa insatser präglades av korta rutinkontakter, påtvingad väntan (på kursstarter etc.), språkliga krav som innebar att de aldrig blev "tillräckligt" bra i svenska och särskilda program för invandrare. Följden blev passivisering och beroende i stället för egen handlingskraft och aktivitet.

Det klara sambandet mellan bemötandet hos myndigheter och individens möjligheter att få arbete betonas även av Anneli Carlsson i *Att sitta under den sociala makten – Socialtjänstens och arbetsförmedlingens insatser för arbetssökande, invandrade socialbidragstagare – ett brukarperspektiv* (2000).

Carlsson har gjort en intervjustudie med 58 arbetslösa invandrare och socialbidragstagare i Botkyrka kommun om hur de uppfattar sin situation och sina möjligheter i relation till socialtjänsten och arbetsförmedlingen. I en första omgång har samtliga svarat på en enkät, därefter har 15 delat med sig av sina erfarenheter i kvalitativa djupintervjuer.

Många av dem upplever sig vara i en ekonomiskt marginaliserad position. Majoriteten betraktar arbete som en försörjningskälla av avgörande betydelse. De lyfter dock fram flera snarare strukturella än individuella faktorer som hinder för att de ska få arbete.

Intervjupersonerna berättar hur de blivit bemötta som representanter för en grupp av tjänstemännen och hur kollektiva och enhetliga åtgärder satts in i stället för individ- och behovsanpassade insatser. De beskriver hur lätt det är att hamna i ett mönster med olika insatser och åtgärdsprogram som inte leder till något arbete, där socialtjänsten fungerar som en slags betaltjänst som bara betalar ut socialbidrag. De vittnar om ett slags distans som gör sig gällande i mötena med tjänstemännen. Dessa möten präglas av få personliga kontakter och en likriktning till det som betraktas normalt, dvs. svenskt. Det innebär att det främst är invandrarnas brister som betonas och som måste åtgärdas för att de ska kunna få arbete i det svenska samhället. Flera känner maktlöshet och påpekar att det måste vara ett slags systemfel som gör det möjligt att under så lång

tid leva på socialbidrag utan att få hjälp med vare sig arbete eller utbildning.

Liksom i den ovan refererade studien av Franzén finner Carlsson hur ett destruktivt, kollektiverande bemötande hos arbetsförmedling och socialtjänst inverkar negativt på invandrades möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden. Carlsson menar att myndigheter måste vara vaksamma på denna indirekta eller institutionella diskriminering som i många fall tycks vara ett större hinder än bristen på formell kompetens hos invandrare.

Hon poängterar att systemen måste effektiviseras så att invandrare snabbare kan få tillträde till arbetsmarknaden. Det kräver att man vänder perspektivet bort från invandrades brister och erkänner förekomsten av diskriminering hos välfärdsinstitutioner och arbetsgivare som hindrar invandrades möjlighet till integration och egenförsörjning.

Det är en mycket negativ bild av bemötandet från tjänstemän vid främst socialförvaltningen och arbetsförmedlingen som förmedlas av ett 20-tal flyktingar från Iran, Irak och Turkiet. De ingår i en intervjuundersökning gjord av företagsekonomen Per Broomé, ekonom-historikern Benny Carlsson, och antidiskriminerings-expert Mahini Kiwi. Studien presenteras i *Invandrare och myndigheter – möten som hjälper eller stjälper?* (2001).

Flyktingarna beskriver i första hand möten med poliser (vid ankomsten till landet), handläggare och socialsekreterare samt arbetsförmedlare. Mötena med svenska sociala myndigheter var till stor del negativa. Många har känt sig kränkta av att över huvudtaget behöva ta emot bidrag och tvingas vara i kontakt med myndighets-handläggare. De har upplevt att personalen har kontroll- och maktbehov samt att de fått vilseledande eller rentav felaktig information om studier och arbete.

Den skarpaste kritiken får arbetsförmedlingen. Arbetsförmedlarna uppvisade ett kontroll- och maktbeteende och de upplevdes som inkompetenta och ovilliga att hjälpa till att finna vägar till arbete. Egna initiativ och förslag från den arbetssökande bemöttes med kritik, ovilja eller rent av ilska över agerande utanför rutinerna.

Även om underlaget är för litet för att dra några generella slutsatser, som forskarna påpekar, beskrivs möten med polisen i de flesta fall som positiva. Individerna har känt sig respektfullt behandlade, förutom i en del fall där det tvärtom fanns mycket starka känslor av att ha blivit kränkt.

8.8 Slutsatser

Den svenska forskningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet inom välfärdsområdet har hittills varit begränsad.

Även om det inte går att dra några säkra slutsatser av den redovisade kunskapen så kan tendenser skönjas:

- I flera av välfärdens institutioner finns det normer som sammankopplar svenskhet med vad som är normalt och som samtidigt pekar ut och gör invandrare till annorlunda. Ofta sker detta med kulturella förklaringar. Sociala problem hos invandrare görs till kulturella problem och därmed ställs invandrare till svars för sin ojämlika situation. Ett exempel är att familjerättssekreterare tolkar mäns våld mot kvinnor olika beroende på om förövaren har utländsk bakgrund eller inte. Invandrare mäns våld uppfattas som handlingar begångna i enlighet med "deras kultur" medan svenska mäns våld uppfattas som uttryck för psykiska störningar eller missbruk.
- Forskningen ger visst stöd för att dessa normer påverkar handlingar. I redovisningen framträder ett mönster av att invandrare och svenskar behandlas olika av välfärdsinstitutioner, t.ex. i handläggningen av långtidssjukskrivna hos Försäkringskassan eller insatser från individ- och familjeomsorgen. För att uppbära socialbidrag tvingades vissa grupper invandrare visa sina pass för att visa att de inte lämnat Sverige under en längre tid. Detsamma drabbade inte svenskar. Vissa forskare menar att ju större utrymme för godtycke det finns i handläggningen, desto större risk för att människor behandlas olika.
- Forskningen ger dock en samlad bild av att invandrare som grupp har sämre villkor vad gäller till exempel hälsa, arbete, ekonomi och boende samt andra centrala levnadsvillkor. Det kan ses som tecken på att den svenska välfärdsstaten i allt större utsträckning präglas av segregering, utanförskap och marginalisering och därför inte kan leva upp till sina mål. I dag talar flera forskare om en etnisk delning av välfärden.
- Sambandet mellan diskriminering och fysisk och psykisk ohälsa är sällan undersökt i Sverige. Forskningen har snarare haft som utgångspunkt att social status och utsatthet inverkar negativt på hälsan. Den forskning som finns tyder dock på ett samband.

I andra länder har forskare i större utsträckning undersökt detta och den entydiga bilden är att utsatthet för diskriminering/rasism påverkar såväl den fysiska som den psykiska hälsan negativt.

Givet den lilla mängd forskning som finns om strukturell diskriminering på välfärdsområdet är det ännu sämre ställt med forskning som belyser hur strukturell diskriminering drabbar kvinnor och män olika. Det är därför svårt att dra säkra slutsatser på basis av den redovisade kunskapen. Det går dock att se vissa tendenser. Män med utländsk bakgrund har i genomsnitt bättre självuppskattad hälsa än kvinnor med utländsk bakgrund. Det kan hänga ihop med att kvinnor i mindre utsträckning lönearbetar eller studerar och att kvinnor sannolikt erfar diskriminering som hänger ihop med föreställningar både om etnicitet och kön. Ett exempel är att tillgången till välfärdstjänster verkar vara olika för kvinnor med utländsk bakgrund än för män med utländsk bakgrund på grund av förväntningar om att kvinnor generellt ska sköta omsorg för barn och äldre anhöriga samt föreställningar om att invandrade kvinnor *i större utsträckning* än svenskfödda kvinnor vill göra detta för att de tillhör en "traditionell kultur".

Vidgade perspektiv är nödvändigt enligt de forskare som intresserat sig för området. Gång på gång betonas att invandrare inte kan betraktas som en enhetlig grupp. För att nå en fördjupad kunskap om diskriminering krävs att forskare också förmår befria sig från den stereotypa föreställningen om invandrare som en homogen grupp och i stället vända blicken till välfärdsinstitutionernas funktionssätt, inte minst regler, normer och rutiner som definierar invandrade personer och deras barn som essentiellt annorlunda och problematiska.

8.8.1 Kunskapsluckor

Religion är en faktor som med tanke på den allmänt ökande fientligheten i västvärlden mot muslimska grupper förekommer förvånansvärt sällan i de vetenskapliga undersökningar som redovisats i detta avsnitt. Man måste kartlägga orsakerna till varför flyktingar från muslimska, icke-europeiska länder så ofta verkar vara de allra mest utsatta för diskriminerande mönster när det gäller den svenska välfärden.

En viktig uppgift för den framtida forskningen är att empiriskt undersöka de samverkande maktdimensionerna av över- och underordning på basis av kön, etnisk tillhörighet och klass för att analysera och klarlägga grunderna för segregering och diskriminering på området välfärdstjänster.

På senare år har kraven på att vrida forskningens fokus fått visst genomslag. Det har yttrat sig i ett perspektivskifte *från* att kartlägga skillnader och olikheter mellan svenskar och invandrare *till* att undersöka diskriminerande strukturer i samhället. Även om ett sådant perspektivskifte ägt rum verkar intresset saknas bland en majoritet av forskningsfinansiärer och myndigheter. Det kan bero på att detta perspektivskifte till stor del ägt rum utanför "invandrarforskningens" huvudfåra. Fortfarande saknas kunskap om välfärdsinstitutioners bemötande gentemot personer med utländsk bakgrund.

Det saknas också forskning om hur utbudet av välfärdstjänster och nedskärningar i den offentliga sektorn har påverkat (särskilt invandrade) människors välfärd och förekomsten av strukturell diskriminering.

Det krävs mer forskning, särskilt empiriska undersökningar, inte enbart för att belägga förekomsten av strukturell diskriminering, utan också för att kunna utveckla ett mer rättvist och framgångsrikt system för välfärdstjänster som är anpassat efter dagens behov.

Litteraturförteckning

- Ahlberg, B. M. (2004) "Ett barn varje år". I: *Invandrare & Minoriteter* (2004, nr 5-6) Stockholm: Stiftelsen Invandrare & Minoriteter.
- Ahlberg, B. M., Lundström C., Krantz, I. (2004) *The health of immigrants and their access to health care in Sweden: The perspectives of immigrant and health care providers*. Skövde: Skaraborg Institute for Research and Development, och Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Altvall, H. (2000) *Äldre invandrarers hälsa*. Stockholm: Stiftelsen Äldrecentrum 2000:18, rapport 13 i projektet Äldre och Folkhälsa.
- Broomé, P., Carlsson B. & Kiwi, M. (2001) *Invandrare och myndigheter – möten som hjälper eller stjälper*. Stockholm: SNS Förlag.
- Carlsson, A. (2000) *Att sitta under den sociala makten: Socialtjänstens och arbetsförmedlingens insatser för arbets sökande, invandrare och socialbidragstagare : ett brukarperspektiv*. Tullinge: FoU Södertörn.
- de los Reyes, P. & Wingborg, M. (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige: En kunskapsöversikt*. Integrationsverkets Rapportserie 2002:13. Norrköping: Integrationsverket.
- Din-Dzietham, R. m.fl. (2004) "Perceived stress following race-based discrimination at work is associated with hypertension in African-Americans. The metro Atlanta heart disease study, 1999-2001." *Social Science & Medicine* 2004; 58 (3), s. 449-461.
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa*. Stehag: Förslags AB Gondolin.
- Fioretos, I. (2002). "Patienten som kulturellt objekt. En närläsning av tre läroböcker för sjukvårdspersonal". I: Magnússon, F. (red) (2002) *Etniska relationer i vård och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Franzén, E. (1999) "Formandet av en underklass – om invandring, arbetslöshet och etnifiering av arbetssökande" i: Olsson, E. (red) *Etnicitetens mångfald och gränser*. Linköping: Linköpings universitet, tema etnicitet.
- Franzén, E. (2003) *I välfärdsstatens väntrum – studier av invandrarers socialbidragstagande*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

- Franzén, E. (2004) "Invandrare och socialbidragstagare". I: SOU 2004:21 *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning?*
- Gordon, P. (1989) *Fortress Europe! The Meaning of 1992*. London: Routledge.
- Guyll, M. m.fl., (2001) "Discrimination and unfair treatment: relationship to cardiovascular reactivity among African American and European women." *Health Psychology* 2001; 20(5): s. 315-325.
- Handler, J. F. (1992) "Discretion: Power, Quiescence, and Trust" I: Hawkins, K. (red) *The Use of Discretion*. Oxford: Clarendon Press.
- Integrationsverket (2002) *Introduktion och hälsa*. Norrköping: Integrationsverkets stencilserie, hemsidan: www.integrationsverket.se.
- Johansson, S. & Molina, I. (2002) "Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner" i: *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, de los Reyes, P., Molina, I & Mulinari, D. (red). (2002) Arbetslivsinstitutet.
- Johansson, S. (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller – Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Kamali, M. (1997) *Distorted Integration: Clientization of Immigrants in Sweden*, Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers 41.
- Kamali, M. (2001) *Varken familjen eller samhället: En studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Kamali, M. (2002) *Kulturkompetens i socialt arbete: Om socialarbetarens och klientens kulturella bakgrund*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Karlsen S. & Nazroo J. (2002) "Agency and structure: the impact of ethnic identity and racism on the health of ethnic minority people", i: *Sociology of Health & Illness* 2002; 24 (1): s. 1-20.
- Lange, A. (2000) *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Norrköping: Integrationsverket.
- Lee, R.M. (2003) "Do ethnic identity and other group-orientation protect against discrimination for Asian Americans?", i: *Journal of Counselling Psychology* 2003; 50(2), s. 133-141.
- Lorenz, W. (1996) *Socialt arbete i ett föränderligt Europa*. Göteborg: Daidalos.

- Magnússon, F. (2004) "Åldringvård för alla?" i: *Invandrare & Minoriteter* (2004, nr 5-6) Stockholm: Stiftelsen Invandrare & Minoriteter.
- Magnússon, F. (red) (2002) *Etniska relationer i vård och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Malmström, C. (2002) *Introduktion och hälsa*. Norrköping: Integrationsverkets stencilserie, hemsida: www.integrationsverket.se.
- McMahon, A. & Allen-Meares, P. (1992) "Is Social Work Racist? A Content Analysis of Recent Literature." *Social Work, Journal of the National Association of Social Workers*, November 1992, Volume 37, Number 6, pp 481-576.
- Moradi, B. & Subich, L.M. (2003) "A concomitant examination of the relations of perceived racist and sexist events to psychological distress for African American women." i: *Counselling Psychologist* 2003; 31(4): s. 451-469.
- Nur, F. (2003) *Möten som utmanar*. Stockholm: Landstingsförbundet.
- Olsson, E. (Red.). (1999) *Etnicitetens mångfald och gränser*. Linköping: Linköpings universitet, Tema Etnicitet.
- Regeringen (2005) *Välfärdspolitikens mål*. Regeringens hemsida 2005-02-12.
- Riksrevisionsverket (2002) *Hur mottas de asylsökande?* Stockholm: Riksrevisionsverket 2002:19.
- Rothstein, B. (red) (2001) "Den fungerande organisationen" I: Rothstein, B. (red) *Politik som organisation*. Stockholm: SNS.
- Ryff, C.D. mfl. (2003) "Status inequalities, perceived discrimination, and eudaimonic well-being: do the challenges of minority life hone purpose and growth?" *J Health Soc Behav* 2003; 44(3): s. 275-291.
- Schierenbeck, I. (2003) *Bakom välfärdsstatens dörrar*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Socialstyrelsen (1997) *Invandrarkunskap i högskoleutbildningen. En undersökning om yrkesutbildningar inom hälso- och sjukvårds- och det sociala området*. Stockholm: Invandrarprojektet, rapport nr 1997:1.
- Socialstyrelsen (1998) *Individ och familjeomsorgens arbete med ungdomar*. Stockholm: SoS-rapport 1998:5, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1999) *Fri, trygg och vilse*. Stockholm: Invandrarprojektet, rapport nr. 1999:17.

- Socialstyrelsen (2000a) *Olika villkor – olika hälsa. En studie bland invandrare från Chile, Polen, Iran och Turkiet*. SoS-rapport 2000:3.
- Socialstyrelsen (2000b) *Innehåll i och omfattning av den vård landstingen åtagit sig att ge till asylsökande m.fl.* Stockholm.
- Socialstyrelsen (2004) *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*. Stockholm.
- Socialstyrelsen (2005) *Individ- och familjeomsorg*, Lägesrapport 2004.
- Songur, W. (2002) *Välfärdsstaten, sociala rättigheter och invandrarernas maktresurser: En jämförande studie om äldre invandrare från Mellanöstern i Stockholm, London och Berlin*. Stockholm: Avhandling, Stockholm Studies in Politics 85, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms Universitet.
- SOU 2004:21, *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning: Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten*. Ekberg, Jan (red).
- Soydan, H. (1995) *Försäkringskassan och etniska minoriteter: en litteraturöversikt*. Lund: Studier i välfärdssamhälle, socialförsäkring och arbetslivsliv, 7.
- Soydan, H. (1999) *Socialt arbete med etniska minoriteter: en litteraturöversikt* Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete: Liber
- Statens Folkhälsoinstitut (2002) *Födelselandets betydelse – om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige*.
- Statens Folkhälsoinstitut (2003) *Välfärd, jämlikhet och folkhälsa*.
- Statens folkhälsoinstitut (2005) *Utkast till projektbeskrivning: Diskriminering och hälsa*.
- Steffen, P. R. m.fl. (2003) "Effects of perceived racism and anger inhibition on ambulatory blood pressure in African Americans." *Psychosomatic Medicine* 2003; 65 (5), s. 746-750.
- Törnell, B. (2003). "Migration, etnicitet och hälsa." I: Statens Folkhälsoinstitut (2003). *Välfärd, jämlikhet och folkhälsa*.
- Williams, C., Soydan, H. & Johnson, M. (red.) (2002) *Social Work and Minorities: European Perspectives*. London: Routledge.
- Vogel, J., Hjerm, M. & Johansson, S.-E. (2002) *Integration till svensk välfärd?: Om invandrades välfärd på 90-talet*. Stockholm: Levnadsförhållanden, Rapport nr 96, Statistiska centralbyrån, Arbetslivsinstitutet.
- Ålund, A. & Karlsson, L. G. (1999) *Är det farbror Hassans skuld? Reflexioner om social exkludering i det multietniska Stockholm*. Opublicerad rapport. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå

universitet och Linköping: Tema Etnicitet, Linköpings universitet.

Ålund, A. (2002) "Sociala problem i kulturell förklädning". I: Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur, 293-312.

9 Rättsväsendet

9.1 Inledning

Diskriminering inom rättsväsendet är ett mycket uppmärksammat och omdebatterat område, och måste ses mot bakgrund av rättsväsendets funktion i ett demokratiskt samhälle. Rättsväsendet har som mål att trygga den enskildes rättstrygghet och rättssäkerhet. Samtidigt har polis, åklagare och domstolar genom sina maktbefogenheter stora möjligheter att ingripa i människors liv. Det gör att misstankar om att det förekommer en orättvis och diskriminerande behandling av människor med utgångspunkt i kön, etnicitet eller klass, framstår som särskilt upprörande och är ett hot mot rättstryggheten, dvs. det förtroende människor har för rättsväsendet.

Samtidigt som förekomsten av diskriminering inom rättsväsendet är omdebatterat har det paradoxalt nog länge varit ett område där den svenska forskningen har saknats eller varit mycket begränsad. Internationellt är dock situationen annorlunda. USA och Storbritannien har länge varit ledande på detta forskningsområde, varför resultat därifrån även redovisas nedan. Även resultat från skandinaviska länder har tagits med. Det är knappast möjligt att på så begränsat utrymme redogöra för den utländska forskningens resultat i sin helhet, jag tar därför upp utländsk forskning kring de områden som berörts i svensk forskning eller debatt.

Så som kommer att visas finns det lika stor anledning att befara att diskriminering förekommer på andra områden som i civilrättsliga mål eller i förvaltningsdomstolarna. Forskningsbristen på detta område aktualiserar särskilt behovet av en genomgående belysning av hela rättsväsendet som även tar civila tvister mellan privatpersoner, förvaltningsmål, advokatväsendet etc. i beaktande.

9.2 Rötägg eller institutionell rasism? ”The Stephen Lawrence Inquiry”

I Storbritannien var länge den dominerande bilden, åtminstone bland politiker och inom rättsväsendet självt, att de problem som fanns inom polisen bestod i en andel ”rötägg”. Resonemanget var ofta att eftersom det fanns rasister och fördomsfulla människor ute i det vanliga samhället var det inte konstigt att sådana även fanns inom poliskåren (Bowling & Philips, 2002:155 ff; Reiner, 2000:99 f). Samtidigt kritiserades detta synsätt som otillräckligt och många menade att man måste anlägga ett mer strukturellt perspektiv. Vändningen kom 1999 med den statliga utredningen ”The Stephen Lawrence Inquiry” som i stället hävdade att problemet inte var enskilda rötägg utan att ”institutionell rasism” genomsyrade hela poliskåren. Fokus flyttades från den enskilde fördomsfulla polisen till poliskåren som institution.

Bakgrunden till ”The Stephen Lawrence Inquiry” var mordet på den artonårige Stephen Lawrence 1993. Han blev knivhuggen av ett gäng rasistiska ungdomar 1993, uppenbarligen enbart på grund av sin hudfärg. Mordet väckte redan från början uppmärksamhet i media och kritiken växte allt starkare mot Londonpolisen då de inte lyckades fånga mördarna trots många konkreta spår. När det kom fram vilka de misstänkta var, och att de var kända rasistiska huliganer blev ilskan och kritiken mot Londonpolisen överväldigande. Det visade sig att polisen begått en mängd misstag och över huvudtaget präglades utredningen av slarv och bristande nit. Dessa misstag ledde i sin tur till friande domar. Fallet Stephen Lawrence utvecklades till en av de största rättsskandalerna i Storbritanniens efterkrigshistoria.

Ett av New Labours vallöften var att grundligt undersöka hela affären. När Tony Blair tillträdde som premiärminister tillsattes snabbt en kommission som genom öppna förhör skulle göra en fullständig och förutsättningslös utredning av polisens arbete. Som ordförande för utredningen utsågs en av Storbritanniens mest respekterade domare, den pensionerade Sir William Macpherson. 1999 kom den tjocka rapporten från utredningen, ”The Stephen Lawrence Inquiry”. Rapporten avslöjade en mängd felaktigheter i polisens agerande och kritiken på detta område var skoningslös. Anledningen till att rapporten blev så känd handlade om anklagelserna om rasism inom poliskåren. Macpherson försökte grundligt utreda anklagelserna. En mängd forskare lämnade yttranden till

utredningen. Man höll möten runt om i Londons förorter för att få en uppfattning av de "etniska minoriteternas" bild av Londonpoliserna. Macpherson undersökte i detalj enskilda polisens agerande, och vad han fann var uppseendeväckande. Visserligen ansåg utredningen inte att rasism var den enda orsaken till att polisutredningen misslyckats. Inte ens när det gällde de största missarna. Men den rasism man fann var inte mindre skadlig för det. Rasismen var subtil, och i de flesta fall omedveten (eng. unwitting).

Unwitting racism can arise because of lack of understanding, ignorance or mistaken beliefs. It can arise from well intentioned but patronising words or actions. It can arise from unfamiliarity with the behaviour of cultural traditions of people or families from minority communities. It can arise from racist stereotyping of black people as potential criminals or troublemakers. Often this arises out of uncritical self-understanding born out of an inflexible police ethos of the "traditional" way of doing things. Furthermore such attitudes can thrive in a tightly knit community, so that there can be a collective failure to detect and outlaw this breed of racism. The police canteen (matsalen) can too easily be its breeding ground. (Macpherson, 1999: par 6.17)

Det fanns en mängd exempel på omedveten rasism. När polisen kom till platsen utgick de från att ett slagsmål ägt rum eftersom en svart ung man låg skadad på marken och en annan svart ung man, Stephens vän, var uppriven/uppjagad. Slutsatsen drabbade undersökningens första skede och var en produkt av stereotypen om svarta unga män som kriminella och bråkiga. Stephens vän sågs inte som ett offer för en attack utan hans känsloläge irriterade bara poliserna som inte kunde sätta sig in i hans situation. Stephens föräldrar behandlades nedlåtande och okänsligt.

Ingen inom polisen hade upptäckt denna rasism och högre befäl hade inte rättat till de fel som begåtts. Macpherson valde därför att prata om "institutionell" rasism, en term som dittills inte varit vidare känd utanför den akademiska och den antirasistiska diskursen, för att betona att det inte var fråga om att enskilda individer var problemet utan snarare organisationen som sådan. Den institutionella rasismen var närmast resultatet av traditionellt polisarbete. Den grundade sig inte i enskilda individers fördomar eller hat, utan i ett ingrovt mönster att arbeta. Macpherson definierade institutionell rasism som:

"The collective failure of an organisation to provide an appropriate and professional service to people because of their colour, culture, or ethnic origin. It can be seen or detected in processes, attitudes and

behaviour which amount to discrimination through unwitting prejudice, ignorance, thoughtlessness and racist stereotyping which disadvantage minority ethnic people.” (Macpherson, 1999: par. 6.34)

Regeringen slöt upp fullständigt bakom Macphersonrapporten. Den ledde till ett stort antal reformer inom polisväsendet. En mängd statliga forskningsprojekt drogs igång. Affischkampanjer startades för att bekämpa den rasistiska stereotypen av svarta som kriminella. Man började allt mer prata om ”institutionell rasism” i stället för ”integration” eller ”diskriminering”. Begreppet har nu blivit ett vedertaget begrepp som applicerats på andra institutioner än polisen. Inom forskningen talar man om eran före och eran efter ”The Stephen Lawrence Inquiry” – ”post Lawrence”. Det rör sig onekligen om ett paradigmskifte. USA har allmänt varit känt som det land där rasdiskrimineringen varit som mest utbredd, men där ändå forskningen och det offentliga erkännandet av den också varit störst. I och med Macphersonrapporten kan man fråga sig om inte Storbritannien åtminstone i det sista avseendet nu tagit förstaplatsen.

9.3 Polis

9.3.1 Rasistisk retorik

Förekomsten av rasistisk retorik inom poliskåren har flera gånger lyfts upp i media. Det finns även studier som tyder på att detta förekommer. 2004 kom psykologen Rolf Granér's doktorsavhandling *”Patrullerande polisens yrkeskultur”* som bestod av fältstudier och kvalitativa intervjuer av patrullerande poliser. Ett viktigt avsnitt rörde fördomar bland polisen och Granér fann att det förekom en rasistisk retorik poliserna emellan:

Det förekom en nedvärderande jargong gentemot alla som inte var nordvästeuropéer. Företrädesvis mörkhyade av olika nyanser kallades regelmässigt för blattar. Därutöver innehåller polisslang en rikhaltig flora av rasistiska epitet med varierande spridning från enstaka uttryck i polishumorn till mer etablerade. Beteckningar på invandrare i allmänhet var ’ytis’, ’yxa’ eller ’högpigmenterade kulturberikare’. Svarta fick etiketter som ’hubba’, ’hiv-apa’ eller ’trumskinn’, som man kan använda ’taktpinnen’, dvs. batongen, på. Asiater fick heta ’citronhuvud’, araber ’kamelryttare’ eller ’åsnehuvud’. (Granér, 2004:236)

Samtidigt som den rasistiska retoriken skedde mellan poliserna hörde dock Granér aldrig någon polis använda den gentemot invandrare. I Danmark har på samma sätt Holmberg märkt att rasistisk retorik regelmässigt förekommer poliserna emellan, men att denna inte uttrycks direkt till invandrare (Holmberg, 1999:134).

Internationell forskning har pekat i samma riktning. I en mycket omfattande studie av Londonpolisen av "Police Studies Institute" mellan 1980 och 1982, fann forskarna mycket grov rasistisk retorik poliserna emellan, men förvånades över att denna inte användes gentemot de svarta i polisarbetet och att relationerna i det dagliga polisarbetet för det mesta var "friendly and relaxed" (Smith & Gray, 1984:388). Forskningsresultaten från såväl USA som Storbritannien är förhållandevis enhetliga. En mycket grov rasistisk retorik har uppmärksammats poliserna emellan, men denna förefaller inte uttryckas på samma vis under själva polisarbetet ute i samhället (Granér, 2004:240; Waddington, 1999:288 f; Skolnick, 1994:77 ff; Reiner, 2000:99 f). Samtidigt är det givetvis möjligt att närvaron av forskare påverkar polisernas beteende.

9.3.2 Polisens bilder av invandrare

Vid sidan om tydligt rasistiska benämningar kan en mer allmänt negativ syn på invandrare inom poliskåren lyftas fram som hänger samman med medias bild av invandrare. Granér fann en vitt utbredd stereotyp om invandrare som kriminella. Likväl var polisen beredd att reflektera över att detta inte gällde alla, men till exempel var attityden gentemot romer annorlunda; alla "zigenare" var tjuvaktiga. Ett exempel är en polis som hade särskilt arbetade med kriminella zigenare inkluderade kriminaliteten i själva definitionen av vad det är att "vara zigenare". Romer som valt bort kriminaliteten kom enligt honom samtidigt att distansera sig från den "zigeniska" kulturen och upphöra att vara "zigenare" (Granér, 2004:236). Själva benämningen av romer som "zigenare" är i detta avseende en del av tillskrivningen av gruppen en status som "de Andra" och ett kränkande bemötande, då den gruppen själva benämner sig romer.

En viss positiv stereotypisering fanns också som utgick från frånvaro av brottslighet. Speciellt vietnameser uppfattades som "ett skötsamt släkte", även om man i några polisdistrikt uppfattat en kriminalitet bland andragenerationen:

Asiater är ett folkslag som kommit att få alltmer dåligt rykte. Dom hade ett väldigt bra rykte när dom kom hit, men tyvärr så finns kriminella element i andrahandsgenerationen vilket gör att alla dras över en kant. Kinesjävel, många gånger. Fast på mindre orter vet man ju nog, vilka dom goda och vilka dom onda är. Dom goda har oftast etablerat sig med arbete och driver näringsrörelser själ, pratar bra svenska. Men sen har det börjat bli en större grupp som sysslar framför allt med narkotika. Det är ju inga våldsverkare utan det är framför allt narkotika. Det är väl den gamla opiumkulturen som hänger i kan jag tänka mig. (Intervjusvar från polis i Granér, 2004:237)

Granér noterade att polisen hade ett starkt behov av att få polisauktoriteten bekräftad, och detta var en grund för deras attityd till vissa grupper (Granér, 2004:166 f). Polisens upplevde att sin auktoritet ifrågasattes av unga män med arabiskt eller latinamerikanskt ursprung. Bland annat blev man provocerad av beskyllningar om att man ingrep av rasistiska skäl. Grupper av invandrare ansågs vidare inte respektera polisens behov av att upprätthålla ett säkerhetsavstånd till dem man pratar med utan gick för nära poliser vid ett samtal. Intensiteten i deras sätt att argumentera gjorde att de kunde uppfattas som potentiellt farliga. Man menade vidare att araber regelmässigt ljög och vägrade erkänna det även när skulden var uppenbar. Som en polis uttryckte det:

Jag vill se det så att man erkänner när man gjort fel. Det är ju där vi har problemet med muslimerna. För dom erkänner ju inte att dom har gjort fel utan dom säger 'jag kan betala böter, men jag har inte gjort det'. Vi hade några ungar här. Vi visste att dom hade gjort det men nej dom hade inte gjort det. Och dom var muslimer. Helt otroligt. Man var ju så frustrerad så man gick upp i varv. Man kunde ju inte fatta det. Hade det varit en svensk unge så hade den sagt 'javisst det är klart jag har gjort det'. Men nej, dom tappar ansiktet om dom erkänner. (Granér, 2004:238)

I Danmark har Holmberg funnit liknande resultat. Poliserna hade rasistiska fördomar om invandrare men blev mycket upprörda om de blev kallade rasister. De ansåg att andra generationens invandrare provocerade dem och utmanade deras auktoritet genom att påstå att polisen var rasister. Speciellt provocerande ansågs människor som härstammade från Turkiet, Pakistan eller mellanöstern och som var muslimer. Polisen ansåg att det var nödvändigt att visa dessa grupper "vem som bestämmer" (Holmberg, 1999:128–133). Att polisen har stereotypen om etniska minoriteter som ohederliga och kriminella har även visats i USA och Storbritannien (För USA

se t.ex. Kennedy, 1998: 14 ff; för Storbritannien se t.ex. Smith & Gray 1984:388 ff).

Kontroll och utredning

Ett tecken på strukturell diskriminering som lyfts fram i ett par studier är att etniska grunder i polisens bedömning får till följd att människor med utländsk bakgrund blir utsatta för en oproportionerligt stor misstänksamhet och kontroll från polisen. Granér fann att polisen ansåg sig ha goda förutsättningar att skilja "svenska" "busar" och ordningsstörare från den ordentliga svensson/allmänheten. För invandrare påstod dock polisen att man hade svårt att känna igen enskilda individer eftersom de liknade varandra. Till skillnad från svenska "busar" kunde man inte läsa av några yttre karaktäristiska som gjorde det möjligt att skilja ut dem från den "skötsamma invandraren". I stället blev identifikationsgrunden hudfärg (Granér, 2004:243). Ett exempel på uttalanden som pekar mot att etnicitet utgör en faktor i polisernas bedömning är följande:

Är det framför allt män med utländsk härkomst som befinner sig vid fel plats vid fel tillfällen så kan det nog vara så att han misstänks på ett tidigare stadie än vad en vanlig nordeuropé skulle göra. Men det är skillnad vilken slags invandrare det är. (Granér, 2004:243)

Medvetna och omedvetna stereotyper av invandrare som kriminella har en tendens att påverka hur poliser tolkar uppkomna situationer. De intervjuade poliserna fick ta ställning till meningarna "Mustafa Huseini, 18 år blir nedslagen när han går hem från ett diskotek" och "Dennis Pettersson 18 år blir nedslagen nattetid på väg hem från ett krogbesök". I misshandeln av Mustafa kunde poliserna misstänka en intern uppgörelse mellan gäng, medan motsvarande koppling inte gjordes för Dennis. En annan mening var "Bogdan Milesovic 43 driver en liten restaurang, han blev överfallen sedan han lämnat restaurangen efter stängningen på natten". Namnet plus hans näring gjorde att flera poliser kopplade händelsen till en brottslighet man ansåg föreligga på restauranger som drivs av invandrare (Granér, 2004:243, 316). Några poliser ansåg att man skulle prioritera ett offer med ett svenskt namn (Granér, 2004:242).

I skrivande stund genomför kriminologen Tove Pettersson vid Stockholms Universitet en studie som omfattar bland annat polisens kroppsvisitationer vid misstanke om innehav av narkotika för eget bruk men även anmälningar om våldtäkt och grov misshandel. Syftet är att se vilka skillnader mellan svenskar respektive invandrare som kan uppdagas och om strukturell diskriminering förekommer. Efter en studie av misstänkta för eget bruk av narkotika som kroppsvisiterats i Stockholms stad under år 2000 visar resultaten bland annat att personer med utomeuropeisk bakgrund kroppsvisiteras oftare än personer med svensk eller annan europeisk bakgrund, trots att dessa mer sällan påträffades med droger. Det visar sig även att för personer med svensk och europeisk bakgrund kroppsvisiterar polisen en lägre andel med ökad ålder. För personer med utomeuropeisk bakgrund finns dock inte en sådan sjunkande andel kroppsvisiterade med stigande ålder. Det visar sig att polisen har sin högsta träffsäkerhet (alltså att narkotika påträffats) när de kroppsvisiterar personer 30 år eller över som har svensk eller europeisk bakgrund. Parallellt har de lägst träffsäkerhet när de visiterar personer med utomeuropeisk bakgrund i samma åldersgrupp. Troligtvis är det en följd av att man när det gäller utomeuropeiska personer visiterar en vidsträcktare grupp som därmed innehåller fler oskyldiga per skyldig. Beaktar man de misstänkta olika kön visar det sig att män med bakgrund utanför Europa kroppsvisiteras oftast av polisen, men relativt sett mer sällan har droger på sig. För kvinnor gäller att de med europeisk bakgrund kroppsvisiteras oftare (men svenska kvinnor minst) och har mer sällan droger på sig vid visitationen. En tolkning, menar Pettersson, är att kvinnor med europeisk bakgrund och män med utomeuropeisk bakgrund missgynnas av polisen, medan män med svensk respektive europeisk bakgrund behandlas påfallande lika. (Pettersson, 2005:160–167)

Pettersson refererar även Gunnar Ekman som i sin avhandling *Från text till batong – om poliser, busar och svennar* följt poliser i deras dagliga arbete. Där framkommer exempel som kan tolkas som att polisen i vissa fall omotiverat riktar in sig på invandrare, särskilt med afrikansk bakgrund:

Vid ett tillfälle bestämmer sig några patrullerande poliser att kontrollera ett gäng 'gambianer' utan att någon annan anledning än att de var just (förmodat) gambianer presenteras av Ekman... Vid en annan av Ekmans deltagande observation uttalade en polis 'Det är mest gambianer här, de är värst' och poliserna inriktar därefter nästa insats mot just

personer de uppfattar som 'gambianer: Lite senare föreslår de att de ska dela upp sig i grupper och 'kolla varje neger'... I ett annat sammanhang, då de spanar på en krog, motiveras en kontroll av en person med 'Det gick ut en neger'. (Pettersson, 2005:153)

Denna inriktning på människor från Gambia kan även kopplas till den utpekning av gambier som särskilt ansvariga för heroinhandeln i Stockholm i en rapport av stockholmspolisen. (Polismyndigheten i Stockholms län, 1997) I den förordades bland annat att "varje polismästardistrikt bör informera sina närpolisområden vilka gambier som bor i närpolisområdet" (Ibid:10). Detta är ett tydligt exempel på strukturell diskriminering: en myndighet rekommenderar underliggande myndighetsutövare att göra etnicitet till en utgångspunkt för arbetet.

En dansk kvalitativ studie av Holmberg där polisen följts under sitt arbete har visat på rasistiska stereotyper bland polisen. Flera bilar stoppades där den främsta anledningen verkade vara att föraren hade mörk hudfärg och därför uppfattades som kriminell, särskilt om de körde dyrare bilar som BMW (Holmberg, 2003:59–63, 83–95).

Även i Norge har företeelsen uppmärksammats av Finstad (2033) som hänvisar till ett uppmärksammat fall där en ung svart man hade stoppats av polisen 17 gånger på tre veckor.

På frågan om vad polisen sade när de kontrollerade honom svarade han: "At det er mange negre som tjeler sykler, derfor må de kontrollere meg og sykkelen". Personalen på cykelbutikken ansåg också att "dette skjer bara fordi han er mørkhudet". Inga andra kunder upplevde något liknande. Inte heller någon i personalen. (Finstad, 2003:94)

"Driving while black" – strukturell diskriminering i USA och Storbritannien

I USA har polisens selektiva kontroller på exempelvis gator, i trafiken, eller i tullen särskilt uppmärksammats i forskningen. Polisens fokusering på att stoppa just svarta i trafiken har gjort att uttrycket "driving while black" ironiskt har myntats.¹ Flera studier har visat att svarta och "hispanics" inte bryter mot fler trafikregler än vita, men trots det är de överrepresenterade eller utgör majoriteten av

¹ jfr t.ex. den rättsliga termen "Driving under the influence of alcohol."

dem som stannas. En studie i Maryland USA visar exempelvis att svarta utgjorde 17,5 procent av såväl samtliga fortkörare som samtliga trafikanter, men att 75 procent av dem som stoppades och genomfördes. Proportionerna mellan dem som befanns inneha droger efter genomförandet var nästan identiska, 28,4 % svarta och 28,8 % vita. (Milovanovic & Russel, 2001:30, se även Cole, 1999:36f; Leadership Conference on Civil Rights Education Fund, årtal saknas:12 för liknande resultat).²

Kontrollerna sker antingen utan någon egentlig grund, eller så används trafikförseelser som den formella grund för vilken personen stoppas. Kontrollen är ett sätt att utreda möjligheten av andra brott, inte minst droginnehav, varför bilen rutinemässigt undersöks av polisen (Cole, 1999:16–55; Milovanovic & Russel, 2001: XIII, 5, 11, 28 ff; Chambliss, 1999:67–71; Leadership Conference on Civil Rights, 2000:1–7; Bowling & Philips, 2002:138–148; Harris, 1997). Polisen har emellanåt försvarat denna praxis med att svarta i högre grad än vita har narkotika på sig, och i olika ”gärningsmannaprofiler” förekommer stereotypa föreställningar om svarta, inte minst svarta kvinnor, som drogkurirer (Cole, 1999:47–55). Studier har dock visat att svarta inte är överrepresenterade alls eller endast marginellt både vad gäller drogförsäljning och drogmissbruk. (Se Leadership Conference on Civil Rights, 2000:6; Covington, 2001:32f.) Vidare så har studier visat att av de vita som genomfördes så innehar de droger/illegalt gods (contraband) i lika stor utsträckning som svarta eller hispanics (Covington, 2001:29)

Efter attackerna den elfte september 2001 har även araber, muslimer och folk som uppfattats som muslimer (exempelvis Sikher) börjat utsättas för ett liknande mönster. Det finns ännu ingen forskning, men anekdoterna är så många att begreppet ”Driving While Arab” myntats (Leadership Conference on Civil Rights Education Fund, årtal saknas: 20–21).

Användningen av rasistiska stereotyper i polisarbetet begränsas inte bara till trafiken. De används även mot vanliga fotgängare, där begreppen ”Standing While Black” och ”Running While Black” myntats (Covington, 2001:41). I en rapport från åklagarmyndigheten i New York³ visas att av de som stannats från januari 1998 till mars 1999 var 84 procent svarta och hispanics, trots att dessa grup-

² Flera studier har visat att svarta inte begår fler narkotikabrott än vita. Svarta utgör ca 12-13 % av USA:s befolkning och står enligt den senaste statistiken för 13% av alla droganvändare. Faktum är att under de senaste 20 åren har droganvändningen varit *lägre* för svarta ungdomar än för vita. Se Leadership Conference on Civil Rights, 2000:6; Covington, 2001:32 f.

³ ”New York State Attorney General”.

per endast utgör hälften av stadens befolkning. Det var bara 13 procent vita som stannades. Detta skulle kunna förklaras med att svarta och hispanics helt enkelt begår mer brott än vita. Rapporten visar dock att de utförda stannandena av etniska minoriteter var *mindre* sannolika att leda till ett gripande än stannandena av vita. Fler oskyldiga svarta och "hispanics" blev alltså stannade och visiterade än vita (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:4 f).

Samma fenomen är väl känt även i Storbritannien (McLaughlin & Munice, 2001:82 f; Jewkes & Letherby, 2002:175 ff; Bowling & Philips, 2002:139–148). Redan 1984 infördes efter kritik föreskrifter⁴ om att polisen enbart får stanna folk när det finns en konkret misstanke. En persons hudfärg får inte vara skäl till att stanna och söka igenom denne (McLaughlin & Munice, 2001:83). Trots detta har företeelsen fortsatt. Statistiken visar att för hela Storbritannien var antalet stannade och genomsökta per tusen personer 19 för vita, 95 för svarta och 37 för "asians" (Home Office, 2002) och sannolikheten för svarta att bli stannade och genomsökta är fem gånger så stor som för vita (Home Office, 1998:13). 1988 års "British Crime Survey" fann att "ethnic origin" var ett urvalskriterium för att hejdas av polisen även sedan man kontrollerat för faktorer som ålder, inkomst, om personen var arbetslös eller ej, tidigare arresteringar, yrke, typ av bostad och bostadsområde, kön, civiltillstånd och utbildning (Skogan, 1990:34).

"Over-policing" – Var spanar polisen efter brottslighet?

"Over-policing" innebär att polisen riktar en överdriven och oproportionerligt stor uppmärksamhet mot kriminaliteten i vissa områden, där svarta eller andra minoriteter bor. Någon forskning kring så kallad "over-policing" inom polisen finns inte i Sverige.

I såväl Storbritannien som USA finns uppfattningen om att over-policing är ett utbrett fenomen (Chambliss, 1999:63–78; Bowling & Philips, 2002:128 ff). I Storbritannien förklaras de våldsamma upploppen under åttiotalet med polisens ständiga kontroller, morgonräder och vägspärrar i områdena med en stor svart befolkning (Keith, 1993; Hiro, 1991:81–96; Benyon & Solomos, 1987:69–99). Exempelvis genomförde polisen "Operation Swamp" i Brixton 1981. Under en veckas tid patrullerade 120 poliser Brixton med order att stanna och fråga ut alla som såg "misstänkta"

⁴ 1984 års Police and Criminal Evidence Act (PACE)

ut. Totalt stannades 943 människor på fyra dagar. 118 arresterades, varav mer än hälften var svarta (Bowling & Philips, 2002:139 f). Företeelsen har uppmärksammats i rapporter från the Institute of Race Relations i Storbritannien som rapporterat om en kontinuerlig inriktning på områden med dominerande svart befolkning, där svarta människor setts som potentiella hot mot den allmänna ordningen. I dessa områden användes ovanligt hårda metoder, som övervåld vid gripanden, gripande av vittnen och åskådare, provocerande och onödiga beväpnade räder och trakasserier av misstänkta (Bowling & Philips, 2002:120).

Ett område där det skeva i polisens brottsbekämpning särskilt tydligt visats är i drogbekämpningen i USA, eller "the War on Drugs". Human Rights Watch har i en rapport uppmärksammat hur polisens drogbekämpning slår särskilt hårt mot de svarta i och med att den är inriktad på fattiga områden i storstäderna med en dominerande svart befolkning (Human Rights Watch, 2000:22). Av alla fångar i USA dömda för narkotikabrott⁵ utgör svarta 62.7 procent medan vita utgör 36.7 procent, trots att det uppskattningsvis finns fem gånger så många vita droganvändare som svarta (Ibid:1).⁶ Skillnaden kan till allra största del förklaras med att svarta arresteras oproportionerligt ofta av polisen för narkotikabrott (Ibid:20).⁷ Under de senaste tjugo åren har den andel hos den svarta och den vita befolkningen som använder narkotika inte ändrats, men bland de som greps ökade andelen svarta kraftigt och andelen vita minskade i motsvarande grad. (Ibid:20).

Att det i den svenska polisens arbete finns liknande tendenser har bland annat SVT:s "Dokument inifrån" uppmärksammat i "Jakten på gängen" (30/1 2005). Programmet granskade polisens jakt på kriminella ungdomsgäng i förortererna. Metoden var att punktmarkera män med invandrarbakgrund och stanna, visitera och fråga ut dessa. Detta ledde till att många som inte på något sätt var inblandade i kriminell verksamhet också stoppades upprepade gånger av polisen. Programmet ledde till att SSU och s-kvinnorna DO-anmälde polisen. Här behövs studier som systematiskt ser över polisens arbete i olika delar av städer.

⁵ Egentligen alla narkotikadömda i "state prison".

⁶ Huruvida svarta är överrepresenterade bland droganvändarna än omdebatterad fråga. Viss statistik visar att någon överrepresentation inte alls finns (Covington, 2001:32), medan annan visar på en viss överrepresentation (Human Rights Watch, 2000:20). Klart är att överrepresentationen, om den finns, är ganska marginell.

⁷ Man kan även tänka sig att det beror på att svarta behandlas hårdare av åklagare och domare (jmf nedan).

9.3.3 Polisbrutalitet

Någon närmare forskning kring polisens våldsanvändning gentemot invandrare finns inte i Sverige. Ett fåtal studier visar dock indikationer på strukturell diskriminering.

Många svenskar med utländsk bakgrund upplever att polisen använder överdrivet våld framför allt mot invandrare. Detta visade sig exempelvis i debatten som följde polisens dödsskjutning av en kurdisk flykting i Jönköping 2001 (avsnitt 9.3.4). Cirka 40 procent av anmälningarna om etnisk diskriminering i rättsväsendet som lämnats in till DO rör polisen, och av dessa har en dryg fjärdedel rört olika former av övergrepp och trakasserier från polisens sida (DO:3, 6).

Kristina Larsson, Maja Cederberg och Krystof Laczak har i ett projekt inom Antidiskrimineringsbyrån i Malmö om diskriminering inom rättsväsendet genomfört djupintervjuer med tjugo personer med invandrarbakgrund. I flera av berättelserna framkommer kritiska vittnesmål om polisens beteende. Följande exempel kan ges som illustration:

Polisens beteende är inget att rekommendera! De är för jävliga. Speciellt nattpatrullen är för jävlig. De bryr sig inte om folk. Det kvittar om man är skyldig eller oskyldig utan de bara tar en så som de känner för alltså... Det var en gång utanför KB i Malmö i närheten av Möllevången. Så var det så att en svart kille hade bråkat därinne eller vad det var. Så polisen kom dit som larmats av vakterna på KB. Polisen kom dit och de tog en svart kille då, så började de slå honom, dra han i håret och smälla han i magen och allt sånt och vakterna sprang fram till de poliserna och sade att det var fel kille som de hade tagit men poliserna brydde sig inte och fortsatte att slå honom tills han spydde och sånt och sen tog de honom i väg... (Larsson m fl, 2005)

I juristen Annika Norées doktorsavhandling *"Laga befogenhet – Polisens rätt att använda våld"* studerar hon anmälningar mot polismän angående misshandel mellan åren 1982 och 1992. Norée noterade att "påfallande många hade utomnordiska namn...Jag vågar påstå att minst hälften av anmälarna var svenskar" (Norée, 2000:412). Kring hälften av anmälningarna kom alltså från "icke-svenskar" vilket givetvis är anmärkningsvärt.

Detta ska ses mot bakgrund av Granérs studie som fann en rasistisk retorik inom polisen som hade våldsamma inslag. Svarta kallades "hubba", "hiv-apa" eller "trumskinn", som man kunde använda "taktpinnen", dvs. batongen, på (Granér, 2004:236). I all-

mänhet var poliserna känsliga för att tillskrivas rasistiska motiv, men poliserna själva påstod ofta att det fanns enstaka rasistiska poliser som använde sin maktposition för att ge utlopp för sin fördomsfullhet på samma sätt som det fanns poliser som gav utlopp för sina sadistiska behov genom att använda oproportionerligt mycket våld (Granér, 2004:240).

Kvalitativa studier från USA har visat på en utbredd polisbrutalitet i de svarta, fattiga stadsdelarna "ghettona". Poliserna var våldsamma, använde kraftigt nedsättande språk och hotelser om våld och när man stannade och visiterade människor struntade man ofta i deras rättigheter (Chambliss, 1999:63–79). Även polisens användande av skjutvapen har varit föremål för studier i USA som visar att svarta är kraftigt överrepresenterade bland de som skjutits av polisen. Majoriteten av de 2 000 människor som polisen sköt ihjäl under 1990 talet i USA var svarta eller "latinos" (Järhult, 2001). Det kan finnas andra förklaringar till detta än rasism i poliskåren – exempelvis att svarta är oproportionerligt inblandade i våldsbrott (Locke i Geller & Toch, 1996:135 ff). Det finns en mängd exempel på hur polisen på tvivelaktiga grunder skjutit ihjäl misstänkta, och i vissa fall i efterhand funnits ha planterat vapen hos dem man skjutit ihjäl (Marable, 2000:238 f).

Polisbrutaliteten har varit skälet till våldsamma uttryck för missnöjet med rasismen i samhället. Den brutala misshandeln av den svarte amerikanen Rodney King, där de åtalade poliserna friades – trots att misshandeln videofilmats – ledde till de stora upploppen i Los Angeles 1992. Utredningar och vittnesmål menade i efterhand att brutalitet mot svarta eller "latinos" var institutionaliserat inom poliskåren i Los Angeles (LAPD). Överordnade reagerade inte på rasistiska kommentarer och handlingssätt, som således kan sägas ha blivit en del av organisationens struktur (Feagin & Vera, 1995:105). Man fann även att problemet med övervåld förvärrades genom rasism (Kennedy, 1998:124). Runt åren 1991 och 1992 inkom i genomsnitt femtio anmälningar per månad mot LAPD, ca 40 procent av dessa var gjorda av svarta trots att dessa enbart utgör en åttondel av Los Angeles befolkning (Feagin & Vera, 1995:90). När polisens praxis om "nolltollerans" infördes i New York ökade anmälningarna mot polisen med 60 procent mellan 1992 och 1994. Hela 53 procent av anmälningarna gjordes av afroamerikaner, trots att dessa bara utgör 20 procent av stadens befolkning (Wacquant, 2004:29).

I Storbritannien är frågan om polisens övervåld mot etniska minoriteter kanske den fråga som fått mest uppmärksamhet i den allmänna debatten. Ämnet har behandlats i filmer och musik, i etniska minoriteters och invandrarorganisationers egna tidningar och emellanåt i kampanjer av olika organisationer. Även om enskilda fall kan hittas och uppmärksammas så är det mycket svårt att veta hur utbredd företeelsen egentligen är (Bowling & Philips, 2002:132). Graefs studie *Talking Blues: The Police in Their Own Words* (1989) är dock en omfattande samling vittnesmål från poliser där vissa menar att övervåld i vissa polisdistrikt – ofta i områden med en fattig befolkning och en hög koncentration av etniska minoriteter – är ”standard practice”.

Institute of Race Relations i Storbritannien har i en rapport dokumenterat 16 dödsfall (samliga svarta personer) mellan 1969 och 1991 där den direkta dödsorsaken varit polisens agerande, antingen medvetet eller vårdslöst (Bowling & Philips, 2002:132). Även i USA finns uppmärksammade fall där människor avlidit efter att polisen vid gripandet kopplat särskilda grepp – ”chokeholds” – på dem som lett till kvävning. I Los Angeles avled tre personer, samtliga svarta, under 1981 sedan polisen kvävt dem på detta sätt (Marable, 2000:239). Mellan 1975 och 1982 dog minst sexton personer (tolv svarta) i Los Angeles efter polisen använt ”chokeholds” på dem. Detta i en stad där de svarta bara utgjorde nio procent av befolkningen (Kennedy, 1998:124; Skolnick & Fyfe, 1993:42). I Storbritannien har flera svarta människor dött på liknande sätt. (Bowling & Philips, 2002:133). Två dödsfall som skapade stor uppmärksamhet var Richard O’Brien i April 1994 och Oluwasijibomi Lapite i december samma år som kvävdes till döds när de greps. Trots att poliserna orsakat dödsfallen väcktes inget åtal mot dem vilket möttes av kraftig kritik (Ibid.). Ett annat mycket uppmärksammat fall är Roger Sylvester som blev hjärndöd sedan åtta poliser gripit honom och fortsatt med att hålla ”chokeholds” och trycka ned honom på marken på polisstationen.⁸

Även i Sverige har polisens användning av olika grepp som kan leda till kvävning uppmärksammas. Frågan uppmärksammades särskilt i samband med Osmo Vallos död (SOU 2002:37 s 56–64). Dock har tillämpningen inte kritiserats som rasistisk, så som skett i USA och Storbritannien.

⁸ Se www.gn.apc.org/inquest/briefings/sylvester2.html och www.rsjc.uk.

Den inre gränskontrollen

Vid inre utlänningskontroller är det i teori inte tillåtet för poliser att kontrollera personer enbart på grund av deras utseende. Det måste även finnas andra faktorer, till exempel klädsel och beteende, som ger "anledning att anta" att en person inte har rätt att vistas i Sverige. Trots det framkommer att det här finns inslag av etnisk diskriminering i polisens arbete.

I en doktorsavhandling av sociologen Sophie Hydén & juristen Anna Lundberg "*Inre Utlänningskontroll i polisarbete*" slår författarna fast att det svenska regelverket medger öppningar för etnisk diskriminering och att det framstår som närmast omöjligt att tillämpa lagstiftningen utan att etnisk diskriminering sker (Hydén & Lundberg, 2004:80–115, 185). De visar att "utländskt utseende" tjänar som kriterium för polisens bedömningar om en kontroll ska äga rum (Ibid:156).

Den slutsats vi drar är att utseende eller etnisk bakgrund betraktat som relevant bedömningsgrund i arbetet, med bakgrund av att Sveriges befolkning är etniskt diversifierad, även som en bland flera kriterier inte sällan blir diskriminerande. (Ibid:188)

Hydén & Lundberg menar att flera faktorer i samspel med varandra skapar ett utrymme och en påtaglig risk för etnisk diskriminering. Lagstiftningen motverkar inte detta förhållande genom sitt uttryck om "anledning att anta" och kan därför genom sin konstruktion sägas bidra till etnisk diskriminering (Ibid:274).

I Norge förefaller en liknande situation föreligga. Finstad (2003) fann att hudfärg var ett vanligt urvalskriterium för polisen trots att nationstillhörighet ska vara avgörande för om polisen ska kontrollera eller ej. Hon menar att etnisk diskriminering är en ofrånkomlig konsekvens.

I USA och Storbritannien har forskningen visat på stora problem med "den inre gränskontrollen". The Joint Council for Welfare of Immigrants i Storbritannien har rapporterat att polisen i ökande grad frågar svarta eller personer med "utländskt utseende" efter ID och uppehållstillstånd vid rutinmässiga trafikkontroller, olyckor eller brott. (Bowling & Philips, 2002:131). I USA har polisen, INS (migrationsmyndigheten) och gränspolisen genomfört gemensamma operationer som gått ut på att stoppa fotgängare och förare med latinamerikanskt utseende i städer nära gränsen mot Mexico. Människor som varit amerikanska medborgare eller annars lagligt

vistades i landet har blivit förhörda och till och med gripna, uppenbarligen på grund av sitt utseende (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:3).

I polisens spaning efter illegala invandrare uppstår en liknande situation av strukturell diskriminering som en konsekvens av att nästan enbart personer med mörk hudfärg stoppas och kontrolleras, då dessa ser "utländska" ut. I Sverige har det hävdats att polisen följer med biljettkontrollanterna på deras kontroller i tunnelbanan, särskilt i s.k. invandrantäta områden. De som inte visar sig ha någon giltig biljett ombeds identifiera sig och polisen undersöker om personen har giltigt uppehållstillstånd (Jokkala, 2000).

Om en del av befolkningen känner sig godtyckligt kontrollerad på grund av sin hudfärg eller andra yttre kännetecknen kan det urholka förtroendet för polisen och även andra delar av rättsväsendet. Om tilliten är låg kan det innebära stora problem inte bara i genomförande av den inre utlänningskontrollen, utan också med hänsyn till brottsutredningar där polisen måste kunna bygga upp ett förtroende hos både brottsoffren och vittnen (9.9.1).

Gripna oftare och utredda noggrannare

Ett par studier har undersökt i vilken mån det föreligger skillnader i hur polisanmälda brott leder till gripande och hur polisutredningar genomförs beroende på vem som har utfört brottet. Dessa visar att det tycks finnas skillnader som är beroende både på den misstänktes etnicitet och brottsoffrets etnicitet.

Jerzy Sarnecki gjorde 1994 en studie av polisanmälda våldtäkter i Stockholm 1986–1990, och fann bland annat att polisen tycktes lägga ner mera tid på att utreda våldtäkter med utländska misstänkta och också klarade upp en något större andel av brott med sådana misstänkta. Utlänningar blev också oftare gripna under förundersökningen. (Sarnecki, 1994:100).

Pär Runemar undersökte i sitt examensarbete på juristlinjen 2004 hur invandrare och svenskar behandlas när det gäller brottet snatteri. Undersökningen rörde 150 anmälningar för snatteri i Botkyrka och Huddinge under år 2000. Några större skillnader mellan vilka fall som gick vidare till åtal fanns inte, men däremot fanns en skillnad vad gällde handläggningstider. Den genomsnittliga handläggningstiden för svenska misstänkta uppgick till 141 dagar medan den var 157 dagar för invandrare (Diesen, 2005:273). En

möjlig hypotes utifrån detta är att polisen lägger ner mer tid på att utreda brott där gärningsmannen är invandrare. Ytterligare analyser av denna fråga skulle behövas för att klarlägga om det finns andra orsaker till skillnaden som t.ex. behov av tolkning eller en skillnad i benägenheten att erkänna brott. Det är i sammanhanget viktigt att också analysera huruvida dessa är frågor som polisen råder över.

Hypotesen att polisen lägger ner mer tid på att utreda brott där gärningsmannen är invandrare stöds av ett examensarbete av Linn Sidén. Undersökningen omfattade hanteringen av 345 anmälningar rörande misstanke om kvinnomisshandel i ett polisdistrikt i Stockholm under 1998. Den genomsnittliga utredningstiden för svenska misstänkta var 122 dagar medan den för misstänkta med invandrarbakgrund var 150 dagar. Det fanns även tecken på att polisen lade ner mer resurser på att utreda misstänkta med utländsk härkomst. Sidén visade vidare att av 345 anmälningar ledde bara 38 till en färdig förundersökning. Fallen lades oftare ner mot svenska gärningsmän än mot gärningsmän som var medborgare i ett land utanför Norden, 73 procent jämfört med 50 procent (Diesen, 2005:273)

Naiti del Sante har i sitt examensarbete studerat samtliga anmälda inomhusvåldtäkter i Uppsala 1999–2002. Resultaten tyder på att personer med utländsk bakgrund missgynnas i dessa utredningar, både i egenskap av misstänkta och brottsoffer. 77 procent av de svenskar som angavs som misstänkta förövare blev förhörda av polisen, medan 84 procent av de misstänkta invandrarna förhördes. Även offrets etnicitet spelade in. När brottsoffret var invandrare hördes endast 63 procent av de misstänkta medan motsvarande andel var 91 procent när brottsoffret var svenskt (Diesen, 2005:269). Särskilt thailändska och östeuropeiska kvinnor i relation till svenska män tycks vara i ett betydande underläge jämfört med andra våldtäktsoffer. Inte ens när övergreppet lett till allvarliga skador har det räckt för att väcka åtal och kvinnornas oförmåga att själva hävda sina intressen har uppfattats som att de inte är tillräckligt motiverad för att få saken prövad i rättegång vilket blivit en indirekt motivering för att lägga ned ärendena (Diesen, 2005:302).

Liknande resultat har redovisats från andra länder. I Danmark har Holmberg & Kyvsgaard funnit att invandrare och de med invandrade föräldrar arresteras i genomsnitt 50 procent oftare än personer med dansk bakgrund. För narkotikaförsäljning eller rån var det lika sannolikt att invandrare som danskar arresterades, men för mindre allvarliga brott, arresterades invandrare mycket oftare än

danskar. (Holmberg & Kyvsgaard, 2003:131) Studien tyder även på att invandrare arresteras på svagare grunder än danskar. Att arresteras utan att sedan dömas i domstol är 39 procent vanligare för invandrare än för danskar. För barn till invandrare är skillnaden ännu högre, 73 procent (Ibid:129). Överrepresentationen varierade något beroende på brottets allvarlighetsgrad. För barn till invandrare som arresteras för egendomsbrott är siffran hela 87 procent. (Ibid:130).

Enligt officiell statistik från brittiska Home Office är det fem gånger så sannolikt att svarta arresteras som vita. "Asians" arresteras dubbelt så ofta som vita (Home Office, 2002:5). Något som tyder på att dessa minoriteter arresteras på svagare grunder än vita är att de frikänns i större utsträckning i rättegångar. Vita åtalade fälldes i 65 procent av fallen medan siffran för svarta eller "asians" var 56 procent (Ibid:V). Samma mönster, att etniska minoriteter är kraftigt överrepresenterade bland de som arresteras, men sedan frikänns i högre grad än vita, finns i flera andra studier (Bowling & Philips, 2002:148 f, 168 f).

Erfarenheter av diskriminering

Några studier har gjorts av olika gruppers erfarenheter av etnisk diskriminering inom rättsväsendet som tyder på att erfarenheterna av diskriminering är relativt vanliga.

Anders Lange har bedrivit forskning kring invandrares erfarenheter av diskriminering. Resultaten visar att var femte indisk och var sjätte grekisk man som haft kontakt med polisen uppger att de minst en till två gånger under det senaste året blivit illa behandlade på grundval av sitt etniska ursprung. Totalt ansåg var tionde som haft kontakt med polisen att de hade behandlats illa av polisen på grund av sitt etniska ursprung (Lange, 1999:23 ff, 38).

Mats Wingborg har i *Invandrarföreningarna och integrationen – Utvärdering av föreningarnas verksamhet i Stockholm* intervjuat invandrarföreningar och i underlagsstudien till denna finns citat som visar på en uppfattning om systematisk diskriminering från polisens sida.

'Polisen betraktar oss som tjuvar. Vi är dömda på förhand. Flera som har lägenheter i det här huset hävdar att vi 'stör'. Nu kommer vi antagligen att åka. Polisen vill inte ens lyssna på vad vi har att säga. Våra uppfattningar är ointressanta.' Intervju med företrädare för Marock-

anska Vänskapsförbundet, en förening som vid intervjutillfället höll på att förlora kontraktet på sin lokal. (de los Reyes & Wingborg, 2002:47)

'Polisen tar för givet att vi är ohederliga. Bland domare och jurister är attityden lika nedslående. De tar för givet att vi är kvinnodiskriminera bara för att våra hustrur bär slöja.' Intervju med styrelserepresentant i somalisk förening i Skärholmen (Ibid.)

I Storbritannien har undersökningarna tydligt visat att svarta är mindre nöjda med polisens arbete och anser att polisen agerar på ett diskriminerande vis gentemot etniska minoriteter (Bowling & Philips, 2002:135 ff). 2000 års "British Crime Survey" fann att dubbelt så många svarta (38 procent) som vita (19 procent) hävdade att de blivit upprörda av en polis beteende de senaste fem åren (Ibid:136). Andra undersökningar har visat att svarta i mycket högre grad än vita tror att polisen använder överdrivet mycket våld, att det finns mycket ohederliga poliser osv. (Ibid:137). Undersökningarna i USA pekar åt samma håll. 1999 gjorde New York Times en undersökning bland 1 000 New York-bor som visade att 72 procent av de svarta i New York ansåg att polismän allt för lätt tillgriper våld, och 63 procent ansåg att polisens övergrepp mot färgade är allmänt förekommande. För vita var siffrorna 33 respektive 24 procent (New York Times, 1999).

9.3.4 Ett svenskt Stephen Lawrence?

Avsnitten ovan har tagit upp förekomsten av etnisk diskriminering/rasism inom poliskåren och frågan uppkommer då hur man bäst kan beskriva karaktären av denna. Vilken bild av problemen är den rimligaste? Beror diskrimineringen på ett mindre antal fördomsfulla poliser, "rötägg", eller finns det mer strukturella problem? Finns det formella regler som bidrar till eller orsakar strukturell diskriminering pga. etnisk eller religiös tillhörighet? I och med att forskningen om diskriminering inom rättsväsendet varit så begränsad är det inte förvånande att diskussionen kring problem-bilden varit liten. I Storbritannien har dock en mycket omfattande diskussion förts och får på senare år sägas ha tagit den internationella ledningen.

I ett försök att se om institutionell rasism även förekommer i samma mening i det svenska samhället har Simon Andersson i "Ett

svenskt Stephen Lawrence? – Om institutionell rasism i rättsväsendet”, granskat ett svenskt fall med samma metod och perspektiv som användes i ”The Stephen Lawrence Inquiry”. Det svenska fallet är den kurdiske flykting som sköts ihjäl av en polisman i Jönköping 2001. Polis mannen hävdade att han skjutit i självförsvar medan vittnen talade om att mannen skjutits i ryggen när han försökt fly ner för en trappa. Åtal väcktes mot polis mannen som friades i tingsrätten. Domen överklagades inte. Fallet väckte stor uppmärksamhet i media och hör till de fall där det påståtts resultatet blivit annorlunda – eller om händelsen ens ägt rum - om den skjutne varit svensk.

I likhet med ”The Steven Lawrence Inquiry” hävdar Andersson att det förekommit en mängd fel i polisens och även andra rättsliga instansers agerande. Bevismaterial hanterades felaktigt. Ingen hjälp gavs åt den skjutne mannen förrän ytterligare tre poliser kommit till platsen. Internutredning och åklagare kopplades in sent och i stället gick polisen ut med ett uttalande där polis mannen friades trots att någon utredning kring dödsskjutningen inte företagits. Polis männen hördes först dagen efter händelsen och i förhören ställdes ledande frågor och indirekt friande förklaringar gavs för mycket av deras agerande. Såväl polis, åklagare och domstol missade motstridiga uppgifter i polisernas berättelser som tydde på att de larmat ambulans först flera minuter efter att mannen skjutits. En polis sade inledningsvis att han faktiskt sett vad som utspelade sig mellan polisen och den skjutne mannen men sedan sa han att han inte sett det. Tingsrätten använde enligt Andersson en felaktig metod i sin bevisvärdering vilket ledde till att man inte tog hänsyn till det sammanlagda värdet av all bevisning mot polis mannen.

Andersson menar att de påstådda felen inte nödvändigtvis måste bero på att den skjutne var kurd utan skulle teoretiskt sett kunnat drabba även en ”svensk”. Andersson anser sig dock finna en mängd ageranden från polisens sida som *inte* skulle drabbat en ”svensk”. Mycket av den subtila, omedvetna rasism som ”The Stephen Lawrence Inquiry” fanns menar han. Fler exempel är: den skjutne mannens kamrat, också han kurd, blev chockad när hans vän sköts och försökte ta sig fram till honom. Polisen brottade ner honom och förklarade hans upprördhet med ”sånt häftigt humör som de där har”. Sådan rasistisk stereotypisering, som ”The Stephen Lawrence Inquiry” kallade den, förekom enligt Andersson även på flera andra sätt. En incident mellan en närstående till den skjutne och en ambulansman uppförstorades enligt Andersson av polis och

räddningstjänst så att alla invandrare i det invandrartäta bostadsområdet Råslätt förmodades rikta ”hämndattacker” mot ”all uniformerad personal”. Andersson menar att invandrarna stereotypiserades som våldsbenägna och irrationella. Den grundlösa hotbilden skruvades upp än mer när den skjutne mannens kamrat ringde efter en ambulans till sin gravida fru dagen efter dödsskjutningen. Poliserna gick in med skottsäkra västar och osäkrade vapen när man eskorterade ambulansmännen. Polisen hade inte heller i efterhand någon förståelse för att mannen blev skrämmd av det inträffade.

Vidare menar Andersson att poliserna inte kunde sätta sig in i hans situation på grund av rasistisk stereotypisering vilken gjorde att mannen utmålades som ett hot. Den skjutne mannens broder greps för att han hade ett utvisningsbeslut hängande över sig av en, enligt Andersson, onödigt stor polisinsats som även den verkar drabbats av den rasistiskt betingade föreställningen av de hotfulla kurderna. Han hölls inlåst i nästan ett dygn i onödan, enligt Andersson. När den skjutne mannens kamrat hördes var tolken inte tillräckligt kompetent vilket ledde till ett mycket svagare vittnesmål än som borde ha varit fallet. Dessa och flera andra fel upptäcktes inte och rättades heller inte till av polisbefäl, internutredning eller åklagare varför Andersson menar att man kan tala om sådant ”kollektivt misslyckande” som ”The Stephen Lawrence Inquiry” gjorde. Detta och den utbredda omedvetna rasismen bland så många poliser gör att Anderson drar slutsatsen att institutionell rasism förekommer även i den svenska poliskåren. Det fanns enligt Andersson även indikationer på att den kan även förekomma hos åklagare och domstolar.

9.4 Åklagare

I Sverige är åklagarämbetet ett outforskat område vad gäller etniskt diskriminering. Något som står i skarp kontrast till forskningen i framför allt USA.

9.4.1 Vilka personer begäras häktade?

Det finns i Sverige ingen forskning om strukturell diskriminering när det gäller vilka grunder som häktningar görs på. Men det finns en undersökning som talar för att invandrare häktas i större

utsträckning än svenskar, vilket kan vara en indikation på att häktningen sker på svagare grunder, även om det inte går att utesluta andra orsaker till skillnaderna.

Undersökningen utfördes av Dagens Eko 2002 och var en genomgång av de ersättningsärenden hos Justitiekanslern (JK), där människor beviljats ersättning med anledning av frihetsberövanden i sådana fall som t.ex. inte lett till åtal eller fällande dom. Av 1 850 ärenden rörde över hälften av fallen människor med invandrarbakgrund. Granskningen visade också att bland dem som beviljats ersättning för att ha suttit frihetsberövade i mer än 100 dagar var överrepresentationen ännu högre (Ekot, 2002). Ekots genomgång är i sig inte tillräcklig för att dra några starka slutsatser. En anledning är att det kan finnas flera orsaker (än diskriminering) till de resultat som Ekot presenterar. Däremot ger undersökningen en indikation på att frågan behöver undersökas närmare.

I Danmark finns siffror som tyder på att "invandrare" häktas på svagare grunder än "danskar". Holmberg & Kyvsgaard har studerat den grupp av häktade som senare inte döms för något brott. Generellt sett rör det sig om cirka fem procent, men för personer med utländsk bakgrund är siffran dubbelt så hög (Holmberg & Kyvsgaard, 2003:132). Överrepresentationen kan inte förklaras med att invandrare skulle begå grövre brott då överrepresentationen visar sig lika tydligt när man jämför för olika brottstyper. Kyvsgaard fann samma resultat i en studie 1998 och en grupp danska domare föreslog då att skillnaden kunde bero på att personer med dansk bakgrund erkände (något som ofta leder till att man släpps fri) på ett tidigare stadium än personer med utländsk bakgrund. Domarna rekommenderade därför att häktningstiden skulle tas i beaktande i undersökningen. Så skedde också i Holmberg & Kyvsgaards studie men man fann ingen substantiell skillnad mellan häktningstiden grupperna emellan. Fyra av fem som inte fälldes för något brott var häktade max två månader – oavsett etnisk bakgrund (Ibid.).

I USA fann Wordes, Bynum & Corley (1994) liknande resultat, nämligen att ungdomar från etniska minoriteter som var misstänkta för brott hade större chans att placeras i häkte av såväl polis som domstolar. Detta stod sig även efter man beaktat brottets allvarlighet, tidigare brottslighet samt socioekonomiska faktorer (Wordes m.fl., 1994:162 f). 1996 fann Bishop & Frazer samma resultat och även detta stod sig efter en kontroll för ålder, brottets allvarlighet,

och om den åtalade var tidigare straffad (Bishop & Frazer, 1996:400 ff).

9.4.2 Vem åtalas och vem åtalas inte?

Strukturell diskriminering inom rättsväsendet kan även yttra sig i att invandrare åtalas på svagare grunder än svenskar. Här finns en studie som tyder på att fler fall där gärningsmannen var invandrare än där gärningsmannen var svensk går vidare till åtal.

David Klättborg har undersökt 100 slumpvis utvalda fall av brottet olaga hot som nått Stockholms tingsrätt under åren 1998 och 2003. Ungefär hälften av de åtalade hade utländskt ursprung. Det verkade vara lättare att bevisa olaga hot när den som hotade var invandrare och offret svenskt. Såväl polis som åklagare och domare verkade ha lättare att förstå att den hotade kände "allvarlig fruktan" (ett av rekvisiten för brottet) om den hotade var svensk. Rättsväsendet verkade ha lättare att sätta sig in i en svensk persons situation, oavsett om denne var gärningsman eller offer, och hade lättare att inse hur denne upplevde det. Problemet kunde även slå åt andra hållet, då både offer och gärningsman är invandrare. I ett fall slapp en man åtal för olaga hot trots att han erkänt att han hållit en kniv mot sin sambos hals och hotat att döda henne. Han förklarade sig med att det bara var ett sätt att visa att han älskade henne. Detta hade knappast skett om offret var svenskt (Diesen, 2005:267).

Om invandrare åtalas på svagare grunder än svenskar skulle detta kunna visa sig i att åtalade invandrare frikänns oftare eller att åtalen oftare måste läggas ner. Holmberg & Kyvsgaard fann i sin studie i Danmark att åtal mot personer med utländsk bakgrund mer sällan resulterade i en fällande dom. För såväl personer med dansk som utländsk bakgrund var orsakerna till att åtalet inte ledde till någon friande dom desamma – 75 procent drogs tillbaka på grund av brist på bevis, 8 procent befanns ogrundade och 16 procent berodde på friande domar. Men 27 procent fler av de åtalade invandrarnas fall ledde inte till en fällande dom. För åtalade som var födda i Danmark men vars föräldrar invandrat var siffran hela 51 procent (Holmberg & Kyvsgaard, 2003:133 f). En kontroll för ålder, kön, brottstyp, brottsmönster och i vilken grad personer erkänt påverkar inte resultaten nämnvärt (Ibid:134 f), vilket således tyder på att invandrare åtalas på svagare grunder.

I Storbritannien gjorde 1998 Philips & Brown en studie av personer arresterade vid tio polisstationer i England och följde deras fall genom rättssystemet. Man fann att åklagaren beslöt att inte väcka åtal i betydligt högre grad för svarta än för vita. Detta tolkades som att polisen behandlade svarta hårdare än vita då man skickade vidare fall till åklagaren som normalt skulle vara otillräckliga för åtal, men att en sådan diskriminering inte förekom hos åklagaren. Samma resultat upprepades i Mlanga's studie 1999 (Bowling & Philips, 2003:169). Philips & Brown noterade dock att bara i 40 procent av fallen visste åklagaren den åtalades etniska tillhörighet (Ibid.). Man får anta att detta berodde på att åklagaren inte träffade den åtalade och att namnet inte sade något om etniciteten. I Storbritannien har ofta svarta och vita liknande namn medan namnet i Sverige (och Danmark) även i vetenskapliga undersökningar används för att avgöra om personen är "invandrare" eller inte. Här finns ett mycket mer direkt samband med ett "utländskt" namn och hudfärg vilket skulle kunna innebära att risken, eller i vart fall möjligheten, för diskriminering faktiskt är större därmed. Två studier (Steven & Willis, 1979 och Crow & Cove, 1984) har funnit att svarta oftare åtalas för brott som inte resulterat i någon förlust, skada på egendom eller person, vilket skulle kunna tyda på att vita i samma situation ofta inte åtalas. Samtidigt skulle det kunna bero på att liknande brott av vita över huvudtaget rapporteras till polisen i mindre utsträckning (Jewkes & Letherby, 2002:176).

9.4.3 Vilka straff yrkas?

Frågan om åklagaren yrkar⁹ på strängare straff när "etniska minoriteter" står åtalade är outforskad i Sverige och verkar heller inte undersökts i någon större utsträckning i resten av Skandinavien eller Storbritannien.

På detta område har dock genomförts en mängd amerikansk forskning, om än inriktad på mer speciella amerikanska företeelser.

Det har visats att åklagare i USA använder möjligheterna till att väcka federalt åtal (där straffen är strängare) mot svarta medan det mot vita som begått samma brott väcks delstatligt åtal (där straffsatserna är lägre). Med "plea bargain" avses åklagarens möjligheter att förhandla med den misstänkte om vilket åtal som ska väckas. Forskningen har visat att vita misstänkta erbjuds uppgörelser

⁹ Det bör påpekas att rätten är inte bunden av åklagarens yrkande i påföljdsdelen.

betydligt oftare än svarta. Samma diskriminerande mönster har visats när det gäller åklagarens möjlighet att underlåta väcka åtal och överlämna den misstänkte till missbrukarvård eller samhällstjänst. (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:12 ff; Cole, 1999:142 ff). Ett område som särskilt uppmärksammats är den diskriminerande tillämpningen av dödsstraffet som av de flesta forskare anses bero på åklagarens olika yrkande på det (avsnitt 9.5.2).

Det har också i amerikansk forskning uppmärksammats att åklagare kan använda sig av rasistisk retorik i sin plädering. Genom att referera till den tilltalades "ras" eller "etnicitet" kan man spela på medvetna eller omedvetna stereotyper hos domare (och jury) om exempelvis svarta som våldsamma, brottsliga eller oärliga, och därmed mer sannolika att ha begått en brottslig gärning ("playing the race card"). Om den åtalade är svart medan offret och domarna är vita så kan man genom att betona den åtalades "ras" underlätta för domarna att identifiera sig med offret. Det finns mängder av rättsfall från USA där domar ogillats av högre instanser för att åklagaren använt sig av rasistisk retorik i sin argumentation (Kennedy, 1998:256–319, Johnson, 2001). I en studie i Storbritannien av Kulanta-Crumpton 1996 analyserades 27 rättegångar varav 15 åtalade var svarta och 16 vita. Analysen visade att åklagaren argumenterade olika i jämförbara fall och när fattiga och arbetslösa svarta var åtalade användes rasistiska stereotyper för att försöka etablera en länk mellan fattigdom och arbetslöshet bland svarta å ena sidan och kriminalitet å den andra. När vita var under liknande socioekonomiska omständigheter användes inte sådan argumentation (Bowling & Philips, 2002:172).

9.5 Domstol

Frågan om förekomsten av diskriminering i domstolarna är ett ämne som väcker starka känslor eftersom det så tydligt strider mot den allmänna rättsuppfattningen om likhet inför lagen. Om människor döms till längre straff än vad som egentligen vore "rättvist" eller om de döms helt oskyldiga, och detta sker på grund av deras hudfärg innebär det att rättsprocessen är rättsosäker och odemokratisk.

9.5.1 Får "invandrare" hårdare straff än "svenskar"?

En fråga som har studerats i ett par studier är om det finns en strukturell diskriminering vid straffutmätningen. Här visar resultaten att det tycks föreligga skillnader mellan gärningsmän med utländsk bakgrund och med svensk bakgrund.

Jerzy Sarnecki fann i en undersökning av anmälda våldtäkter och våldtäktsförsök i Stockholm mellan 1986–1990 att det var en stor skillnad mellan svenskar och människor utan svenskt medborgarskap vid påföljdsvalet. 16 procent av svenskarna dömdes till sluten psykiatrisk vård mot knappt 3 procent av utlänningarna. Till fängelse dömdes 51 procent av de svenska samt 84 procent av de utländska gärningsmännen (Sarnecki, 1994:70). "Utlänningarna" tenderade således att oftare dömas till fängelse än svenskar som å sin sida oftare dömdes till vård.

Förklaringen att de svenska gärningsmännen faktiskt oftare var psykiskt sjuka än de utländska har prövats av Tove Pettersson i en D-uppsats i Kriminologi 1996 *Våldtäktsdomar mot svenska och utländska gärningsmän*. I den granskades domarna som visade att rätten mer sällan följt läkares rekommendation för de utländska männen. Dessa fick inte genomgå de undersökningar som de ansetts vara i behov av (Pettersson, 1996:54). I minst två fall hade rätten helt förbisett allvarliga psykiska störningar, något som inte skett för någon svensk åtalad (Ibid:55). Pettersson menade att resultatet gav stöd åt hypotesen att rätten tenderar att förklara svenska gärningsmäns beteende i termer av psykisk störning medan man inte uppmärksammar psykiska störningar i samma grad hos de utländska gärningsmännen (Ibid:54).

1998 fann Professor Thor Norström i en studie av effekterna av 1990 års trafikbrottslag, att personer som är födda utanför Sverige oftare än svenskfödda personer dömdes till fängelse som påföljd när de var åtalade för rattfylleri. 1987 kunde en sådan skillnad inte uppmätas, men 1991 kunde en liten skillnad märkas. Norström menade att en möjlig förklaring skulle kunna vara att utlandsfödda personer mer sällan tillstod missbruk vilket resulterade i att de dömdes till fängelse i stället för vård. Detta skulle kunna förklara skillnaderna mellan 1991 och 1987, då vård var ett mycket vanligare alternativ 1991. Men Norström konstaterade att det behövdes mer information innan en sådan förklaring skulle kunna hållas för den troliga (Norström, 1998:98).

Våren 2004 gjorde radioprogrammet Kaliber på Sveriges Radio en granskning av 700 domar rörande grov rattfylla i Stockholm Göteborg och Malmö och fann att personer med utländsk bakgrund (födda utomlands eller födda i Sverige med bägge föräldrarna födda utomlands) betydligt oftare dömdes till fängelse än svenskar. Över femtio procent av personerna med utländsk bakgrund dömdes till fängelse jämfört med trettio procent av svenskarna. Överrepresentationen stod sig även efter att man kontrollerat för om personerna var tidigare dömda och efter den exakta promillehalten. Överrepresentationen var störst i Stockholm, något mindre i Malmö, och i Göteborg var siffrorna betydligt jämnare, även om en viss överrepresentation alltså fanns (Kaliber, 2004).

Tidningen *Socialpolitik* gjorde 2004 en genomgång av 400 domar vid Göteborgs tingsrätt under våren 2003. Speciellt undersöktes påföljderna för misshandel, narkotikabrott, grovt rattfylleri och stöld. När man jämförde svenskar och invandrare som var dömda för samma brott visade det sig att invandrarna tenderade att dömas till fängelse medan svenskarna tenderade att dömas till vård. Av de 400 domarna avsåg 258 "svenskar" och 142 "invandrare". Invandrarna utgjorde alltså cirka en tredjedel av de åtalade. Men av de 50 personer som fick påföljden skyddstillsyn var bara 5 invandrare, alltså en tiondel (*Socialpolitik*, 2004:32).

Linn Sidens genomgång av domar för kvinnomisshandel, som nämnts tidigare, visade att de svenska männen dömdes till fängelse i 32 procent av fallen medan lika många fick skyddstillsyn. Motsvarande siffror för dömda invandrare var 43 procent respektive 19 procent. En betydligt större andel invandrare fick alltså fängelse och en betydligt mindre andel fick skyddstillsyn. Beträffande övriga möjliga påföljder, villkorlig dom eller böter, fanns dock inga större skillnader. (Diesen, 2005:287). Det kan också finnas andra faktorer som inverkar på resultatet. Linn Sidén granskade även det skadestånd gärningsmännen dömdes att betala ut till den misshandlade kvinnan. Fördelas ersättningens storlek på antalet utdömda fängelsemånader så skulle gärningsmän av utländsk härkomst ersätta offret med ca 5 000 kr per utdömd månad medan svenska män bara behövde betala 2 800 kr (Diesen, 2005:289).

I David Klättborgs ovan nämnda undersökning om olaga hot märktes inte en sådan generell skillnad mellan dömda svenskar och invandrare, men orsaken till detta verkar främst ha varit att invandrare får strängare straff när offret är svenskt och lindrigare straff när offret är invandrare (Diesen, 2005:287).

Det bör i sammanhanget noteras att BRÅ i sin rapport *Vad händer med unga lagöverträdare* (BRÅ, 2002:21) drar slutsatsen att sociala faktorer eller etnisk bakgrund inte styr valet av påföljd, utan att det i stället är brottets grovhet, tidigare brottslighet, ålder vid brottet och antalet brott i domen som avgör hur ingripande påföljden blir. Dock visar analyserna att flickor tenderar att dömas till mindre ingripande påföljder än pojkar.

I detta sammanhang kan man även nämna att utländska medborgare riskerar att utvisas om de döms för grova brott. Det går inte att komma ifrån att en utvisning för många får mycket allvarliga konsekvenser, vilket av vissa har kritiserats ur ett strukturellt perspektiv som en dubbelbestraffning av utländska gärningsmän. Formellt ska en utvisning innebära att fängelsestraffet reduceras som kompensation, men vissa indikationer finns på att så inte alltid sker i praktiken. Tove Pettersson fann i sin ovannämnda granskning av våldtäktsdomar i Stockholm att någon effekt på straffens längd för de utländska medborgare som utvisats till följd av brottet inte kunde påvisas (Pettersson, 1996).

9.5.2 Erfarenheter från andra länder

I Storbritannien har forskningen kring detta område varit något större. 1982 kom McConville och Baldwins studie som inleds med att påpeka att ingen studie i England hade genomförts för att studera relationen mellan "rasen" på gärningsmannen och strängheten i straffet denne dömts för. Inte heller fanns det några planer på en sådan, något som stod i skarp kontrast med forskningen i USA. McConville och Baldwin fann dock inga belägg för att diskriminering skulle förekomma i dömandet (studien finns i Hudson, 1996). Studien sågs länge som den mest auktoritativa och följdes av ett flertal studier där resultatet var detsamma. Likväl så gav vissa studier avvikande resultat som pekade på att svarta var mer sannolika att dömas till fängelse än vita som i stället var mer sannolika att få andra (mindre betungande) straffalternativ (Bowling & Philips, 2002:178 f; Jewkes & Letherby, 2002:177). Något som stämmer överens med de svenska resultaten och som också får stöd av den officiella statistiken. Brittiska Home Office visade 2002 att svarta åtalade dömdes till fängelse i nästan 30 procent av fallen när de är åtalade för våldsbrott medan vita bara döms hälften så ofta – i knappt 15 procent av fallen (Home Office, 2002:7).

1992 kom Roger Hood's bok *Race and Sentencing* vilken allmänt är erkänd som det mest grundliga och tillförlitliga arbetet på detta område (Jewkes & Letherby, 2002:177; Bowling & Philips, 2002:183, 267). Hood granskade fem "Crown Courts" under 1989 och fann bland annat att 57 procent av de svarta manliga åtalade dömdes till fängelsestraff jämfört med 48 procent av de vita männen. För kvinnorna var siffrorna 29 respektive 23 procent. När man beaktade alla andra relevanta faktorer som åtalspunkter, tidigare straffregister osv. var det fem procentenheter större sannolikhet att svarta män jämfört med vita män skulle dömas till fängelse (Hood, 1992:75–83, 198). Analysen av kvinnliga dömda är något mindre detaljerad och gav därför ingen exakt siffra. Hood fann också att svarta fick längre straff än vita. Även asiater och afrocaribeaner fick längre straff (Ibid:202). Skillnaderna mellan svarta och vita verkade främst bero på att svarta dömdes till fängelse betydligt oftare än vita när de var åtalade för "medelgrova" brott där såväl fängelse som annat straff var möjligt och det främst var upp till domaren att avgöra vad som var lämpligt. I dessa fall dömdes svarta i 68 procent av fallen till fängelse jämfört med 60 procent för vita. Det förekom även skillnader mellan domstolarna. I en av dem var diskrimineringen klart störst. Förutom variationer mellan domstolarna fann även Hood skillnader i hur domarna dömde. Av 16 domare dömde tre domare färre svarta till fängelse än vita. Åtta dömde ungefär lika många oavsett "ras" medan fem dömde svarta mycket oftare till fängelse än man dömde vita (Ibid:195). Hoods verk har fått en djup inverkan på forskningen i Storbritannien och utgör ett mycket starkt argument för att svarta döms hårdare än vita i domstolarna.

USA är det land där forskningen på detta område överlägset är störst. Den afro-amerikanska befolkningen i USA utgör 13 procent av befolkningen men utgör ändå omkring hälften av antalet fångar i de amerikanska fängelserna. Beror denna överrepresentation enbart på att svarta begår så mycket mer brott än vita? Mot detta talar att andelen arresterade svarta varit förhållandevis konstant, medan överrepresentationen i fängelserna ökat. Faktum är att andelen arresterade sjunkit från 47,5 procent 1976 till 44,8 procent 1992. 1985 utgjorde svarta mindre än 30 procent av samtliga fångar i USA. 1988 började andelen svarta fångar dock snabbt växa och i dag utgör de närmare 50 procent av alla fångar (Wacquant, 2002:43; Miller, 1997:60).

Redan i början av 1900-talet gjordes undersökningar för att se om svarta dömdes hårdare i domstolarna, och sen dess har studi-

erna fortsatt. I dag är antalet studier så stort att bara att sammanställa dem och försöka dra slutsatser är ett forskningsarbete i sig. Hagan undersökte 1974 nitton studier gjorda mellan 1928 och 1969 och fann då bevis för att svarta och vita dömdes olika vad gällde brott straffbara med dödsstraff. För andra brott fann han dock ingen diskriminering (Chiricos & Crawford, 1995:282, se även Kleck, i Hudson, 1996:41–63).

På senare tid har kritik riktats mot de studier som genomfördes på åttiotalet, där de flesta visade på att diskriminering inte förekom. Många forskare har ansett att dessa studier använt en felaktig metodik som inte uppmärksammar de mer subtila sätt som rasismen inverkar på dömandet, exempelvis Crutchfield, Bridges & Pitchford. De visade bland annat på hur en betydelsefull analys av Blumstein & Langan hade sådana metodologiska brister att deras slutsats att diskriminering inte förekom inte var möjlig (Miller, 1997). Här finns inte utrymme att närmare redogöra för metoddiskussionen inom forskningen, men se Miller, 1997:48–69. 1983 fann Hagan och Bumiller att senare studier som gjorts på området var bättre på att kontrollera för att samma brott jämfördes, samt även bättre på att se till tidigare domar mot den dömda. En komplicerande faktor är att studier inte alltid beaktar både offrets "ras" och inte bara gärningsmannens. Eftersom brott begångna av svarta mot svarta behandlats betydligt mildare än andra brott (Marable, 2000:113 f) skapar detta en tvetydighet som bara kan kontrolleras för om man även tar diskriminering mot brottsoffer med i studien (se t.ex. Black, 1994:61).

I takt med att frågan vunnit allt mer gehör har större forskningsprojekt genomförts, varav en del statliga. 50 procent av de senare studierna fann bevis på diskriminering gentemot 27 procent av de äldre (Chiricos & Crawford, 1995:283) Chiricos och Crawford fann efter en genomgång av 38 studier mellan 1975 och 1982 bevis på en direkt effekt av "ras" på dömandet. Svarta dömdes oftare än vita till fängelse. Denna slutsats stod sig även efter att man kontrollerat för brottets allvarlighet och tidigare begångna brott av gärningsmannen. Man fann dock bara bevis för diskriminering vad gällde beslutet att döma till fängelse eller ej, inte vad gällde fängelsestraffets längd (Ibid. 1995:297).

En av de mest grundliga studierna utfördes av New York State Division of Criminal Justice Services som granskade domar i grövre brottsmål (felony) i domstolar i New York mellan 1990 och 1992. Man fann att en tredjedel av de personer som tillhörde en etnisk

minoritet skulle ha fått en mildare dom om de behandlats som vita i samma situation. Vidare fann man att om svarta som hade möjlighet att få en villkorlig dom eller skyddstillsyn hade behandlats som vita i samma situation hade över 8 000 färre svarta dömts till fängelse under den tvåårsperioden (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:24).

En studie som bör nämnas både för sin metodologiska noggrannhet samt sin intressanta belysning av hur faktorerna etnicitet, kön och ålder samverkar är Steffensmeier, Ulmer & Kramers studie av alla straffrättsliga domar i Pennsylvanias domstolar mellan 1989–1992. Efter kontroll för en mängd faktorer som brottets allvarlighet, art, om den dömda var tidigare straffad etc., visade det sig att svarta unga män var den grupp som fick hårdast straff av alla. Dels var sannolikheten större för denna grupp att dömas till fängelse och dels var fängelsestraffen längre. Även äldre svarta män dömdes hårdare än vita, men skillnaden var mycket mindre än för unga män. Hudfärgens betydelse för straffet minskade således kraftigt ju äldre den dömda var. Svarta kvinnor var mer sannolika att dömas till fängelse än vita kvinnor och fick även längre straff. För kvinnor minskade dock inte inverkan av hudfärgen för äldre kvinnor, utan mönstret gällde för alla åldrar (Steffensmeier m.fl., 1998).

Tillämpningen av dödsstraffet lyfts emellanåt fram som exempel på rasismen i domstolarna. Statistiken visar att diskrimineringstesen verkar rimlig, även om siffrorna i sig inte är tillräckliga för att bevisa diskriminering. Fram till 1991 hade inte en enda vit människa avrättats för mordet på en svart sedan 1976, då högsta domstolen tillät dödsstraffet igen. År 2000 hade 11 vita människor avrättats för mordet på en svart, medan 145 svarta människor hade avrättats för mordet på en vit (Ibid:18).

För att kunna bevisa diskriminering i dömandet måste man i detalj granska om svarta och vita döms olika när de är åtalade för samma brott och omständigheterna är liknande. De allra flesta studier har visat att personer som dömts för mord på vita löper större chans att dömas till döden än om offret är svart (Cole, 1999:132; Leadership Conference on Civil Rights, 2000:17). 1990 gjorde det statliga General Accounting Office en genomgång av 28 empiriska studier av dödsstraffet och fann att 80 procent av dessa visade att offrets "ras" spelade in i sannolikheten huruvida gärningsmannen skulle dömas till döden eller ej (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:17). I Baldusstudien granskade man mer än 2 000 mord i Georgia från 1970–1980. Även efter att man kontrollerat för

39 faktorer som tidigare begångna brott, starka ögonvittnesskildringar och liknande så fann man ändå att de som åtalats för mord på en vit person var 4,3 gånger mer sannolika att få dödsstraff jämfört med de som åtalats för mord på en svart (Cole, 1999:133, Leadership Conference on Civil Rights, 2000:17, Kennedy, 1998:329 f). Man drog också slutsatsen att över 50 procent av dem som dömts till döden för mord på en vit inte skulle dömts till dödsstraff om de i stället hade mördat en svart (Leadership Conference on Civil Rights, 2000:17).

Resultatet av studierna som gäller gärningsmannens "ras" är mer svårtolkade. En del har visat att diskriminering föreligger, andra inte. Det verkar dock tämligen klart att när gärningsmannens "ras" *kombineras* med offrets "ras" så uppstår stora olikheter. Enligt Baldusstudien dömdes svarta som mördat vita till döden 22 gånger oftare än svarta som mördat svarta, och sju gånger oftare än vita som mördat svarta (Ibid:18).

Att dödsstraffet tillämpas på ett diskriminerande vis förefaller alltså ganska väl belagt. Det är dock ingen självklar slutsats att enda orsaken till detta är att domstolarna är diskriminerande i sitt dömande. Om dödsstraff ska utdömas eller ej beror nämligen på om åklagaren yrkar på detta. Såväl Baldusstudien som den granskning General Accounting Office genomförde visade på att den olika tillämpningen av dödsstraffet till största delen beror på att åklagaren yrkar på dödsstraff betydligt oftare när offret är vitt än när det är svart (Ibid.).

9.5.3 Vem döms?

Om etniska minoriteter döms på svagare grunder än majoritetsbefolkningen är det ett mycket allvarligt tecken på strukturell diskriminering. Denna aspekt har utomlands inte alls varit föremål för samma omfattande forskning som strafflängden eftersom denna fråga delvis är lättare att empiriskt fastställa.

Vad gäller Sverige finns ingen sådan forskning, även om frågan givetvis har diskuterats. von Hofer och Tham har i en studie av brottsligheten bland invandrare jämfört statistiken mellan misstänkta respektive dömda personer. Jämförelsen indikerade att brottsmisstänkta utländska medborgare dömdes till brott i samma grad som brottsmisstänkta svenskar. Detta tydde alltså på att nå-

gon sådan diskriminering inte förelåg (von Hofer & Tham, 1991:5 f).

Tidningen *Socialpolitik* fann i sin studie att anmärkningsvärt få invandrare frikändes i de domar de studerade. Av 400 domarna slutade 24 med ett frikännande. Endast två av dessa gällde invandrare. Invandrarna utgjorde alltså cirka en tredjedel av de åtalade, men endast en tolfedel av de frikända (*Socialpolitik*, 2004:32).

David Klättborgs studie som nämnts ovan gav dock visst stöd för att domstolarna, i likhet med åklagare och polis, tenderade att oftare se brottet olaga hot bevisat när den hotande var invandrare och den hotade svensk än vice versa (Diesen, 2005).

Även i Storbritannien finns mycket lite forskning. Två studier på åttiotalet som undersökte domstolarnas beslut om att fria eller fälla fann försumbara skillnader i graden av fällande domar mellan svarta och vita. År 2000 fann Barclay & Mhlanga i sin undersökning av åtalade under 22 års ålder att svarta och "Asians" frikändes i större utsträckning än vita och samma mönster fanns i 1999 års officiella statistik (Bowling & Philips, 2002:172). Om detta beror på att svarta faktiskt skulle behandlas mildare än vita eller om de åtalas på lösare grunder går inte att avgöra utifrån dessa siffror.

Även i USA är själva forskningen kring frågan mycket liten, trots den omfattande debatten bland allmänheten. Tesen att felaktiga domar är vanligare mot svarta än mot vita får således främst sin näring av de enskilda fall som uppmärksammas. Det mest ambitiösa projektet att sammanställa felaktigt dömda är Radelet, Bedau & Putnams studie som inbegriper 416 fall där människor felaktigt dömts till döden mellan 1900 och 1991. Författarna fann att rasism spelat in i många av domarna. Alla de felaktiga domarna mot svarta kan givetvis inte sägas bero på rasism, men i flera fall verkar det tydligt att hudfärg spelat en avgörande roll i dömandet.

Christian Diesen (Diesen, 2005:284) har gjort en jämförelse med studier i Danmark. Hans kommentar:

Liksom i Sverige har man funnit att personer med utländsk härkomst häktas oftare och längre, men också att proportionellt fler utlänningar släpps innan åtal (och får ersättning för frihetsberövandet). När det sedan gäller väckta åtal och fällande domar finns det däremot en betydande skillnad: Våra undersökningar visar, med undantag för Stockholm, att invandrare fälls i högre grad än svenskar. I Danmark var förhållandet det motsatta; flera invandrare friades i rätten. Särskilt stor var skillnaden gentemot danskar om man jämförde med andra generations invandrare, där chansen till frikännande var 1,5 gånger större än för danska åtalade. Den troliga orsaken till detta är förhållande

torde vara att de svenska åklagarna är mer restriktiva med att väcka åtal, vilket alltså betyder att man mer sällan (med undantag för Stockholm) går till rätten med en bristfällig utredning. Den alternativa förklaringen är att svenska domstolar i högre grad godtar undermåliga utredningar när det gäller invandrare.

Exempelvis har resultat från Frankrike pekat mot att ”utlänningar” betydligt oftare döms till fängelse än fransmän när de är åtalade för samma brott (Wacquant, 2004:90 f). I Kanada har man börjat bli varse problemet och på senare tid har en mängd studier publicerats som visat på precis de problem som tagits upp här. Invandrare och ursprungsbefolkning har visat sig vara diskriminerade i allt från polisens användning av ”stop and search”, över borgens- och häktningsförfarande till domar där det funnits att de oftare döms till fängelse och slutligen fängelser där personalens godtycke drabbar dem hårdast (Wortley, 2003:100–107).

9.5.4 Ögonvittnen och fördomar

Även hur ögonvittnen och vittnesmål uppfattar och beskriver brott kan på olika sätt utgöra en diskriminerande faktor om det i samhället finns utbredda föreställningar om vissa grupper.

En studie utförd av psykologen Torun Lindholm ”*Intergroup Biases and Eyewitness Testimony*” visar på viktiga potentiella problem dels med ögonvittnen, dels med människors benägenhet att vara styrda av samhällets fördomar. Detta kan i sin tur vara en indikation på ett problem med rättssäkerhet i den mer eller mindre ensidiga etniska sammansättningen i Sveriges domstolar. Ett antal försökspersoner, hälften svenska och hälften med invandrarbakgrund delades upp i två grupper (med såväl svenskar som invandrare i varje). Grupperna fick se en varsin videofilmad version av ett simulerat butiksrån. I det ena fallet hade rånaren ”svenskt/skandinaviskt” utseende (blont hår, ljus hy), och i den andra versionen hade han ett utseende som var ”sydländskt” (svart hår, mörk hy). De svenska försökspersonerna upplevde den ”sydländske” rånaren som mer ”brottslig/våldsam” (”culpable” – studien är skriven på engelska) än den svenske. Försökspersonerna med invandrarbakgrund upplevde i stället den svenske rånaren som mer brottslig. Efter filmen fick försökspersonerna se foton på åtta män, fyra ”invandrare” och fyra ”svenskar”. De bågge gärningsmännen fanns med på bilderna. Båda grupperna var något bättre på att peka ut rätt

gärningsman om denna var av samma "etniska grupp" som de själva. Både invandrare och svenskar pekade dock oftare ut en oskyldig invandrare som gärningsmannen än de pekade ut en oskyldig svensk. Både när rånaren var blond och när han var "utländsk" trodde många åskådare – såväl invandrare som svenskar – att de sett en mörkhårig invandrare begå rånet (Lindholm, 1999:11–14; Lindholm, 2005:424–428).

Studien pekar dels på hur ögonvittnens uppgifter kan framstå som osäkra, men indikerar också hur de underliggande stereotyperna om "invandrare" som särskilt kriminella och våldsbenägna omedvetet kan påverka människor. Studien anknyter till resultat från liknande studier i USA där stereotypen om kriminalitet rört afroamerikaner. Lindholm visar att hennes resultat stämmer överens med en mängd liknande studier från USA (Lindholm, 1999:6, Lindholm, 2005:393–456).

9.6 Bekämpning av rasistiska brott och diskriminering

9.6.1 Hatbrott

De senaste decennierna har det rasistiskt våldet ökat kraftigt i Sverige. Mot slutet av åttiotalet och början av nittiotalet skedde en mängd mordbränder mot flyktingförläggningar. I Trollhättan brändes moskén ner och den s.k. lasermannen i Stockholm sköt elva människor varav en avled. Detta sammanföll med ett uppsving för högerextrema och rasistiska rörelser. Säkerhetspolisens kartläggning för 1995 visade att 1 200 anmälda brott kunde karakteriseras som rasistiska eller främlingsfientliga (Tamas, 2004:240). 1997 hade antalet nästan dubblerats och år 2000 var siffran 4 284 (BRÅ, 2002:20). Säkerhetspolisen har gjort bedömningen att den kraftiga och i tiden sammanfallande ökningen för brotten skadegörelse, hets mot folkgrupp, olaga hot och ofredande talar för att det rör sig om en faktisk ökning av rasistiska brott av dessa brottstyper och inte bara att anmälningsbenägenheten ökat (Ibid.).

Samtidigt som de rasistiska brotten ökat har rättsväsendet kritiserats för att inte anstränga sig i arbetet med att utreda brotten (se exempelvis Guillou, 1996:55; Tamas, 2004:240). I regleringsbrevet för Riksåklagaren och Rikspolisstyrelsen från 1996 och framåt har regeringen angett att kampen mot brott med rasistiska eller främlingsfientliga motiv ska prioriteras (R.skr, 2000/2001:59, s. 82). I

diskussioner med "minoritetsorganisationerna" framkom att dessa upplever det som att bara de tydligaste fallen registreras som hatbrott (BRÅ, 2002:22), varför BRÅ föreslog att särskilda frågor om hatbrott ska läggas in i arbetsrutinen för att polisen som tar emot anmälan inte ska missa den rasistiska dimensionen av brottet.

Brottsförebyggande rådet gjorde 2002 en uppföljning av rättsväsendets insatser mot hatbrott. Man fann att nästan nio av tio anmälda hatbrott lades ned av polis eller åklagare, vilket överensstämmer med övriga brott (BRÅ, 2002:24). Ser man närmare på statistiken till de olika brotten så uppstår dock vissa skillnader. Fler misshandelsfall med hatbrottsinslag gick vidare till åtal än "vanliga" misshandelsfall, 24 jämfört med 20 procent. Samma sak gällde förtal/förolämpning där 9 procent av hatbrotten men 4 procent av de "vanliga" förolämpningarna gick till åtal. Vad gällde olaga hot, skadegörelse och ofredande ledde dock 16 procent av de "vanliga" fallen och endast 9 procent av de andra fallen till åtal. Det är svårt att dra några närmare slutsatser av dessa siffror. Å ena sidan skulle man kunna tolka statistiken som att rättsväsendet inte är sämre på att utreda hatbrott än andra brott då ungefär samma antal går till åtal. Å andra sidan kan man peka på att ofredanden med hatbrottsinslag bara gick till åtal hälften så ofta som "vanliga" ofredanden. En möjlighet är att det är just med hänsyn till misshandel och förtal/förolämpning som åklagarnas och polisens prioritering av hatbrott har haft effekt.

1996 tillsatte regeringen en arbetsgrupp med uppgift att föreslå åtgärder för att motverka och förebygga rasistiskt och annat etniskt motiverat våld. I arbetsgruppens rapport *Rasistiskt och främlingsfientligt våld* (Ds 1998:35) gjordes ingen djupgående studie av hur rättsväsendet agerat vad gäller sådant våld, men man noterade att såväl antalet anmälningar av hets mot folkgrupp och olaga diskriminering samt det antal av dem som går till åtal är lågt (Ds 1998:35, s. 107 f). Likväl borde det ställas högre krav på rättsväsendet att använda existerande lagstiftning effektivare i bekämpningen av den rasistiska och främlingsfientliga brottsligheten. Man menade att det inte i första hand var regelverket som måste förändras utan rättsväsendets aktörer bättre skulle utnyttja de möjligheter som lagstiftningen erbjuder (Ds 1998:35, s. 273).

Christer Nyberg, Kommissarie vid polishögskolan i Stockholm, gjorde 2002 på uppdrag av Rikspolisstyrelsen (RPS) en undersökning av hur RPS strategiplan från år 2000 för bekämpandet av hat-

brott¹⁰ hade implementerats. 24 poliser varav de flesta var länsansvariga för hatbrott i var sin länspolismyndighet fick besvara en enkät där frågorna rörde RPS:s strategiplan från år 2000. Enkät-svaren visade på att kunskapen om hatbrott fortfarande var låg inom polisen. Trots att strategiplanen stadgade att varje polismyndighet skulle utarbeta en egen strategiplan svarade tre av de länsansvariga att de inte hade någon sådan och två visste inte om någon sådan fanns. Bara fyra länsansvariga uppskattade att deras arbetskamrater i hög grad hade tillräcklig kunskap om de särskilda förundersökningsregler som gäller för hatbrott. 17 stycken svarade att arbetskamraterna bara i liten grad hade sådan kunskap. Lika många svarade att arbetskamraterna i liten grad hade kunskap om övrig lagstiftning rörande hatbrottslighet samt att de i liten grad hade kunskaper om situationen för de som utsätts för hatbrott. Endast sju svarade att de ”i hög grad” uppfattade att ”myndighetens chefer tydligt markerar att arbetet med att förebygga och utreda ”hatbrottslighet” är viktigt i praktiken och att polisen måste gå i spetsen för att förändra attityder och värderingar, samt att utveckla den brottsofferstödande verksamheten vid dessa brott” (vilket krävdes i RPS strategiplan). Fjorton av cheferna svarade att detta skedde i liten grad medan en svarade att cheferna inte gjorde detta alls.

Trots att strategiplanen stadgade att lokal/regional utbildning skulle genomföras svarade nio stycken av de länsansvariga att någon utbildning inte hade genomförts i deras område. Tre stycken svarade att deras polismyndighet i hög grad ger tydliga signaler till allmänheten beträffande vikten av att förebygga och utreda hatbrottslighet medan sexton stycken ansåg att så bara skedde i liten grad medan två svarade att det inte skedde alls. Bara en av de tjugofyra länsansvariga angav att deras polismyndighet samarbetade med invandrarorganisationer i arbetet kring hatbrottsligheten. I polisens årsredovisning för 2004 framkommer att vissa polismyndigheter fortfarande inte upprättat något strategidokument. (Rikspolisstyrelsen, 2005)

¹⁰ ”Strategi för Polisens arbete med frågor som har anknytning till rasism, främlingsfientlighet och homofobiska brott” Rikspolisstyrelsen 2000-06-14.

Straffskärpningsregeln

Straffskärpningsregeln (29 kap. 2 § 7 p) fastslår att det ska ses som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller annan liknande omständighet. Åklagare och domstolar har i vissa fall kritiserats för att inte beakta regeln.

BRÅ:s uppföljning av de hatbrott som anmäldes 2 000 visade att rätten prövade 360 gärningar. Av dessa utgjorde 69 hets mot folkgrupp, där brottet som sådant utgör ett hatbrott och någon straffskärpning inte kan bli aktuell. För övriga 291 gärningar åberopade åklagaren straffskärpande motiv på något sätt i 42 fall, det vill säga för ett av sju brott där straffskärpning kunde komma ifråga. I ett femtiotal stämningsansökningar var ett rasistiskt eller främlingsfientligt inslag beskrivet, exempelvis genom att gärningsbeskrivningarna innehåller uppgift om de slag- eller skällsord som har uttalats i samband med brottet. För resterande brott kunde man dock inte utläsa vare sig något motiv eller inslag av rasistisk karaktär av stämningsansökningarna. BRÅ menade att detta kan bero på att de rasistiska inslagen inte varit tillräckligt tydliga men ”det kan emellertid inte uteslutas att polisen eller åklagaren har förbisett omständigheterna under utredningen” (BRÅ, 2002:29). I 58 fall prövade domstolarna hatmotivet. Den främsta orsaken till att rätten inte prövar straffskärpande omständigheter oftare beror, enligt de domare som BRÅ intervjuat, på att åklagaren inte åberopat omständigheterna. Ofta anses också bevisningen otillräcklig. Av de fall som prövades ansåg rätten i 12 fall att motivet inte kunde styrkas (Ibid:30). Andelen misshandelsbrott som ledde till fängelse var större för misshandel generellt (42 procent) än för misshandelsbrott med hatbrottsinslag (31 procent). BRÅ menar att detta kan tyckas anmärkningsvärt men förklaras ”i stor utsträckning” av att en större andel av de gärningsmän som dömdes för misshandel när det var fråga om ett hatbrott var under 18 år (Ibid:32). Sammanfattningsvis fann BRÅ att den särskilda straffskärpningsgrunden tillämpats i förhållandevis liten utsträckning (Ibid:34).

Vålbergs-fallet

Ulla Rantakeisu, Sabina Almgren & Bengt Starrin har i *"Rasistiska trakasserier – en studie med utgångspunkt i Vålberg"* gjort en kvalitativ studie av ett i media mycket uppmärksammat fall, nämligen bråket mellan ett gäng svenska ungdomar och en invandrarfamilj på påskaftonen 1995 i Vålberg. Ursprungligen vinklade media fallet till den drabbade familjens fördel. Man skildrade en händelse där flera familjemedlemmar misshandlats på sin tomt av ett rasistiskt ungdomsgäng på påskaftonen. Mediabilden ändrades dock efter några dagar då de rasistiska inslagen tonades ner. Det dominerande tolkningsmönstret kom att bli att sönerna i den drabbade invandrarfamiljen länge legat i fejd med en grupp ungdomar i Vålberg. Invandrarfamiljen beskrevs som 'annorlunda' vilket tillsammans med familjens manliga medlemmars hetsiga temperament var anledningen till bråket. Till stor del berodde detta på uttalanden från polis och åklagare. I samband med att stämningsansökan lämnades in i september 1995 (där både personer ur ungdomsgänget och familjen stod åtalade) uttalade sig åklagaren om att bråket dels inte var planerat och dels inte handlade om rasism. Det som hände invandrarfamiljen hade kunnat hända vilken familj som helst. Det var inte deras invandrarskap ungdomarna var irriterade på utan deras "annorlundaskap". Den som bar sig mest illa åt var enligt åklagaren fadern i invandrarfamiljen (Rantakeisu m.fl., 2000:11).¹¹

Rantakeisu, Almgren & Starrin menar i sin studie att händelsen på påskaftonen inte var en enskild händelse utan att familjen hade trakasserats en lång tid innan. Man hade utsatts för upprepad skadegörelse, våld, hot och rasistiska tillmälen. Även de barnen i familjen hade drabbats (Ibid:29–52). Samma sak hade drabbat tolv andra invandrarfamiljer i Vålberg. Till följd av hoten från rasister och skinnskallar hade de alla flyttat från orten (Ibid:53–67). Skillnaden mot den aktuella familjen som drabbades på påskaftonen var att denna vågade göra motstånd. Enligt studien tonade polisen ner och bortsåg från trakasserier. Trots att en bomb antändes och kastades mot familjens hus och annan beväpning förekom såg man mindre allvarligt på trakasserier och föreföll försöka lägga en del av skulden på den drabbade familjen. Ett annat tydligt mönster var enligt Rantakeisu, Almgren & Starrin att såväl polis som åklagare

¹¹ Medias rapportering av händelserna i Vålberg har granskats av Ylva Brune i *Vålberg i nyheterna – en kamp mellan tolkningsmönster*, Arbetsrapport nr 60 Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 1996

systematiskt bortsåg från det rasistiska motivet till gärningarna. I polisens frekventa uttalanden till medierna var det klart dominerande att de försökte tona ner den rasistiska aspekten och hävda att "bägge sidor" hade skuld i det inträffade.

Även i hanteringen av fallet av polis och åklagare finns enligt författarna tydliga inslag av institutionell rasism. Författarna anser sig ha belegg för att kunna visa hur förnekandet av den förekommande rasismen löper som en röd tråd genom rättsväsendet i det aktuella fallet. Det attackerande ungdomsgänget bestod av flera skinnskallar och åtminstone en organiserad nazist. Trots detta utredde aldrig polisen om motivet till attacken kan ha varit rasistiska. De var även slarviga i att utreda vem som gjort vad under angreppet och bortsåg helt från att angreppet på påskaftonen var ett led i flera års systematiska trakasserier mot familjen och andra invandrare i området. En utbredd uppfattning bland polisen, och även vad gäller åklagaren, var också att de rasistiska förolämpningarna som ungdomarna skrek åt familjen som "svartskalle" eller "negerhora" inte var rasistiska utan bara togs till för att familjen var invandrare. Samma sak gällde våldsdåden som sågs som "pojcksträck" eller "rackartyg". Åklagaren åberopade heller inte straffskärpningsregeln (att brott ses som grövre om det har rasistiska motiv). I efterhand tillstod åklagaren att det delvis berodde på "en lapsus" från hans sida. Även tingsrätten missade enligt Rantakeisu, Almgren & Starrin i sin dom händelsernas systematiska och rasistiska karaktär. Hovrätten uppmärksammade de rasistiska inslagen men fann vid sin prövning att *motivet* inte var rasistiskt.

9.6.2 Olaga diskriminering

Brottet "olaga diskriminering" regleras i 16 kap 9 § Brottsbalken (BrB). En näringsidkare, någon som handlar på en näringsidkares vägnar samt den som är anställd i allmän tjänst eller innehar allmänt uppdrag kan dömas för detta brott. Diskrimineringen ska ske "på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse". Den diskriminerande handlingen mot personen uppstår "genom att inte gå honom till handa på de villkor som näringsidkaren tillämpar i förhållande till andra." Straffet är böter eller fängelse i högst ett år.¹² Eftersom det rör sig om ett brott så

¹² Även den som anordnar en offentlig tillställning kan dömas för brottet och det gäller även för diskriminering av homosexuella.

krävs uppsåt för att fällas, vilket är svårt att bevisa och det ska vara ”ställt utom rimligt tvivel”.

Det har gjorts försök att få dörrvakter fällda för diskriminering efter att SVT filmat hur ”invandrare” nekats inträde medan där- emot ”svenskar” släpptes in omedelbart efteråt. I NJA 1996 s. 768 ogillades åtalet då det inte kunde uteslutas att anledningen var annan än diskriminering. De fall av olaga diskriminering där någon fällts är få, och över huvudtaget är det synnerligen få anmälningar som leder till åtal. I Stockholm, Göteborg och Malmö anmäldes mellan 1992 och 1994 91 fall av olaga diskriminering. Endast ett fall gick vidare till åtal. Av 218 anmälda fall av olaga diskriminering 1996 ledde inte ett enda till fällande dom (Tamas, 2004:240). Samtidigt visar opinionsundersökningar att upplevelsen av diskriminering är synnerligen utbredd. Enligt en undersökning av CEIFO 1996 har 65 procent av de tillfrågade afrikanska männen som bor i storstadsområdena 1–2 gånger under året blivit vägrade inträde till restauranger eller andra nöjeslokaler på grund av sin utländska bakgrund (Lange, 1996:36).

Redan 1984 uttryckte Diskrimineringsutredningen (DU) i sitt delbetänkande om olaga diskriminering kritik mot polisens och åklagarmyndigheternas handläggning av anmälningar av påstådd olaga diskriminering. DU hade gått igenom anmälningar om olaga diskriminering mellan 1973 och 1983 och fann brister i såväl utredningsmetodik som utredningsrutiner vilket bl.a. ledde till långa handläggningstider (SOU 2001:39 s 67).

1994 beslutade Riksåklagaren (RÅ) att granska samtliga ärenden rörande olaga diskriminering som handlagts under åren 1992–1994 i Stockholm (70 ärenden) Göteborg (15) och Malmö (6) som ett initiativärende (ÅD 1042-94). Bakgrunden var att Svenska Dagbladet (SvD, 94-11-01) hade behandlat handläggningen av ett antal ärenden som rörde olaga diskriminering i samband med restaurangbesök. RÅ noterade att i endast ett av dessa fall har åtal väckts, det som rörde SVT:s inspelade undersökning. RÅ:s analys visade att utredningarna hade flera gemensamma drag. Förhör som hållits med misstänkta, målsägande och vittnen var ofta kortfattade. Man fann också att i flera ärenden hade inte åklagarinträde skett så snart någon skäligen kunnat misstänkas, vilket var ett åsidosättande av gällande föreskrifter (Riksåklagaren, 1995:4 f). Granskningen visade också att vid ett antal ärenden i Stockholm så hade åklagarens handläggningstid varit oacceptabelt lång vilket i några fall hade lett till preskribering. I några av dessa fall hade åtalen som sagt preskri-

berats till följd av den långsamma handläggningen. Den kammaråklagare som hade ansvaret för dessa ärenden menade att hans arbetssituation varit så ansträngd att han inte kunde prioritera dessa mål. RÅ menade sig inte ha skäl att ifrågasätta uppgiften om pressad arbetssituation, men ansåg att det ändå ålegat åklagaren att tidigare än som skett överlämna ärendena till annan åklagare. För detta kunde inte åklagaren undgå kritik. RÅ ansåg det nödvändigt att se över de utredningsrutinerna som polis och åklagare använder vid fall av olaga diskriminering. Framför allt betonade RÅ vikten av att polisen säkrar bevisning (Riksåklagaren, 1995:8).

I ett betänkande av 1999 års diskrimineringsutredning *"Ett effektivt diskrimineringsförbud"* (SOU 2001:39) gjordes bland annat en genomgång av anmälningar avseende olaga diskriminering mellan 1993 och 1999. Man konstaterade att de prioriteringar och satsningar som gjorts från statsmakternas och de berörda myndigheternas sida de föregående åren inte lett till att fler anmälningar leder till lagföring. Likväl menade utredningen att genomgången "ger vid handen att polis och åklagare i många fall lägger ner betydande kraft och resurser på utredningarna av brotten". Problemet föreföll inte ligga i polis och åklagares agerande utan i det höga beviskravet den straffrättsliga regleringen innebar (SOU 2001:39 s 108).

9.6.3 Internationellt

Att inte mycket energi satsas på att utreda rasistiska brott har även uppmärksamats utomlands. I Storbritannien kom under åttio- och nittiotalen en lång rad kritiska granskningar av polisens arbete med hanteringen av rasistiska brott, som visade att polisen var försummade dessa utredningar (Bowling & Philips, 2002:122 f; Smith & Gray, 1984:409–412; Witte, 1996:52). "The British Crime Survey" fann 1998 att de som utsatts för rasistiska brott var betydligt mer missnöjda med polisens arbete kring detta än de som utsatts för brott i allmänhet (Bowling & Philips, 2002:122). Bowling & Philips drog också samma slutsats efter att ha jämfört en studie av Bowling som bland annat studerat hur nöjda människor som utsatts för rasistiska brott var med polisens arbete och data från 1988 års British Crime Survey som undersökte hur nöjda brottsoffer i allmänhet var med polisens arbete (Ibid:123). Det problem Rantakeisu, Almgren & Starrin (2000) identifierade – att poliser bortser och förnekar uppenbara rasistiska motiv – har även upp-

märksammats i Storbritannien framför allt i samband med "The Stephen Lawrence Inquiry" som refererats ovan. Utredningen riktade mycket skarp kritik mot att många inom polisen såg mordet på Stephen Lawrence som ett "huliganbrott" och vägrade inse att motivet var rasism, vilket sågs som ett tecken på institutionell rasism inom polisen (MacPherson, 1999:par 46.28).

Rob Witte har i en analys av Storbritanniens, Frankrikes och Nederländernas svar på rasistiska brott funnit att likheterna i ländernas ageranden varit slående. Studien är främst inriktad på den politiska ledningens svar, men Witte visar även hur polisen underlåtit att bekämpa den rasistiska brottsligheten och förnekat de rasistiska inslagen i alla länderna. Samma sak återfinns i resten av statsmaktens agerande tills problemet blir så uppmärksammat och akut att det inte längre kan ignoreras. Då kopplas frågan om rasistiska brott till invandring och "integration" varav rasistiska brott ses som en bieffekt. Samtidigt som åtgärder mot diskriminering och rasistiskt våld till viss del börjar införas så försöker man även minska invandringen genom skärpta lagar (Witte, 1996:202 ff). Man kan inte undvika att dra vissa paralleller utifrån denna analys till utvecklingen i Sverige under 1980- och 90-talen.

9.7 Kriminalvården

Även kriminalvården är ett i Sverige outforskat område vad gäller etnisk diskriminering. Samtidigt är den en av de samhällssektorer där andelen invandrare är som störst, mellan 25 och 30 procent av de intagna är invandrare. Andelen är högre på slutna anstalter men inom frivården är siffrorna betydligt lägre (Kriminalvårdsstyrelsen, 2003:8). Vidare visar anmälningarna om etnisk diskriminering som lämnats in till DO från interner på anstalterna att kriminalvården är ett viktigt forskningsfält. Några exempel:

Anmälaren är intagen på Norrköpingsanstalten. Där har han blivit trakasserad av en 'tjänsteman' som bl.a. kallat honom för svartskalle, blatte, negerälskare och han har blivit placerad i isoleringscell. (DO, årtal saknas:12)

Anmälaren har vid flera tillfällen av två kriminalvårdare kallats för: idiot, idiotneger, vad gör du i mitt land jag betalar skatt för dig när du sitter i fängelset. (Ibid:12)

En arbetsledare vid kriminalvårdsanstalten Asptuna har en rasistisk framtoning och förhållningssätt. Anmälaren som är finsk har bl.a. fått höra att den kvinnliga arbetsledaren 'inte vill ha finnar i köket' och att någon djävla finska inte ska talas i köket'. (Ibid:12)

Kriminalvårdsstyrelsen har låtit genomföra två studier som berör invandrare inom kriminalvården. Bägge har dock fokus på de anställda. Den första utfördes 2001 av Sofia Skog "Arbetsituationen inom kriminalvården för anställda med utländsk bakgrund" och bestod av en enkätstudie med 38 respondenter med utländsk bakgrund som arbetade inom kriminalvården (Kriminalvårdsstyrelsen, 2001:7). Resultaten visade att nästan en tredjedel inte kände sig som "en i gänget" och trygg med sina arbetskamrater. En fjärdedel kände sig särbehandlade och nästan hälften uppgav att de blivit utsatta för kränkningar på grund av sin utländska bakgrund. Den kränkande behandlingen kom till största delen från de intagna (Ibid:1).

2003 publicerades "Kriminalvård och etnicitet" av Kriminalvårdens forskningskommitté i samarbete med "Tema etnicitet", institutionen för tematisk utbildning och forskning, campus Norrköping, vid Linköpings universitet. Häftet består av två delstudier. Den första, utförd av Catarina Lundqvist, studerade utifrån ett personalperspektiv "hur etnisk mångfald uppfattas, framställs och omvandlas till i talet om personalrekrytering" (Kriminalvårdsstyrelsen, 2003:14). Slutsatsen som drogs av intervjuer med anställda samt analys av kriminalvårdens styrdokument är att man upplever problem med klienter med annat etniskt ursprung än svenskt – på grund av "kulturkrockar" och språkliga problem – och rekrytering av personal med utländsk bakgrund ses som en lösning på detta problem (Ibid:48). Lundqvist noterade också en viss paradox i att personalen fokuserar på invandrares speciell behov och på kulturella skillnader samtidigt som man betonar att alla "behandlas lika" (Ibid:50). Den andra delstudien är utförd av Annelie Persson Kuylenstierna och undersöker i vad mån etnicitet kan ha inflytande på möjligheten att få permission. Tre stycken kriminalvårdare intervjuades och samtliga menade att utländsk bakgrund inte har någon relevans när det gäller permissionshandläggandet (Ibid:74). En av de intervjuade hade själv utländsk bakgrund och i intervjun med honom framkom dock att intagna med utländsk bakgrund passas hårdare av såväl andra intagna som personal.

Helena Kalliomäkis har i sitt examensarbete på juristlinjen undersökt förhållandena på Kronobergshäktet i Stockholm. Det framkom bland annat att många utlänningar fick vänta upp till tre dagar innan de upplystes om rätten att kontakta sina hemländers konsulat. (Diesen, 2005).

För att ge en bild av områden som skulle kunna vara intressanta att studera ska här nämnas ett antal studier från Storbritannien. Diskriminering i de engelska fängelserna har fått en hel del uppmärksamhet. Flera rapporter finns om att personal behandlat intagna från etniska minoriteter hårdare i disciplinärenden och gett dem sämre arbeten (Bowling & Philips, 2002:199 ff). Den mest genomgående studien utfördes av Genders & Player 1989 på uppdrag av brittiska Home Office. Man studerade bland annat hur disciplinärenden sköttes. 20 procent av fångarna hade varit inblandade i någon slags konfrontation med personalen och 40 procent hade bråkat eller slagits med en annan fånge. I hälften av de fall svarta eller "Asians" varit inblandade i bråken vidtogs något slags disciplinär åtgärd medan detta bara gjordes i en fjärdedel av fallen för de vita.

Intervjuer med personalen visade att man var mer benägen att se igenom fingrarna när det var vita (Ibid:201 f). Diskriminering visade sig även i fördelningen av arbetsuppgifter bland fångarna. Exempelvis var fångarna från etniska minoriteter underrepresenterade i de bästa arbetena och överrepresenterade i verkstäderna vilket var det minst omtyckta arbetet (Ibid:202). 1987 vann en svart fånge ett mål i vilket han stämt staten då han blivit diskriminerad i och med att han nekats ett jobb i fängelsets kök. I rapporten som låg till grund för att han nekades tjänsten hävdades att han hade personlighetsdrag som människor från hans etniska bakgrund vanligen hade, nämligen att de var arroganta, lata, misstänksamma och uppkäftiga (Ibid:199). Även Genders & Player noterade att personalen på anstalterna i stor utsträckning hade dessa uppfattningar om svarta.

Burnett & Farrell fann 1994 efter intervjuer av uppemot 400 fångar att en av tre "Asians", en av fyra svarta och en av åtta vita hade blivit trakasserade eller attackerade på grund av sitt etniska ursprung de senaste tre månaderna. Studien talade för att personalen inte tog dessa problem på allvar och att de skötte anmälningarna av dessa attacker slarvigt och med ointresse (Ibid:204 f). Ett annat uppmärksammat område är svarta som avlider i fängelserna. Ibland verkar detta bero på att fångvaktare ser svarta fångar som

farliga på grund av rasistisk stereotypisering. Dels har detta visat sig i vissa uppmärksammade dödsfall där svarta fångar setts som extra farliga varför man har använt oproportionerligt mycket våld mot dem när de varit våldsamma (Ibid:208). Dels har det också visat sig i att man inte i tillräckligt hög grad verkar uppmärksamma svarta fångars mentala eller fysiska hälsoproblem som i vissa enskilda olyckliga fall kan leda till dödsfall (Ibid:209). Man har också funnit att personalen använt rasistiska stereotyper när man nedvärderat svarta i rapporter till nämnden som beslutar om tidigare frisläppande (parole) (Ibid:199).

Vad gäller etniska minoriteter bland fängelsepersonalen är forskningen betydligt mindre, men resultaten liknar bilden från Kriminalvårdsstyrelsens ovan refererade undersökningar i Sverige. Fångvaktare i Storbritannien från etniska minoriteter utsätts i stor utsträckning för rasistiska trakasserier från intagna men även emellanåt från den övriga personalen. Av den informella kulturen följer att den anställde inte ska klaga utan kunna "skratta bort" exempelvis rasistiska skämt och kommentarer (Ibid:233 ff).

9.8 Social- och civilrättsliga frågor

Civilrätten är jämfört med straffrätten ett område som är betydligt mindre utforskat vad gäller etnisk diskriminering. Samtidigt finns klara indikationer på att diskriminering förekommer även här. Katja Raumala gjorde i sitt examensarbete på juristlinjen "*Kan en invandrare någonsin vara trovärdig?*" en genomgång av anmälningar om etnisk diskriminering som rör rättsväsendet och inkommit till DO under 1999–2001. Många anmälningar rör vårdnadstvister där invandrare upplevt att de inte bedömts trovärdiga på grund av sitt etniska ursprung. Ett exempel rör en man som förlorar vårdnaden om sin son. Mamman tilldelas tillfälligt vårdnaden om sonen, i väntan på slutgiltigt beslut, trots att det intygas från såväl socialtjänst som läkare att hon har allvarliga missbruksproblem och inte är lämplig som vårdnadshavare. Mannen har under perioder ensam haft ansvar för sonen då mamman haft problem med narkotika. Ett annat fall rör en kurdisk man som bott 18 år i Sverige och är "invandrarforskare" på Stockholms universitet. Under rättegången rörande en vårdnadstvist uppger han sig flera gånger få höra från motpartens advokat att han utgör ett hot mot mamman då han är kurd. (Raumala, 2001:14)

DO har sammanställt de anmälningar som rörde etnisk och religiös diskriminering inom rättsväsendet mellan 1997 och 2002. Flera av anmälningarna rör vårdnadstvister. Anmälningarna till DO antyder att det skulle finnas en föreställning om att invandrare är sämre föräldrar än svenskar. Om så är fallet skulle domstolar ha lättare att tilldöma en svensk förälder vårdnaden. Föreställningen om att invandrare är sämre föräldrar skulle även kunna spela in i beslutet att tvångsomhänderta barn och ungdomar.

Frågan om tvångsomhändertagande av barn till invandrare har varit föremål för viss utredning som främst rört socialtjänstens agerande. Även om de sociala myndigheterna inte hör till rättsväsendet så genomgår beslutet att tvångsomhänderta barn prövning i åtminstone en rättslig instans (Länsrätten) innan beslutet verkställs. Om ett diskriminerande mönster förekommer i praxis vad gäller tvångsomhändertagandet av barn är således även rättsväsendet inblandad i denna. Socialstyrelsen publicerade 1995 rapporten *"Invandrarbarn i familjehem"* där det framgick att 40 procent av barn och unga 0–18 år i familjehem hade utrikes födda föräldrar. Barn med utländsk bakgrund visade sig ha en fördubblad risk att placeras i familjehem i jämförelse med barn med svensk bakgrund. I hem för vård eller boende, HVB, var överrepresentationen ännu högre (Socialstyrelsen, 1998:75).

Bergström och Sarnecki har studerat 248 barn och ungdomar som under 1990 och de första nio månaderna av 1991 varaktigt var inskrivna på akut- och utredningsavdelningarna på de särskilda ungdomshemmen i Stockholms län och på HVB-hemmet Drevviken. Av dessa ungdomar var 35 procent utländska medborgare medan 22 procent var svenska medborgare men med invandrarbakgrund och resterande 43 procent – en minoritet – var "svenskar". (Bergström & Sarnecki, 1996:159 f). Detta innebar att invandrarungdomarna jämfört med sin andel i befolkningen hade en överrisk på 3.6 gånger vad gällde att bli placerade på särskilda ungdomshem. Medborgare från de afrikanska länderna hade den högsta överrisken – 17.5 gånger (Ibid:175). Bergström & Sarnecki försökte även utreda om detta berodde på något slags diskriminering eller om det helt enkelt berodde på att invandrarungdomar i högre utsträckning har allvarligare sociala problem än svenskar.

Vid en jämförelse av problembilden mellan invandrarungdomarna och de svenska ungdomarna så fanns inga nämnvärda skillnader vilket alltså tydde på att invandrarungdomar inte togs om hand på annorlunda grunder än svenskar. (Ibid:176 f). Vidare så gav

ungdomarnas självrapporterade uppgifter ytterligare stöd åt tesen att det inte fanns någon skillnad i problembilden hos de ungdomar som var intagna, oavsett etnisk bakgrund. Enligt dessa uppgifter var grupperna lika belastade (Ibid:177). Bergström & Sarnecki drog slutsatsen att den kraftiga överrepresentationen av invandrarungdomar i huvudsak inte berodde på diskriminering utan på det faktum att invandrarungdomarna i större utsträckning har sociala problem än de svenska ungdomarna (Ibid:179). Det fanns dock ett resultat som enligt Bergström & Sarnecki trots allt kunde tyda på att diskriminering förekommer. Sannolikheten för en invandrarungdom att bli placerad på ett särskilt ungdomshem visade sig nämligen vara påtagligt högre om denne bodde i en stadsdel där andelen invandrare var låg. Ju högre andel invandrare som bodde i en stadsdel, desto mindre skillnad var det mellan andelen invandrare och svenskar som placeras på särskilda ungdomshem (Ibid:178).

Socialstyrelsen gjorde 1998 en undersökning vars syfte var att förstå varför ungdomar med utländsk bakgrund var överrepresenterade inom både familjehems- och institutionsvården. Förutom en granskning av statistiken genomförde man en studie av 368 ungdomar som genom en anmälan eller en ansökan blivit kända för socialtjänsten i ett invandrarätt stockholmsdistrikt under åren 1994–1995. Studien bekräftade att ungdomar med utländsk bakgrund är överrepresenterade inom vården. Man fann att det var i genomsnitt något mer än dubbelt så vanligt bland ungdomar med utländsk bakgrund att placeras i vård utanför hemmet än bland ungdomar med svensk bakgrund. Ungdomar födda utomlands löpte fem gånger större risk att bli akut omhändertagna och placerade utom hemmet jämfört med ungdomar med svensk bakgrund (Socialstyrelsen, 1998:71). Socialstyrelsen konstaterade att det inte kunde uteslutas att invandrarungdomarnas behov av insatser ibland övertolkas. Studien antydde också att det fann en osäkerhet och okunskap om kulturella skillnader bland handläggarna inom socialtjänsten och att konsekvensen var att socialsekreterarna intog en avvaktande hållning och insatserna används försiktigt eller inte alls eller att man i stället ”gör något för säkerhets skull”. Det senare kunde medföra att en mindre del av anmälningarna avskrevs, att utredningarna förlängdes och att insatserna blir mer långtgående (Ibid:73).

9.9 Överrepresentation av "svenskar" i rättsväsendet

Det saknas aktuell och heltäckande statistik om rättsväsendets "etniska" sammansättning. Några rapporter finns dock, vilka tyder på att mycket få personer med utländsk bakgrund, och då särskilt utomeuropéer, finns bland de anställda i rättsväsendet.

År 2001 uppmärksammade *Advokaten*, Sveriges Advokatsamfundets tidning, den låga representationen av invandrare inom rättsväsendet. Man fann att staten var den sektor på arbetsmarknaden som har lägst andel anställda med utländsk bakgrund och allra sämst var rättsväsendet som man konstaterade var "en helsvensk bransch". SCB hade inte kunnat svara på hur få människor som egentligen arbetade inom rättsväsendet då det var för få för att kunna säkerställas statistiskt (*Advokaten*, 2001). Ungdom mot rasism gjorde 1995 en studie av invandrarrepresentationen i det svenska samhället vid namn "Vit makt? – En studie av invandrades och deras barns representation inom politik, förvaltning, näringsliv, organisationer och media". Enligt denna utgjorde utomeuropeiska invandrare och deras barn en procent av samtliga anställda inom polisen. För åklagare och domstolar var andelen inte ens en hel procent (*Ungdom mot rasism*, 1995:30).

I *Handlingsplan för mångfaldsarbetet inom polisen* av Gunno Gunnmo (2004) framgår att tolv procent av de antagna vid polisutbildningen uppgav att de har invandrarbakgrund¹³ (fördelat på 13 kvinnor och 49 män), men endast tre procent har utomeuropeisk bakgrund.

Budgetpropositionen 2004/05:1 (utg.omr.4) uppger dock att 15 procent på polisutbildningen har utländsk bakgrund men det saknas uppgift om utomeuropeisk bakgrund. Där uppges också att andelen anställda inom kriminalvården som har utomnordisk bakgrund uppgår till sex procent (prop. 2004/05:1, s.116).

I rapporten *Staten som förebild?* (Integrationsverket, 2004) presenteras registerdata från 2001 för samtliga anställda vid Rikspolisstyrelsen/polisväsendet och Kriminalvårdsverket. Där framgår att knappt 3 procent av de anställda inom polisen är utrikes födda (jämfört med 10,6 procent av den sysselsatta befolkningen) och endast 2 procent av svensk födda med utrikes födda föräldrar. Mot-

¹³ Det framgår dock inte om detta avser personer som själva invandrat, dvs. utrikes födda (ca 12 procent av befolkningen) eller personer med utländsk bakgrund, dvs. utrikes födda och svenskfödda med två utrikes födda föräldrar (drygt 20 procent av befolkningen), men av allmänt språkbruk att döma syftar termen "invandrarbakgrund" sannolikt på utländsk bakgrund.

svarande siffror för Kriminalvårdsverket är 9 procent utrikes födda och 2,4 procent svensk födda med utrikes födda föräldrar. Till sammans med militären har polisen lägst andel personer med utländsk bakgrund av de undersökta 17 myndigheterna. Inom dessa två myndigheter utgör personer från de nordiska grannländerna ungefär hälften av de utrikes födda.

I undersökningen studeras också vilka befattningar som utrikes födda har. Det visar sig att utrikes födda är underrepresenterade på chefsbefattningar. Resultaten jämförs med individernas utbildningsnivå och rapportförfattaren konstaterar att utbildningsnivån inte förklarar den låga andelen chefer, utrikes födda har lika hög utbildning som svenskfödda.

Rikspolisstyrelsen, Domstolsverket, Åklagarmyndigheten och Kriminalvårdsstyrelsen har fått regeringens uppdrag att redovisa andelen anställda med utländsk bakgrund inom respektive verksamhet. Uppgifterna kommer att redovisas i årsredovisningarna för 2005.

En intressant brittisk studie av Donahue III & Levitt har visat hur ökningen av antalet etniska minoriteter inom polisen ledde till en kraftig ökning av antalet gripna vita, medan gripandet av icke-vita inte påverkades nämnvärt. Samma sak gällde när antalet vita poliser ökade då antalet icke-vita gripna ökade kraftigt medan andelen vita som greps inte påverkades (Donahue III & Levitt, 1998).

Ytterligare en aspekt vad gäller domstolarna är att man kan se det som en demokratisk rättighet att få dömas av "sin like". Tanken med nämndemän är att ge domen en demokratisk legitimitet genom att garantera att domsluten inte avviker från den samhälleliga rättskänslan och moralen. För detta krävs givetvis att nämndemännen i någon mån är representativa, dels för allmänheten men även för den åtalade.

Detta har särskilt uppmärksammats i debatten i USA om juryrepresentationen. Rätten att dömas av "sina likar" (eng. "peer") har lett till att högsta domstolen underkänt en mängd domar mot svarta åtalade då det varit troligt att det skett en diskriminering när juryn utsetts (Kennedy, 1998:172–180). Att allmänheten, försvarare och åklagare är övertygade om att "ras" är en viktig faktor vid dömandet visar sig också tydligt när juryn utsetts. Försvaret och åklagare kan välja att ta bort ett antal personer från juryn och ett tydligt mönster är att man anser att det är en fördel för den åtalade att juryn är av samma ras som denne. I dag förefaller

den främsta anledningen till att svarta är underrepresenterade i den slutgiltiga juryn vara parternas urval (Cole, 1999:105; Kennedy, 1998:193–230; Fukurai m.fl., 1993:11, 156). Vad gäller de empiriska beläggen för jurymedlemmarnas "ras" inflytande på dömandet så har Dane & Wrightsman visat att jurymedlemmar av samma "ras" som den åtalade tenderar att fria medan jurymedlemmar av samma ras som brottsoffret tenderar att fälla (Fukurai m.fl., 1993:156). Forskningen förefaller tala för att i de fall där rasfrågor präglar ett mål, inklusive där gärningsman och offer har olika "ras" så spelar rassammansättningen hos juryn roll (Diesen, 1996:175). Vad gäller påföljden så tar juryn i många delstater bara ställning till den åtalades skuld, men i vissa delstater bestämmer även juryn straffet (Fukurai m.fl., 1993:75). Försök med jurysimulationer på 1970- och 80-talen har visat på ett nära samband mellan domar och den rasmässiga sammansättningen av juryn (Ibid:74). Detta har särskilt visat sig i våldtäktsmål. För svarta juryer förefaller inte "rasen" på offer eller gärningsman spelat någon roll men för vita juryer uppmättes en stor skillnad. Svarta män som våldtog vita kvinnor fick strängare straff än när de våldtagit svarta kvinnor (Ibid.). Se också avsnitt 9.5.2.

Den etniska homogeniteten inom rättsväsendet kan också tänkas leda till en bristande självkritisk insikt vad gäller diskriminering. I tidigare nämnda studie av Kristina Larsson, Maja Cederberg och Krystof Laczak (2005) från Antidiskrimineringsbyrån i Malmö (9.3.3) genomfördes djupintervjuer med tjugo invandrare och tjugo aktiva inom rättsväsendet (varav de flesta var svenskar). På frågan om varför invandrare var överrepresenterade i brottsstatistiken visade sig de båda grupperna ha diametralt motsatta förklaringar. Invandrarna förklarade det i första hand med ett selektivt polisarbete. Polisen inriktar sig särskilt på invandrare varför sannolikheten att bli upptäckt för brott är mycket större om man är invandrare än svensk. I andra hand förklarades det med att våld och kränkande behandling från polisen i vissa fall leder till en motreaktion från de utsatta. På tredje plats kom förklaringen "utanförskapets mekanismer" att man som invandrare ställs utanför majoritetssamhället vilket kan leda till brottslighet.

De aktiva inom rättsväsendet förklarade dock överrepresentationen i första hand med "utanförskapets mekanismer". Arbetslöshet och segregation gör att invandrare förpassas till "underklassen" som alltid varit överrepresenterad i brottsstatistiken. En förklaring som invandrarna själva alltså sympatiserade med i betydligt mindre

grad. I andra hand förklarade de aktiva inom rättsväsendet överrepresentationen med invandrarnas egna tillkortakommanden. Invandrarna är så kulturellt annorlunda att de inte förstår vad som är brott här i Sverige, och har med sig ett dåligt förtroende till myndigheter från "hemlandet". Först på tredje plats hamnade förklaringen om ett selektivt polisarbete.

Över huvudtaget fanns en skillnad mellan invandrare och personer verksamma inom rättsväsendet på om man såg diskriminering som ett individuellt eller ett strukturellt problem. Medan invandrare i större utsträckning talat i termer av strukturer som diskriminerar, tenderade personer verksamma inom rättsväsendet att se diskriminering som ett individuellt problem. Skillnader uppstod även i synen på åtgärder mot problemet. Medan personer aktiva inom rättsväsendet talade mycket om vikten av så kallade interkulturella utbildningar, där man ska lära sig förstå kulturen hos de man har att göra med, så fokuserade invandrarna främst på vikten av att medvetandegöra rättsväsendet om den diskriminerande verkligheten man utsätts för.

9.9.1 Förtroendet för rättsväsendet

I en förtroendeundersökning som Statskontoret låtit göra visar det sig att det bara finns en institution där det finns stora skillnader i förtroende mellan utrikes födda och inrikes födda. Invandrare som är födda utanför Europa har lägre förtroende för rättsväsendet än svensk födda (Statskontoret, 2002:34). Liknande resultat presenteras i en senare publikation av Statskontoret (2003). Här konstateras att personer med invandrarbakgrund i större utsträckning är missnöjda med domstolarna än svenskfödda med svenska föräldrar. (Ibid:20).

I de årliga förtroendeundersökningar som utförs av SOM-institutet finns samma indikationer på att förtroendet¹⁴ för rättsväsendet (domstolar och polis sammanslaget) bland personer med invandrarbakgrund är lägre än hos svenskar. Förtroendet följer här en "trappa" där 52 procent med helsvensk bakgrund uppgav att de hade "mycket stort" eller "ganska stort förtroende" för rättsväsendet. Invandrare från Nordiska länder: 47 procent, från europeiska länder: 44 procent och personer från länder utanför Europa: 43. Skillnaderna är emellertid ännu större när man frågar personer som

¹⁴ Beräknat som ett snittvärde från alla undersökningar mellan 1996-2004.

växt upp i Sverige. Helsvensk 52 procent, personer med nordiska föräldrar: 49 procent, europeiska: 51 procent och utomeuropeiska 38 procent. Man har minst förtroende för polisen.

Skillnaderna mellan män och kvinnor är inte särskilt stora. Den generella trenden är att kvinnor har något högre förtroende. Värt att notera är dock att utomeuropeiska kvinnor och kvinnor med utomeuropeiska föräldrar har *lägre* förtroende än männen i samma kategori.

Från 1996 till 2004 kan man se en svag ökning av förtroendet. Detta gäller dock inte för europeiska invandrare. (bilaga 3, Antoni, 2005). Vi vill dock påpeka att antalet personer i vissa grupper i denna undersökning är lågt. Därför har beräkningarna gjorts genom att slå ihop alla undersökningar mellan 1996–2004. Det kan uppfattas som tvivelaktigt att slå ihop resultat på detta sätt, men inga markanta skillnader över tid antyds i materialet. Det totala antalet tillfrågade uppgår då till 40 800 personer.

Tendenserna i de tre undersökningarna kan jämföras med erfarenheter av att bli illa behandlade av poliser kopplat till utländsk bakgrund, som redovisas i Lange (2000). Av de tillfrågade från Afrika, Mellanöstern och Latinamerika uppgav mellan 20–25 procent att de utsatts för detta. Det finns ingen jämförelse med svenskar, men endast 3 procent av danskar hade upplevt detta.

Vad gäller förtroendet för rättsväsendet ville personer i Larsson, et al:s studie inom rättsväsendet ofta se förtroendebristen som ett "kulturellt" fenomen, alltså något som invandraren har med sig i bagaget från "hemlandet". Man inkluderade även andra generationens invandrare genom att säga att dessa har ärvt denna inställning från föräldrarna. Invandrarna själva framhävde dock att bristen på förtroende uppstått i Sverige genom erfarenheter av diskriminering här.

Liknande brist på förtroende bland invandrade personer för polisen finns i en intervjuundersökning av Wingborg (1999).

9.10 Slutsatser

Den första och mest uppenbara slutsatsen av forskningen om strukturell diskriminering inom det svenska rättsväsendet är att materialet är ytterst begränsat. Vi har därför inkluderat även andra kunskapskällor som indikerar behovet av ytterligare forskningsinsatser angående rättsväsendet med hänsyn till strukturell diskrimi-

nering. Därmed kan man tycka att möjligheterna till vidare slutsatser begränsas av det bristande empiriska underlaget och några säkra slutsatser om strukturell diskriminering på detta område inte går att nå. Samtidigt går vissa mönster att utskilja.

Av det föreliggande materialet drar vi slutsatsen att forskning visar att det finns starka tendenser till strukturell diskriminering i andra länder. Dessutom, även om det är begränsad, visar materialet att det finns indikationer på liknande tendenser även i Sverige. Detta tycks bekräftas även av det lägre förtroende som utomeuropeiska invandrare har, jämfört med "svenskar", gentemot polisen och det övriga rättsväsendet. Av materialet framgår att man som invandrare löper större risk att utsättas för polisens uppmärksamhet, gripas, häktas och dömas till fängelse än en "svensk" i samma situation. Brottsligheten bland invandrare har livligt diskuterats, men det finns ett behov av att vända blicken mot rättsväsendet självt. Vidare pekar det svenska forskningsmaterialet *i samma riktning som den utländska forskningen*. Vad de begränsade forskningsresultaten förefaller visa, är att de överensstämmer i sådan grad med utländska resultat att det knappast kan vara en tillfällighet.

Någon omfattande forskning om hur polisen stoppar och visiterar invandrare har inte utförts i Sverige, men ändå kan man se ett mönster av att invandrare i högre grad utsätts för polisens misstänksamhet. Forskningen från Norge och Danmark ger en klarare bild av hur stort problemet kan vara och i USA och Storbritannien har forskningen tydligare kartlagt problemets utbredning.

Ett fåtal studier har granskat om invandrare döms hårdare än svenskar, men en tendens har varit att invandrare oftare döms till fängelse än svenskar, ett mönster som stämmer överens med forskningen utomlands. Ibland har det svenska blickfånget varit litet, som vad gäller häktning. Ibland har blickfånget varit större, som när det gäller rättsväsendets förmåga att ingripa mot rasistiska trakasserier. Oavsett hur mycket man kunnat skåda av problemets fulla utbredning är mönstret tydligt – det sammanfaller med forskningsresultaten utomlands.

De resultat som framkommer i Torun Lindholms avhandling (1999) visade att människor i Sverige gav uttryck för samma normer och uppvisade samma psykologiska mekanismer som visats i likadana studier i USA. Av detta kan man dra slutsatsen att forskning som visar på strukturell diskriminering i till exempel USA och Storbritannien är av relevans i Sverige. Man bör även notera att om-

rådet allt mer börjar uppmärksammas i fler länder och att forskningsresultaten följer just det mönster som här kunnat skönjas.

Detta bör man ha i åtanke även vad gäller åtgärder mot problemet. Mer forskning är givetvis önskvärd, men skulle Sverige vilja komma ikapp Storbritannien så bör man komma ihåg att Storbritannien började med forskning kring ämnet för minst trettio år sedan. Kanske bör man nöja sig med att konstatera att då samma mönster kunnat skönjas i Sverige som i Storbritannien är det ett tillräckligt skäl för att sätta igång liknande åtgärder här som sattes igång efter ”The Stephen Lawrence Inquiry” där. Trots den svenska forskningens begränsade material förefaller det tydligt att samma mekanismer – strukturell diskriminering – förekommer i dagens Sverige. I det läget är frågan om den exakta omfattningen mindre intressant än själva förekomsten i sig, för beslutet om i vilken grad åtgärder bör sättas in.

Det är värt att fundera över varför det nästan helt saknas forskning om strukturell diskriminering i det svenska rättsväsendet. Orsakerna kan inte bara sökas hos de enskilda forskarna, universiteten och de bidragsgivande institutionerna. Problemet måste också ses som ett resultat av samhällets normer. Jag tror att det finns en stark ovilja att ifrågasätta om likhet inför lagen gäller i det svenska rättsväsendet. Förtroendet för rättsväsendet fyller en viktig funktion för att upprätthålla idén om ett rättvist samhälle i stort. Jag tror att det är svårare att närma sig tanken att rättsväsendets institutioner behandlar människor annorlunda utifrån utseende och härkomst, än att se att t.ex. enskilda arbetsgivare eller dörrvakter agerar diskriminerande. Det hänger sannolikt också ihop med att principerna för rättsväsendet är annorlunda än t.ex. arbetsmarknaden då rättsväsendet inte styrs av marknadsprinciper utan av likabehandlingsprinciper. De uttalade likabehandlingsprinciperna undantar dock inte rättsväsendet från samhällets diskriminerande normer.

9.10.1 Kunskapsluckor

Samtidigt är det givetvis viktigt att de kunskapsluckor som finns successivt fylls igen. Kvalitativa och kvantitativa studier krävs för att utreda mer konkret hur diskrimineringen ser ut och fungerar. Även om den kan ha mycket gemensamt med diskrimineringen i andra länder är det uppenbart att den utvecklar vissa specifikt na-

tionella karaktäristiska drag, vilka är viktiga att beakta för att åtgärderna ska bli effektiva.

Kunskapsluckorna finns på alla nivåer, polis, åklagare, domstolar och fängelser. Forskningen har visat på rasistisk retorik inom polisen samt klara indikationer på att människor på grund av sin hudfärg i större utsträckning blir utsatta för polisens misstänksamhet och kontroll. Ett fenomen som har uppmärksammats i andra nordiska länder samt i USA och Storbritannien. Fler forskningsprojekt måste undersöka hur utbrett fenomenet är i Sverige, inte bara inom polisen utan även inom andra delar av rättsväsendet.

Någon forskning kring om polisen inriktar brottsbekämpningen mot invandrartäta områden och där använder särskilt brutala metoder finns över huvudtaget inte i Sverige, men problemet har i hög grad uppmärksammats utomlands. Detsamma gäller frågan om polisen oftare använder omotiverat våld mot invandrare än mot svenskar. Området är helt outforskat i Sverige trots att anmälningar till DO och Langes studie om upplevelser, pekar i den riktningen. Det kan hända att detta är en anledning till invandrades (främst utomeuropeiska) markant mindre förtroende för polisen än svenskar, som indikeras i SOM-institutets undersökningar.

Den lilla forskning som finns om invandrades förtroende för rättsväsendet ger inga säkra slutsatser, men det är oroväckande att det verkar som om förtroendet är mindre bland personer med utländsk bakgrund, särskilt om det beror på dåliga erfarenheter av rättsväsendets olika aktörer.

Genomgripande forskningsprojekt krävs för att granska den inre gränskontrollen för att se om diskriminering i samband med denna förekommer. Forskares slutsatser i såväl Sverige som i flera andra europeiska länder pekar på att en omfattande diskriminering förekommer och framstår som en ofrånkomlig följd av lagreglernas utformning.

En uppenbar kunskapslucka är frågan om invandrare grips på svagare grunder än svenskar. Forskning i Danmark samt andra länder tyder på att så är fallet. I Sverige har undersökningar visat på att polisen förefaller lägga ner mer tid och resurser på brottsutredningar mot invandrare, vilket tolkats som att man lägger ner mer energi på att få dessa fällda för brott.

Åklagarämbetet är ett outforskat område i Sverige, men den begränsade forskning som ändå genomförts pekar ändå mot att invandrare häktas i större utsträckning än svenskar, något som stämmer väl överens med resultat från utlandet. Forskningen har

också pekat på att åklagaren oftare väljer att lägga ner åtal mot svenskar än mot invandrare vilket även detta visats förekomma i utlandet. Någon forskning kring om åklagare yrkar på hårdare straff för invandrare eller om de argumenterar annorlunda när invandrare är åtalade – något forskningen utomlands visat – har inte genomförts i Sverige. Vad gäller domstolarna är forskningsmaterialet i jämförelse något större. I materialet har uppmärksammats att invandrare tenderar att dömas oftare till fängelse medan svenskar oftare döms till rättspsykiatrisk vård och skyddstillsyn. Delar av materialet väcker frågan om invandrare döms på svagare grunder än svenskar. Uppenbarligen är hela frågan om institutionell rasism (strukturell diskriminering) inom rättsväsendet något som måste utredas mycket grundligare.

Frågan om tolkning i domstol och under polisutredningar behöver också uppmärksammas. Det har forskats i Norge (Andenaes m.fl., 2000; Falck, 1987) och i Storbritannien (Corsellis, 1995) om konsekvenserna av dålig eller felaktig tolkning i domstolen. Saken kom till sin spets i den s.k. Orderussaken i Norge, då en kvinna ur serveringspersonalen fick hoppa in som tolk när den ordinarie tolken uteblivit. Frågan om tolken och tolkningens betydelse för rättssäkerheten och likabehandlingsprincipen har behandlats i flera artiklar och rapporter samt varit ämne för en konferens i Oslo 2004. Ämnet är även mycket uppmärksammat i flera EU-länder framför allt på grund av EU-kommissionens grönbok om rättsgarantier för misstänkta och tilltalade i brottmål i EU (Green Paper from the Commission, 2003).

Tidningen Socialpolitik, vars granskning nämnts ovan, fann att anmärkningsvärt få invandrare frikändes i de domar de studerade. Av de 400 domarna slutade 24 med ett frikännande. Endast två av dessa gällde invandrare. Invandrarna utgjorde alltså cirka en tredjedel av de åtalade, men endast en tolfedel av de frikända (Socialpolitik, 2004:32).

David Klättborgs studie som nämnts ovan gav dock visst stöd för att domstolarna, i likhet med åklagare och polis, tenderade att oftare se brottet olaga hot bevisat när den hotande var invandrare och den hotade svensk än vice versa (Diesen, 2005).

Givet den lilla mängd forskning som finns om strukturell diskriminering är det ännu sämre ställt med forskning som belyser också hur strukturell diskriminering drabbar kvinnor och män olika. Det är oroväckande att också i länder med omfattande forskning också uppvisar brister i könsperspektiv.

Forskning saknas om den etniska sammansättningen som råder inom rättsväsendet. Men det är rimligt att anta, med ledning av den lilla kunskap som finns, att sammansättningen bland domare, advokater, poliser, nämndemän och åklagare är dominerad av ("vita") svenskar. Det kan dessutom hända att en ökning av personer med utländsk bakgrund (som har erfarenheter av diskriminering) i de institutioner som bedriver juridisk och kriminologisk forskning kan bidra till att öka kunskapen om strukturell diskriminering på detta område.

Litteraturförteckning

- Advokaten (2001) "Bristen på invandrare i domstolarna är ett rätts-säkerhetsproblem" samt "Rättsväsendet en helsvensk bransch" (bägge av Hellberg H) i Advokaten 4/2001.
- Andenaes, K. m.fl. (2000) *Kommunikasjon og rettsikkerhet: utlendings og språklige minoriteters møte med politi og domstoler*. Oslo: Unipub forl.
- Andersson, S. (2004) *Ett svenskt Stephen Lawrence? – Om institutionell rasism i rättsväsendet*, Examensarbete i processrätt, Juridiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Benyon, J. & Solomos, J. (ed). (1987) *The Roots of Urban Unrest*, Oxford.
- Bergström, U. & Sarnecki, J. (1996) "Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem" i Armelius, Bengtzon, Rydelius, Sarnecki & Söderholm Carpelan (red) *Vård av ungdomar med sociala problem – en forskningsöversikt*, Stockholm: Liber Utbildning.
- Bishop, D. M. & Frazier, C. E. (1996) "Race effects in juvenile justice decisionmaking: findings of a statewide analysis" i *The Journal of Criminal Law & Criminology* Vol 86 No 2 1996 s 392–414.
- Black, D. (1994) *Sociological Justice*, New York: Oxford University Press.
- Bowling, B. & Philips, C. (2002) *Racism, Crime and Justice*, London: Longman.
- Brottsförebyggande rådet (BRÅ) (2002) *Hatbrott – En uppföljning av rättsväsendets insatser*, BRÅ-rapport 2002:9.
- Brune, Y. (1996) *Vålberg i nyheterna – en kamp mellan tolkningsmönster*, Arbetsrapport nr 60 Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Chambliss, W. J. (1999) *Power, Politics & Crime*, Boulder: Westview Press.
- Chiricos, T. G. & Crawford, C. (1995) *Race and Imprisonment: A Contextual Assessment of the Evidence*, i Hawkins D. F. (ed) *Ethnicity, Race, and Crime – Perspectives across time and place*, State of New York Press.
- Cole, D. (1999) *No Equal Justice – Race and Class in the American Criminal Justice System*, New York: The New Press.
- Corsellis, A. (1995) *Non English Speakers and the English Legal System*. Cambridge.

- Covington, J. (2001) *Round Up the Usual Suspects: Racial Profiling and the War on Drugs* i Milovanovic D, & Russell K.R. (ed) *Petit apartheid in the U.S. Criminal Justice System – The dark figure of racism*, Carolina Academic Press.
- de los Reyes, P. & Wingborg, M. (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige – En kunskapsöversikt*, Integrationsverkets rapportserie 2002:13, Norrköping: Integrationsverket.
- Diesen, C. (1996) *Lekmän som domare*, Juristförlaget.
- Diesen, C. (2005) *Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen* i Diesen C, Lernestedt C, Lindholm T, & Pettersson T. *Likhet inför lagen*, Natur och kultur
- DO (årtal saknas) *Etnisk och religiös diskriminering inom rättsväsendet – Sammanställning och analys av anmälningar till DO*, Stencil, Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.
- Donahue III, J.J. & Levitt S. D. (1998) *The impact of Race on Policing, Arrest Patterns, and Crime*. Working Paper Series – Working Paper 6784, Cambridge.
- Ds 1998:35 *Rasistiskt och främlingsfientligt våld – Rapport från Arbetsgruppen med uppgift att motverka och förebygga rasistiskt och annat etniskt relaterat våld*. Regeringskansliet, Inrikesdepartementet.
- Ekot – Sveriges Radio. (2002) ”Invandrare oftare oskyldigt frihetsberövade”, 2002-10-17.
[www.sr.se/ekot/arkiv.asp?DagensDatum=2002-10-17
&Artikel=134894](http://www.sr.se/ekot/arkiv.asp?DagensDatum=2002-10-17&Artikel=134894)
- Falck, S. (1987) *Rett tolk?* Universitetsforlaget.
- Feagin, J.R., Vera, H. & Batur, P. (1995) *White Racism*. Routledge: New York.
- Finstad, L. (2003) *Politiblikket*, Oslo: Pax Forlag.
- Fukurai H, Butler E. W, & Krooth R. (1993) *Race and the Jury – Racial Disenfranchisement and the Search for Justice*, New York: Plenum Press.
- Geller, W. A. & Toch H. (ed) (1996) *Police Violence*, New Haven
- Graef, R. (1989) *Talking Blues – The police in their Own Words*, London: Collins Harvill.
- Granér, R. (2004) *Patrullerande polisens yrkeskultur*, Socialhögskolan, Lunds Universitet
- Green Paper from the Commission (2003), *Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European union*.

- Guillou, J. (1996) *Svenskarna, invandrarna och svartskallarna – mitt livs viktigaste reportage*, Stockholm: Norstedts.
- Gunnmo, G. (2004) *Handlingsplan för mångfaldsarbetet inom polisen*. PM 2004-06-15. Arbetsmaterial. Uppdrag: Ju2003/7988/P. Justitiedepartementet.
- Harris, A. D. (1997) "Driving While Black' and all other traffic offenses: the supreme court and pretextual traffic stops" i: *The Journal of Criminal Law and Criminology* Vol 87. No 2 1997, s 544–582.
- Hawkins, D. F. (ed) (1995) *Ethnicity, Race, and Crime – Perspectives across Time and Place*, New York.
- Hiro, D. (1991) *Black British, White British – a history of race relations in Britain*. London
- Holmberg, L. & Kyvsgaard B. (2003) "Are Immigrants and Their Descendants Discriminated against in the Danish Criminal Justice System?" i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology & Crime Prevention*, Vol 4 No 2 2003 s 125–142.
- Holmberg, L. (1999) *Inden for lovens rammer – Politiets arbejdsmetoder og konkrete skøn*, Gyldendal
- Holmberg, L. (2003) *Policing stereotypes – A qualitative study of police work in Denmark*, Galda Wilch Verlag
- Home Office (1998) *Statistics on race and the Criminal Justice System 1998 – a Home Office publication under section 95 of the Criminal Justice Act 1991*
www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/s95pdf (lydelse 4/6-04)
- Home Office (2002) *Statistics on Race and the Criminal Justice System 2000 – a Home Office publication under section 95 of the Criminal Justice Act 1991*
www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/s95race2002pdf (lydelse 4/6-04)
- Hood, R. (1992) *Race & Sentencing – A study in the Crown Court: A report for the commission for racial Equality*, Oxford: Clarendon
- Hudson, B.A. (ed) (1996) *Race, Crime & Justice*. Dartmouth: Aldershot.
- Human Rights Watch. (2000) *Punishment and Prejudice: Racial Disparities in the War on Drugs*
<http://www.hrw.org/reports/2000/usa/Rcedrg00.htm>.
- Hydén, S. & Lundberg, A. (2004) *Inre utlänningskontroll i polisarbete mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*, In-

- stitutionen för Tematisk Utbildning och Forskning Linköpings universitet, Norrköping.
- Integrationsverket (2004) *Staten som förebild? – Om planer, insatser och utfall i 17 myndigheters arbete med etnisk mångfald*. Rapport 2004:04. Norrköping: Integrationsverket.
- Jewkes, Y. & Letherby G. (ed) (2002) *Criminology: A Reader*, SAGE Publications.
- Johnson, S. L. (2001) "Racial Derogation in Prosecutors' Closing Arguments", i Milovanovic D, & Russell K.R. (ed) *Petit apartheid in the U.S. Criminal Justice System – The dark figure of racism*, Carolina Academic Press.
- Jokkala, T. (2000) "Mot de hårdare tagen i tunnelbanan", i: *Yelab* 2000-07-01.
- Järhult, R. (2001) "Guldspadenominerade journalisten Ragnar Järhult om rättsväsendets mörkläggnings av polisvåldet: Polisen skall inte granska polisen." i: DN 2001-03-15
- Kaliber – Sveriges radio. (2004) "Olikhet inför lagen" i: P1 2004-04-25 www.sr.se/cgi-bin/P1/program/artikel.asp?ProgramID=1316&artikel=402510
- Keith, M. (1993) *Race, Riots and Policing – Lore and Disorder in a Multi-racist Society*, UCL Press.
- Kennedy, R. (1998) *Race, Crime, and the Law*, New York
- Kriminalvårdsstyrelsen (2003) *Kriminalvård och etnicitet*, Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Kriminalvårdsstyrelsen (Sofia Skoog) (2001) *Arbetsituationen inom kriminalvården för anställda med utländsk bakgrund*.
- Lange, A. (1996) *Invandrare om diskriminering: en enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. 2. Stockholm: Centrum för invandringsforskning (CEIFO).
- Lange, A. (1999) *Invandrare om diskriminering IV – En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)* CEIFOs skriftserie nr 79, Stockholms Universitet
- Lange, A. (2000) *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Norrköping: Integrationsverket
- Larsson, K., Cederberg, M. & Laczak, K. (2005) Utdrag ur manuskript till *Är rättvisan rättvis för invandrare?* (Preliminär titel). Antidiskrimineringsbyrån i Malmö. Planerad utgivning maj 2005.

- Leadership Conference on Civil Rights / Leadership on Conference Education Fund. (2000) *Justice on Trial – Racial Disparities in the American Criminal Justice System*. 2000. <http://www.civilrights.org/images/justice.pdf> (lydelse maj 2004).
- Leadership Conference on Civil Rights Education Fund (årtal saknas), *Wrong then, Wrong now – Racial Profiling Before & After September 11*, 2001. http://www.civilrights.org/publications/reports/racial_profiling/racial_profiling_report.pdf (lydelse 2004-11-01)
- Lindholm, T. (1999) *Group membership and eyewitness testimony*, Department of Psychology, Stockholm University.
- Lindholm, T. (2005) "Fördomar och diskriminering – klassiska problem i modern skepnad" i: Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T., & Pettersson, T. (red.) (2005) *Likhet inför lagen*, Natur och kultur.
- Macpherson, W. (1999) *The Stephen Lawrence Inquiry – Report of an Inquiry by sir William Macpherson of Cluny*, Stationary Office, London (finns även på <http://www.official-documents.co.uk/document/cm42/4262/4262.htm>)
- Marable, M. (2000) *How Capitalism Underdeveloped Black America*, Cambridge: South End Press.
- McLaughlin, E. & Muncie, J. (ed) (2001) *Controlling Crime*. London.
- Miller, G. J. (1997) *Search and Destroy – African-American Males in the Criminal Justice System*. Cambridge.
- Milovanovic, D. & Russel, K. (2001) *Petit Apartheid in the U.S. Criminal Justice System – The Dark Figure of Racism*, Durham: Carolina Academic Press.
- New York Times (1999) "Poll in New York Finds Many Think Police are Biased", New York Times 1999-03-16.
- Norée, A. (2000) *Laga befogenhet – Polisens rätt att använda våld*, Visby: eddy.se ab.
- Norström, T. (1998) "Påföljdsval vid rattfylleri: effekter av 1990 års reform av trafikbrottslagen" i: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*. Vol. 85, 1998 s 81–99.
- Nyberg, C. (2002) *Polisens insatser mot "hatbrottslighet"*, opublicerad rapport. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Pettersson, T. (1996) *Våldtäktsdomar mot svenska och utländska gärningsmän*, D-uppsats i kriminologi, Kriminologiska institutionen vid Stockholms Universitet.

- Pettersson, T. (2005) *Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet?* i Diesen C, Lernestedt C, Lindholm T, & Pettersson T. (red.) (2005) *Likhet inför lagen, Natur och kultur.*
- Polismyndigheten i Stockholms län, Länskriminalpolisen, Under rättelseenheten (1997) *Projektrapport angående Gambiska ligor som säljer narkotika i Stockholms län, rapport nr 26.*
- Radelet, M. L, Bedau, H. A, & Putnam, C.E. (1994) *In Spite of Innocence – Erroneous Convictions in Capital Cases*, Boston: Northeastern University Press.
- Rantakeisu U., Almgren, S. & Starrin B. (2000) *Rasistiska trakasserier – en studie med utgångspunkt från händelser i Vålberg*, Karlstad University Studies 2000:8.
- Raumala, K. (2001) *Kan en invandrare någonsin vara trovärdig?* Examensarbete i processrätt, Juridiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Regeringen (2000) *En nationell handlingsplan mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering*, Regeringens skrivelse 2000/01:59.
- Reiner, R. (2000) *The Politics of the Police*, Oxford University Press.
- Rikspolisstyrelsen (2005) *Polisens årsredovisning 2004*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Riksåklagaren (1995) Beslut i ärende ÅD 1042-94, beslutsdatum 1995-11-23.
- Sarnecki, J. (1994) *Våldtäkter i Stockholm – Polisanmälda våldtäkter I Stockholm 1986–1990*, Stencil, kriminologiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Skogan, W. G. (1990) *The Police an Public in England and Wales: A British Crime Survey Report*, Home Office Research Study No. 117, London: Stationary Office.
- Skolnick, J. H. (1994) *Justice Without Trial*, New York: Maxwell Macmillan International.
- Skolnick, J.H. & Fyfe, J.J. (1993) *Above the Law – Police and the Excessive Use of Force*, New York.
- Smith, D. J. & Gray J. (1984) *Police and People in London – The PSI Report*, Gower: Aldershot.
- Socialpolitik (2004) ”Bäst att vara blond brottsling” (av Mattias Hagberg) Nr 2 2004 s 32–33.

- Socialstyrelsen (1998) *Individ- och familjeomsorgens arbete med ungdomar – En uppföljning av utvecklingen sedan 1993*, SoS-rapport 1998:5. Socialstyrelsen.
- SOU 2001:39 *Ett effektivt diskrimineringsförbud – Om olaga diskriminering och begreppen ras och sexuell läggning*.
- SOU 2002:37 *Osmo Vallo – utredning om en utredning*, Stockholm.
- Statskontoret (2002) *Att ta reda på vad folket tycker: En pilotundersökning om medborgarnas syn på offentlig förvaltning*. Stockholm: Statskontoret.
- Statskontoret (2003) PM 2003-06-11 Diariernr: 2003/97-5.
- Steffensmeier, D, Ulmer, J & Kramer, J. (1998) "The interaction of race, gender, and age in criminal sentencing: The punishment cost of being young, black, and male" i: *Criminology* Vol. 36 number 4 1998 s 763–797.
- Tamas G. (2004) *Lasermannen – en berättelse om Sverige*, Stockholm: Ordfront.
- Ungdom mot rasism (1995) *Vit makt? – En studie av invandrades och deras barns representation inom politik, förvaltning, näringsliv, organisationer och media*, Civildepartementet.
- Wacquant, L. (2002) "From Slavery to Mass Incarceration – Rethinking the 'race question' in the US" i: *New Left Review* No 13 jan feb 2002 s 41–59.
- Wacquant, L. (2004) *Fattigdomens fängelser*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag.
- Waddington, P.A.J. (1999) "Police (canteen) sub-culture, an appreciation" i: *British journal of criminology*. Vol. 39. No 2 Spring 1999 s 287–309.
- Wingborg, M. (1999) *Invandrarföreningarna och integrationen – Utvärdering av föreningarnas verksamhet i Stockholm*. Stockholms stad.
- Witte, R. (1996) *Racist Violence and the State*, Longman (London and New York).
- von Hofer, H. & Tham, H. (1991) *Foreign Citizens and Crime: the Swedish Case*, Statistiska Centralbyrån Promemoria 1991:4.
- Wordes, M., Bynum, T. & Corley, C. (1994) "Locking up youth: the impact of race on detention decisions" i: *Journal of research in crime and delinquency*, Vol 31 nr 2 1994 s 149–165.
- Wortley, S. (2003) "Hidden Intersections: Research on Race, Crime, and Criminal Justice in Canada", i: *Canadian Ethnic Studies/Études ethniques au Canada*, vol. XXXV, No 3, 2003.